

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

NARCISMUS: VÝVOJOVÉ ASPEKTY A INTERAKČNÍ TENDENCE OSOBNOSTI

NARCISSISM: DEVELOPMENTAL ASPECTS AND
INTERACTION TENDENCIES OF PERSONALITY

Magisterská diplomová práce

Autor: **Bc. Václav Štefek**
Vedoucí práce: **PhDr. Olga Pechová, Ph.D.**

Olomouc

2022

Rád bych na tomto místě poděkoval PhDr. Olze Pechové, Ph.D. za všechny čas, který mi při vedení diplomové práce věnovala. Za metodologickou podporu bych rád poděkoval doc. PhDr. Radkovi Obereignerů, Ph.D. a PhDr. Danielovi Dostálovi, Ph.D.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: „Narcismus: vývojové aspekty a interakční tendence osobnosti“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucí diplomové práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne

Podpis

OBSAH

ÚVOD.....	5
TEORETICKÁ ČÁST.....	6
1 NARCISMUS V PSYCHOLOGII.....	6
1.1 Narcismus a zrcadlení.....	6
1.2 Narcismus: osobnostní rys a porucha osobnosti.....	8
1.2.1 Psychodynamické koncepte narcismu.....	9
1.2.2 Konceptualizace narcismu.....	16
1.2.3 Normální a patologický narcismus.....	18
1.2.4 Grandiózní a vulnerabilní narcismus.....	19
1.2.5 Narcismus: nosologická jednotka.....	21
1.2.6 Integrativní pojetí narcismu.....	25
1.3 Nástroje k měření narcismu.....	27
1.3.1 Narcissistic Personality Inventory (NPI).....	27
1.3.2 Jiné metody k měření narcismu.....	29
1.4 Narcismus a gender.....	30
2 ETIOLOGIE NARCISMU.....	33
2.1 Narcismus: rodičovská výchova.....	34
2.1.1 Psychoanalýza, narcismus a vztah rodič-dítě.....	34
2.1.2 Rodičovské nadhodnocování, podhodnocování a invalidace.....	35
2.2 Narcismus: kultura a společnost.....	36
2.2.1 Narcismus v sociologii.....	36
2.2.2 Narcismus a kultura.....	40
2.2.3 Narcismus a pandemie covidu-19.....	42
2.3 Narcismus: vývojové aspekty.....	43
3 VÝVOJOVÉ INTERAKČNÍ TENDENCE OSOBNOSTI.....	47
3.1 Teorie sociálních investic.....	47
3.2 Mikšíkův interakční přístup k poznávání osobnosti.....	50
3.2.1 Dotazník PASKO.....	50
3.3 Narcismus a vývojová období.....	51
3.3.1 Longitudinální studie narcismu.....	52
3.3.2 Adolescence, vynořující se dospělost a mladá dospělost.....	53
3.3.3 Střední dospělost, pozdní dospělost a stáří.....	56
VÝZKUMNÁ ČÁST.....	59
4 VÝZKUMNÝ PROBLÉM, CÍLE, HYPOTÉZY.....	59
5 POPIS METODOLOGICKÉHO RÁMCE A METOD.....	62
5.1 Typ výzkumu.....	62
5.2 Sociodemografické údaje.....	62

5.3	Narcissistic Personality Inventory (NPI).....	63
5.4	Dotazník PASKO	64
5.5	Childhood Recollections (CR)	65
5.6	Sběr dat.....	66
5.7	Etické hledisko výzkumu	67
6	METODY ZPRACOVÁNÍ A ANALÝZA DAT	68
7	POPIS VÝZKUMNÉHO SOUBORU	70
8	VÝSLEDKY.....	72
8.1	Výzkumné nástroje	72
8.2	Výsledky testování hypotéz.....	74
9	DISKUZE.....	77
9.1	Typologie narcismu	77
9.2	Zhodnocení výzkumných nástrojů	77
9.3	Narcismus a rodičovská výchova	80
9.4	Narcismus: vývojové aspekty a interakční tendence.....	81
9.5	Narcismus a gender	83
9.6	Metodologie, limity, doporučení	83
10	ZÁVĚRY	85
11	SOUHRN.....	86
	LITERATURA.....	89
	SEZNAM PŘÍLOH.....	

ÚVOD

Tato diplomová práce navazuje na mou předchozí bakalářskou práci Narcismus ve vývojové perspektivě (Štefek, 2020), která se věnovala narcismu jako proměnlivému a adaptivnímu osobnostnímu rysu. V rámci kvantitativního výzkumu byla provedena komparace narcismu (užitím inventáře Narcissistic Personality Inventory) u dvou skupin respondentů ve věku 18 až 26 a 35 až 50 let. Výzkumný soubor tvořilo celkem 597 respondentů. Předpoklad vyššího průměrného skóru v narcismu u mladší skupiny osob byl testováním hypotéz potvrzen.

Ačkoliv byly potvrzeny rozdíly v narcismu mezi dvěma věkovými kategoriemi, není možné spolehlivě interpretovat výsledky tak, že míra narcismu u lidí v průběhu života klesá. Tato diplomová práce proto sleduje stejné cíle jako práce bakalářská, ale volbou metod a úpravou metodologie se snaží poučit z jejich limitů. Rozdíl mezi výzkumnými plány spočívá zejména v širším zaměření na etiologické faktory, aby bylo možné odlišit vývojové aspekty narcismu od jiných faktorů. Širší výzkumný záměr s sebou nutně přináší také rozšíření teoretické části práce, která má podobnou osnovu, ale její obsah je podstatně prohlouben.

První kapitola je věnována konceptualizacím narcismu v současné psychologii, které mají svůj původ v mýtu o Narcisovi a v teoreticky obohacujících psychoanalytických koncepcích. Soudobá pojetí pojednávají o mnohých nuancích narcismu – o jeho povaze, zda je osobnostním rysem, či poruchou osobnosti, zda je prospěšný, či škodlivý, jestli se týká pouze jednotlivců, nebo je skupinovou charakteristikou či jaký je rozdíl mezi narcismem mužským a ženským.

Druhá kapitola nese název Etiologie narcismu a její obsah tvoří tři nejvýznamnější faktory, které jsou spojeny s rozvojem, udržováním či iniciací narcistických tendencí – rodičovská výchova, sociálně-kulturní faktory a vývojové aspekty. Výzkumné pozornosti se dostává prvnímu a třetímu faktoru užitím dvou metod – dotazníku PASKO a inventáře Childhood Recollections. Vztahy mezi závislou proměnnou, narcismem, a nezávislými proměnnými, výstupy ze zmíněných metod, jsou ve výzkumné části pro vzájemné odlišení jejich vlivu zkoumány užitím parciálních korelací.

Třetí kapitola pojednává o vybraných mechanismech změny osobnostních rysů v důsledku socializace, poskytuje stručné seznámení s interakční přístupem k poznávání osobnosti dle Oldřicha Mikšíka a přemítá nad komplementaritou narcismu a vybraných charakteristik vývojových období.

TEORETICKÁ ČÁST

1 NARCISMUS V PSYCHOLOGII

1.1 Narcismus a zrcadlení

Cílem podkapitoly je poukázat na důležitost zrcadlení v životě člověka, jehož podstata nespočívá pouze v mytických pojednáních o sebestředných bytostech, ale představuje významnou vývojovou potřebu žádající své uspokojení již od raného dětství.

Mýtus o Narcisovi a Echo

Zavedení pojmu narcismus do psychologie, zejména však psychoanalytické literatury, je zásluhou tří autorů. V roce 1898 použil sexuolog Havelock Ellis termín narcissus-like k označení sexuálního zaměření na sebe samého. Psychiatr Paul Näcke o rok později označil narcismus jako sexuální perverzi, při které dotyčný zachází se svým vlastním tělem jako se sexuálním objektem (Raskin & Terry, 1988). Nejčastěji je však počátek termínu narcismus v psychologické literatuře spojován s článkem K uvedení narcismu z roku 1914, jehož autorem je Sigmund Freud. Také on přistupoval k narcismu skrze lidskou sexualitu, když předpokládal, že narcistický člověk obsadí libidem své vlastní já, což u něj vede k zaměření na vlastní osobu a k ochuzení vztahu s druhými lidmi (Plháková, 2011).

Nezájem o druhé, zvýšené zaměření na vlastní osobu, jež hraničí až se sexuální posedlostí, jsou charakteristiky Narcise, mladého chlapce, po němž narcismus nese své jméno. Narcis byl synem nymfy Leiriopé a říčního boha Kéfisa. Teiresiás, věštec, který do té doby neměl jiných věštek, Narcisovi předpověděl dlouhý život, ale pouze v tom případě, nepozná-li sám sebe. Narcis si jako pohledný mladý muž již v 16 letech mohl vybírat z mnoha nápadnic i nápadníků, kteří jej obletovali, ale on, zahleděn pouze do sebe samého, nedbal žádného z nich (Ovidius, 2005). Jedním z jeho nejvytrvalejších nápadníků byl Ameinios, kterému Narcis poslal meč darem. Odmítnutí Narcisem zamilovaný Ameinios nedokázal unést, a tak spáchal sebevraždu u Narcisova prahu, přičemž se modlil k bohům, aby pomstili jeho smrt. Modlitbu vyslyšela bohyně Artemis a proklela jej nešťastnou láskou k sobě samému. Narcis se zamiloval do vlastního obrazu ve studánce a dle slov věštce nežil dlouhým životem. Hodiny, dny zíral na sebe samého, pokoušel svůj odraz obejmout, políbit, ale marně (Graves, 2004). Trápení, které mu tyto nesnáze přinášely, se pokoušel zahnat pouze vášní, kterou mu

přinášel pohled na svůj odraz ve studánce. Narcis na břehu studánky zemřel. Na místě jeho smrti vyrostl „žlutavý kvítek, jenž lístky má bílé kol žlutého středu“ (Ovidius, 2005, s. 80). Existují různé interpretace Narcisova skonu. Dle některých autorů zemřel anorektickou smrtí hladem a žízni (Plháková, 2011), dle jiných spáchal sebevraždu důsledkem nešťastné lásky, deprese, zoufalství či pocitů viny, které vznikly z jeho lhostejnosti k nápadníkům (Levy et al., 2011). Narcisův příběh je propleten s příběhem nymfy Echo, která je rovněž významnou protagonistkou jednoho z typů narcismu (Seléšová et al., 2013). Echo se provinila svou mnohomluvností vůči bohyni Hěře, když ji zdržela dlouhým povídáním a mezitím horské nymfy, milenky Diovy, unikly žárlivé scéně. Za trest jí bohyně Héra vzala moc nad hlasem, aby již sebestředně nežvanila tak, že druhé nepustí ke slovu, a mohla tak opakovat pouze to, co druhý promluvil. Echo byla jednou z těch, kdo se o Narcise ucházel. Její trest a jeho lhostejnost však opět nemohly vést ke šťastnému konci. Echo uteče do pustých hor, kde ji soužení po lásce, hanba a stud připraví o tělo a zbude z ní pouze ozvěna (Graves, 2004).

Zrcadlení v životě člověka

Příběh Narcise a Echo má cosi společného, a tím je princip zrcadlení – reflexe, odrazu. Narcis se zhlíží ve svém odrazu ve studánce, Echo je ozvěnou. U obou proces zrcadlení, jejich potřeba reflexe, předchází velkému neštěstí. „Echo i Narcis zde reprezentují izolované jedince, kteří nemají žádného partnera pro odpověď, pro dialog, pro vzájemné připoutání a lásku“ (Plháková, 2011, s. 38). Význam zrcadlení v kontextu psychoanalýzy a narcismu, ale i v životě člověka vůbec, vyzdvihl Malcolm Pines. Pro vývoj sebeuvědomění, ustanovení vlastního obrazu, je proces zrcadlení nesmírně důležitý, ale je velký rozdíl mezi zrcadlením self sebe samého v zrcadle a mezi self, které je zrcadleno druhými lidmi (Plháková, 2011). Pines (1983) proto rozlišuje narcistické zrcadlo a sociální zrcadlo, které poskytují člověku druzí lidé (např. rodiče či přátelé). Ačkoliv Narcis rozpoznal svůj odraz ve studánce, nebyl schopen z tohoto iluzorního světa vystoupit a vejít do vztahu s druhými lidmi. Podobně jako Echo, která se stala ozvěnou.

O self potřebě zrcadlení, které je sociálního rozměru, pojednával Kohut, když zrcadlení pokládal společně s idealizací za základní proces vývoje self dítěte v interakci s rodiči. Dítě během prvních 4 let potřebuje chválu, obdiv a výchovnou kritiku. Zrcadlení by mělo být v ideálním případě pozitivní, aby dítěti pomohlo dosáhnout self, které je autonomní, autentické a nezávislé na potřebě narcistického zrcadlení, které slouží jako kompenzační mechanismus za rodičovská pochybení. Kromě potřeby zrcadlení existuje také potřeba

dvojčete/alter ega, která představuje touhu cítit podobnost s druhým člověkem (Hartmann, 2015; Kohut, 1991). Winnicott podobně považuje matku za předchůdkyni zrcadla, jež slouží dítěti k nalezení vlastního já. Patologické zrcadlení, které neodráží náladu dítěte, zhoršuje jeho vnímání sebe samého. Matka přestává být zrcadlem, nedochází k potřebné výměně informací a dítě si pouze vytváří představu o tom, co vidí na matčině tváři. Proto má zrcadlení nezastupitelnou úlohu v rozvoji mentalizace a teorie mysli (Hartmann, 2009, 2015). Lacanovo stádium zrcadla popisuje dětskou identifikaci s vlastním obrazem v zrcadle jako obranu před fragmentovaným zážitkem sebe sama (v zrcadle se vidí dítě pohledem druhého člověka, nikoliv pouze z vlastní perspektivy). Identifikace však vytváří rozpor mezi ideální verzí sebe sama v zrcadle a skutečným egem, které je na ideální obraz vývojově orientováno. Rozpor proto vytváří bolestivý stav, který překlene pouze odpoutání od matky a identifikace s otcem (Hartmann, 2015).

1.2 Narcismus: osobnostní rys a porucha osobnosti

Narcistický člověk je popisován jako ten, kdo oplývá přílišnou sebeláskou (Sillamy, 2001), což koresponduje s mytickým příběhem. Frekventovanými termíny jsou také egocentrismus či egoismus. Dle Sillamyho (2001, s. 48–49) je egocentrismus „tendence považovat se za střed světa“ a egoismus „přehnaná až výlučná láska k sobě“.

Různí autoři se ve svých pojetích často liší v tom, jestli definují narcismus přílišnou sebeláskou, nebo jejím nedostatkem. Fromm (2015) oponuje těm definicím narcismu, které jej označují jako sebelásku. Nejenže narcistický člověk dle Fromma nemiluje druhé, ale nemiluje ani sebe samého. Obdiv, který vyžaduje z okolí a jeho zaměření na vlastní osobu Fromm považuje za náhražku nedostatku sebelásky. Naopak je pro Fromma opravdová sebeláska předpokladem vřelých citů k druhým lidem. Také Kohut (1991) předpokládal, že narcismus je jako porucha self způsobena nedostatkem sebelásky, což může vést k budování defenzivních, kompenzačních struktur. První skupina teorií definuje narcismus z pohledu pozorovatele, který sleduje aroganci, asertivitu a vysoké sebevědomí. Druhá skupina sleduje vnitřní nejistoty narcistického člověka, které zakrývají defenzivní kompenzační struktury. Dle Kernberga (2000) působí na povrchu narcistické osobnosti dojem nedostatku integrace objektních vztahů, ale na hlubší úrovni jejich interakce s lidmi reflektuje primitivní internalizované ohrožující objektní vztahy a neschopnost se spoléhat na dobré introjekty. Sjednocení náhledů lze spatřit v díle Horneyové, která sebelásku vztahuje k idealizovanému sebeobrazu a zároveň souhlasí s tím, že sebe samého narcis nenávidí (2000).

Vědecká pojetí narcismu v různých oblastech psychologie rozlišují jemnější i závažnější formy narcismu, které jsou vzdálenější laickému pojetí narcismu jako sebelásky. Odlišnými způsoby přispívají k poznání narcismu klinické teorie, sociální a osobnostní psychologie a diagnostické systémy. Klinická psychologie a nosologické systémy pracují s diagnostickou jednotkou narcistické poruchy osobnosti, nabývající spíše patologických forem. Sociální a osobnostní psychologie přistupuje k narcismu jako k osobnostnímu rysu, který nabývá méně patologických rozměrů, v některých případech i adaptivních (Cain et al., 2008).

1.2.1 Psychodynamické koncepce narcismu

Na půdě psychoanalýzy se narcismu, zejména zásluhou Sigmunda Freuda, dostalo velké pozornosti. Mnoho psychoanalytických koncepcí však s sebou nese také různorodou terminologii a neslučitelnost některých teorií, ve kterých může být obtížné se zorientovat (Pechová & Dostál, 2018). Každá teorie však různou měrou přispívá k poznání narcismu buď z hlediska etiologie, dynamiky, symptomatologie anebo typologie.

Sigmund Freud

Freud v roce 1914 v článku K uvedení narcismu popisuje narcismus jako investici libida do vlastního já, při které je libido zaměřeno na vlastní osobu. Libido je buď staženo z jiných objektů, nebo předchází jejich obsazení. Podobně jako jeho předchůdci přisuzuje Freud narcistickému jedinci autoerotické a masturbační tendence, zvýšený zájem o vlastní tělo jako objektu sexuálního významu, ale také pocity velikášství a omnipotence (Freud, 1971; Raskin & Terry, 1988). Hartmann (2015) uvádí, že Freud použil termín narcismus nejméně ve čtyřech významech: (a) pro označení již zmíněné sexuální perverze, (b) k popisu fáze vývoje, (c) pro označení vztahů s objekty či označení druhu volby objektu (narcistický) a způsobu vztahování se k životnímu prostředí a (d) k popisu regulace sebeúcty.

Freud (1971) od sebe odlišil primární narcismus, jako všem lidem vrozený stav, ve kterém je libido soustředěno na vlastní osobu, a sekundární narcismus, který je patologickým stavem, při kterém je libido zpětně staženo z objektů v pozdější fázi života. U dětí je stádium subjektivní omnipotence přirozeným vývojovým stádiem, které přechází v postupnou investici libida do vnějších objektů, které zajišťují uspokojení potřeb dítěte – prvním objektem je mateřský prs. Přejít dítěte od primárního narcismu k objektní lásce popsal Freud (2020) následovně:

Inu, dítě miluje nejdříve samo sebe, a teprve později se učí milovat i jiné, obětovat něco ze svého já druhým. Také ty osoby, které zdánlivě miluje od počátku, miluje zprvu jen proto, že je potřebuje, že se bez nich nemůže

obejít, tedy opět z egoistických pohnutek. Teprve později se cit lásky stane na egoismu nezávislým. Dítě se skutečně naučilo milovat na základě egoismu (s. 147).

Objektní láska je zprvu vázaná na uspokojování potřeb dítěte. Typ lásky, který dítě chová k rodičům, je nazýván jako opěrný. Narcistické libido se po obsazení objektů stává libidem objektovým, ačkoliv nikdy nedojde k jeho plnému vyčerpání, jelikož nikdo se svého narcismu, určité míry sebezaměření, nemůže zbavit úplně. Objektové libido dosahuje svého nejvyšší úrovně při stavu absolutní zamilovanosti, kdy je jedinec plně oddán druhému člověku. Kromě opěrného typu volby objektu popsal Freud narcistický typ. Vlastní já a rodičovské objekty jsou prvotními objekty lásky, tudíž ovlivňují charakter milostných vztahů, které člověk v dospělém životě navazuje. Člověk miluje buď osoby, které mu poskytují výživu a ochranu podobně jako rodičové, anebo objekty podobné vlastní osobě – (a) miluje sám sebe, (b) to, čím sám byl, (c) to, čím by sám být chtěl, anebo (d) osobu, která byla součástí jeho samého (Freud, 1971, 2020; Plháková, 2011).

Freud předpokládal, že k sekundárnímu narcismu, zpětnému stažení libida do vlastního já, dochází v těchto situacích: během tělesného onemocnění, během spánku, u patologických stavů, jakými jsou psychóza či hypochondrie, v důsledku ztráty blízké osoby (nešťastná láska, odloučení, úmrtí) při narcistickém zvnitřnění vlastností ztraceného objektu, ale narcismus považoval také za součást normálního vývojového procesu během sekundární identifikace s rodiči (Pechová & Dostál, 2018; Plháková, 2011).

Významnou formou sekundárního narcismu, odlišnou od výše zmíněných, je naplnění ideálu já neboli ego-ideálu, který vznikl jako náhrada primárního narcismu z dětství, do něhož člověk investuje své narcistické libido. Svědomí považuje Freud za součást superega a připisuje mu funkci zajišťování narcistického uspokojení z ego-ideálu. Svědomí představuje pozorovatele aktuálního já, které se má co nejméně lišit od ideálu já, jenž je vytvářen na základě interakce člověka s rodičovskými a společenskými požadavky (Pechová & Dostál, 2018; Plháková, 2011). Na základě míry obsazení vlastního já libidem popisuje Freud narcistický libidinózní typ, kterému připisuje orientaci na prospěchářství, velikášství, zvýšenou touhu po lásce ze strany druhých, ale sníženou schopnost druhé milovat. Nadměrně vysoké sebevědomí je důsledkem obsazení vlastního já libidem, pokora zase důsledkem investice do objektů a lásky k nim (Freud, 1971).

Freud popisem těchto libidinózních transformací položil základy teorie objektních vztahů, kde již není v popředí lidská sexualita a libido, ale kvalita objektového vztahu, kterou pozorovali zejména Otto Kernberg a Heinz Kohut (Hartmann, 2015; Plháková, 2011).

Jinými slovy, původní Freudovo pojetí narcismu jako fixace na normální dětské grandiozité bylo nahrazeno konceptem o primární vztáznosti, při které je narcismus chápán jako kompenzace raných dětských zklamání ve vztahu k pečujícím osobám (McWilliams, 2015).

Otto Kernberg

Kernberg předpokládá, že děti vnímají pozitivní či negativní aspekty svých duševních stavů, které jsou ve vývoji integrovány jako dva motivační systémy – láska a nenávisť. V termínech teorie objektivních vztahů tak rodičovská interakce s dítětem vede k vytvoření reprezentace self, reprezentace objektu a jeho afektivního podbarvení, které je buď kladné, či záporné. Dle Kernberga k vývoji narcismu a grandiózního self dochází tehdy, nedojde-li k adekvátní integraci dobrých i špatných reprezentací self, což je proces nezbytný pro rozvoj sebeúcty. Pokud rodiče nedostatečně podporují své dítě v integraci realistického self, dochází do tří let ke vzniku infantilního narcismu, jehož rozvoj pokračuje až do dospělosti. Křehkost vlastní sebeúcty pak doprovází posilování pozitivních reprezentací self na úkor represe těch negativních, či promítání negativních reprezentací do druhých lidí. Při nevědomé snaze posílit falešné sebevědomí je dotčený také závislý na obdivu druhých lidí, jelikož není schopný normální regulace vlastní sebeúcty. Nerealistická idealizace sebe sama i druhých lidí negativně ovlivňuje sjednocení aktuálního self obrazu s ideálním self a idealizovanými objekty. Narušené objektivní vztahy vedou k neúspěšné sebeidentifikaci i k neschopnosti si adekvátně idealizovat druhé, jelikož idealizace objektu předchází jeho devalvaci. V životě s narcistickým partnerem se člověk ocitá na hranici mezi bezmeznou adorací svých pozitivních kvalit a pohrdavým znehodnocením, ke kterému dochází právě díky nerealistickému vnímání druhých lidí narcistickým partnerem. Popření, idealizace a devalvace jsou proto nejčastějšími obrannými mechanismy narcistických osobností (Kernberg, 1999, 2000; Plháková, 2011; Röhr, 2008; Seléšová et al., 2013).

Vysoká potřeba obdivu a pozitivních referencí ze strany druhých se u narcistů střídají s pocitem vnitřní prázdnoty a nudy, když idealizované osoby nedokážou splnit jejich nerealistická očekávání. Narcistický člověk může také druhé vykořisťovat, zneužívat, což považuje za samozřejmé a nepocituje žádné pocity viny ohledně takového jednání. Na jednu stranu je na druhých lidech závislý kvůli obdivu a uznání vlastní hodnoty, ale na druhou stranu není schopen navázat vážnější vztahy, protože k lidem chová hlubokou nedůvěru (Kernberg, 2000).

Kernberg řadí zmíněné symptomy narcismu do tří oblastí duševního života, ve kterých spatřuje funkční deficity – oblast patologické lásky (sebestřednost, touha po obdivu,

bezohlednost), oblast patologických objektních vztahů (závist, vykořisťování, neschopnost udržovat trvalé, rovnocenné vztahy) a oblast nedostatků ega a superega (neschopnost učít se ze zkušenosti, porucha regulace sebeúcty, emoční oploštělost) (Kernberg, 1992).

Heinz Kohut

Kohut v rámci své psychologie self předpokládá původ narcismu v selhání rodičovských selfobjektů, které neadekvátní výchovou způsobily trhlinu v sebepojetí dítěte. Sebepojetí, identita a pocit vlastní hodnoty náleží společně s řízením chování i prožívání k funkcím self. Úroveň patologie a náchylnost k ní je závislá na konsolidaci self, které Kohut považuje vedle složek Freudova strukturálního modelu za důležitou součást duševního života člověka, kterou nelze vykládat pouze pomocí pudových sil a vnitřních konfliktů (Plháková, 2011).

Nukleární self dítěte má dva póly, pól ambic a cílů, které jsou rozvíjeny na základě emocionální interakce s rodiči – selfobjekty. Kohut předpokládá, že k rozvoji pólů ambic (grandiózního self) dochází mezi 2. a 4. rokem života, a to pomocí empatického zrcadlení, zejména ze strany matky, která dítě chválí, poskytuje mu důležitou pozitivní výchovnou kritiku a mateřský obdiv. Do 6. roku života se pak rozvíjí pól cílů (idealizované rodičovské imago), a to idealizací druhého selfobjektu, kterým bývá otec, ačkoliv pořadí selfobjektů může být i obrácené (Kohut, 1991). Röhr (2008) dodává, že pokud jeden z rodičů plní svou roli naplno a je pro dítě láskyplným vzorem, může takto vyrušit negativní působení druhého rodiče a ochránit dětské self. V obou případech dítě internalizuje rodičovské vzory, aby rozumělo sobě i druhým. Póly jsou spojeny tzv. tenzním obloukem, který slouží dítěti k dalšímu rozvoji schopností a dovedností (Kohut, 1991; Plháková, 2011).

V ideálním případě dochází k vývoji autonomního self. Pokud je dítě nedostatečně zrcadleno anebo nemá k dispozici adekvátní vzor k idealizaci, je vývoj self narušen a může se rozvíjet narcistická osobnost (Plháková, 2011). Dítě nezažívá tzv. optimální frustraci, která je nutná pro adekvátní rozvoj struktury autonomního self a umožňuje vyrovnávání se s každodenními úzkostmi života. Rodiče dítě frustrují buď tím, že je jejich výchova příliš tvrdá, autoritativní, anebo příliš hyperprotektivní a přehnaně obdivná (Kohut, 1991). Dítě se řídí nereálnými požadavky rodičů, které vedou ke vzniku falešného self. Jinými slovy je koheze self narušena, self je fragmentováno a rozpadá se – zejména v zátěžových situacích v dospělosti, se kterými se slabé a křehké self nedokáže vyrovnat (Plháková, 2011; Praško, 2015).

Poruchy self dělí Kohut na primární a sekundární. Sekundárními poruchami rozumí přirozené a normální výkyvy konsolidovaného self ve vztahu k zátěžovým změnám v životě

člověka. Patologičtěji jsou primární poruchy self, které vznikají během dětství. Kohut rozlišil pět primárních poruch a rozdělil je do dvou kategorií. Mezi neanalyzovatelné poruchy, jejichž self není schopné vstupu do analýzy, řadil psychózy, hraniční stavy, schizoidní a paranoidní stavy. Narcistickou poruchu osobnosti a narcistickou poruchu chování řadí do skupiny analyzovatelných poruch. Narcistická porucha osobnosti se vyznačuje sníženou schopností radovat se ze života, citlivostí na kritiku ze strany druhých a touhou po zrcadlení a obdivu, kterým se člověku v dětství nedostávalo. Arogance, vysoké sebevědomí a velikášství jsou důsledkem vybudování defenzivních a kompenzačních struktur self, které rozvíjejí funkce slabého self. Narcistická porucha chování je oproti tomu charakterizována slabým rozvojem kompenzačních struktur, což ústí v rozvoj závislosti, sadistického či kriminálního chování nebo promiskuitě (Kohut, 1991).

Kohut a Kernberg patří mezi nejvýznamnější autory věnující se narcismu. Jejich teoretické i léčebné předpoklady se však liší. Pro Kernberga byli narcističtí pacienti velmi blízcí hraničním pacientům a jejich narcismus považoval spíše za patologickou formu self. Kohut k narcismu přistupoval jako k ranějšímu vývojovému stádiu osobnosti, ve kterém člověk ustrnul z důvodu nedostatku rodičovské lásky. Oba však pracovali s odlišnou skupinou pacientů – Kohut léčil poměrně adaptované jedince, zatímco Kernberg se věnoval pacientům v klinickém prostředí, kde závažnost narcismu dosahovala daleko patologičtějších rozměrů. Proto Kernberg v terapii narcistických osobností upřednostňoval spíše interpretaci a přímou konfrontaci směřující k prožití pocitů viny. Kohut volil spíše cestu empatického přijetí jako náhradu za selhání rodičovských selfobjektů a nedostatku sebelásky (Praško, 2015).

Erich Fromm

Jako jeden z mála pojednává o zdravém narcismu Fromm (Pechová & Dostál, 2018). Považuje mírnou podobu narcismu za prospěšnou formu přirozeného sebezaměření, za biologickou funkci, kterou člověk disponuje namísto sebezáchovných instinktů. Míra narcismu však nesmí překročit sociální přijatelnost. Pokud člověku zvýšené sebezaměření brání vytváření či udržování vztahu s druhými lidmi, ztrácí narcismus svou adaptivní funkci (Fromm, 1996). Neškodné a prospěšné formy narcismu nazývá Fromm jako benigní. Ty stojí v protikladu k maligním formám narcismu, jež vedou ke ztrátě objektivity a životu v nerealistických přesvědčeních. Podobně jako Freud předpokládá Fromm existenci primárního narcismu u dětí, které si onnipotentní představy o sobě mohou dovolit, zatímco sekundární narcismus ztotožňuje s jeho maligní, zhoubnou formou: „Jestliže se pro dítě ještě okolní svět nevytočil jako skutečný, pro duševně chorou osobu skutečným být přestal“

(Fromm, 1996, s. 52). Benigní narcismus Fromm popisuje jako zaslouženou pýchu, kterou člověk chová ke svému dílu. Rozdíl mezi benigním a maligním narcismem vyjádřil Fromm (1996) nejlépe on sám:

Ten, kdo se naučil něčeho dosahovat, si nemůže pomoci a musí uznat, že jiní dosáhli podobných věcí podobnými způsoby – třebaže ho jeho narcismus může přesvědčit, že čeho dosáhl on, je větší než to, čeho dosáhli druzí. Ten, kdo nedosáhl ničeho, bude shledávat nesnadným ocenit to, čeho dosáhli druzí, a bude nucen se s rostoucí měrou izolovat ve své narcistické skvělosti (s. 62).

Dle Fromma se člověk vztahuje ke světu pomocí procesů asimilace a socializace, kde asimilace představuje vztah k materiálnímu světu a socializace vztah k lidem. Vrcholem těchto procesů je tvůrčí práce a láska k člověku, do kterých jednotlivec vkládá své bytí a v souladu s humanistickou etikou rozvíjí sám sebe a své možnosti. Mimo to jsou tvůrčí činnost a láska k člověku znakem produktivního charakteru (Fromm, 1967). Tyto myšlenky Fromm dále rozvíjí, když popisuje syndrom růstu tvořený láskou k člověku, láskou k životu a individuální nezávislostí. V protikladu syndromu růstu je syndrom rozpadu, nejhorší forma charakteru člověka, tvořená narcismem, láskou ke smrti a incestuálními svazky (Fromm, 1996). Tendence obou syndromů pokládá za charakterem podmíněné vášně a zdůrazňuje, že každý člověk má v sobě potenciál pro rozvoj jakékoliv z nich a jejich poměrná síla rozhoduje o konečné manifestaci syndromu růstu či rozpadu (Fromm, 1997).

Ačkoliv Fromm rozlišuje prospěšnou a zhoubnou formu narcismu, řadí jej mezi vášně, které neprospívají člověku. Jeho rozvoj neodpovídá lidské přirozenosti a z hlediska vztahování se ke světu u narcismu dochází k poruše procesu socializace, jelikož narcistický člověk může přistupovat k lidem pomocí procesů asimilačních a zachází s nimi, jako by to byly věci – vykořisťuje je, zneužívá, manipuluje s nimi apod. Na širší úrovni lze dichotomie syndromů či ne/produktivity spatřovat v modu bytí a modu vlastnění, které Fromm popsal v rámci své kritiky konzumního kapitalismu a jeho vlivů na charakter člověka (Fromm, 1967, 2014). Dosažení modu bytí, rozvoje vlastního potenciálu, je dle Fromma (2016, s. 138) možné po „překonání vlastního narcismu a překonání vlastnické struktury existence“.

Karen Horneyová

Vliv kulturních podmínek na vývoj osobnosti člověka v kontextu neurózy popsala také Horneyová. Kulturní podmínky jsou neopomenutelnými vlivy v životě člověka, jelikož modifikují individuální dětskou zkušenost s rodičovskými postavami. Souběžný vliv negativních podob těchto faktorů vede již od dětství k rozvoji charakterové neurózy. Jako hlavní charakteristiky neurózy, mezi které řadí i neurózy narcistické, popisuje Horneyová

strnulost v reakcích, nesoulad mezi možnostmi a výkony a přítomnost konfliktních tendencí. Horneyová se stejně jako Fromm domnívá, že kulturní podmínky vytvářejí problémy, které se přičítají lidské přirozenosti a coping neurotiků se od copingu normálních lidí liší pouze kvantitativně. Neurotické postoje volně pozorovatelné zvnějšku nabývají různých forem – závislost na citovém přijetí, vratké sebehodnocení, zvýšené sebeprosazování, agresivita či sexualita. Úsilí o citovou náklonnost a touhu po moci považuje Horneyová (2007) za nejčastější protichůdné tendence, které se u neurotiků objevují.

Charakter neurotického působení rodičů, kteří v dítěti navozují základní úzkost, rozhoduje o typu neurotického pohybu, jehož rozvoj vede k ochromení spontaneity pravého já a rozvoji idealizovaného já. Základní úzkost popisuje „jako pocit malosti, bezvýznamnosti, bezmoci, opuštěnosti, ohrožení ve světě, který chce člověka podvést, zaútočit na něj, ponížít, zradit, závidět mu“ (Horney, 2007, s. 61). Diskrepance mezi vývojem idealizovaného a pravého já je samou podstatou rozvoje neurózy a jejím důsledkem je sebeodcizení, ztráta sounáležitosti, zmatenost a pokles sebedůvěry. Idealizace sebeobrazu probíhá pod vlivem konfliktu jednoho z neurotických pohybů – proti lidem, k lidem či od lidí. Každý z těchto pohybů je důsledkem rozdílné interakce s rodiči. Společným jmenovatelem všech interakcí je nedostatek citu a rodičovské vřelosti. Dítě vychovávané hyperprotektivní výchovou si idealizuje své já jako poddajné, láskyplné, připravené se v případě potřeby rozdat druhým lidem. Neurotik s pohybem od lidí byl v dětství rodiči zanedbáván, ignorován a svou aktuální odtažitost vnímá jako osamělou moudrost a zdánlivou nezávislost. U neurotického pohybu proti lidem je člověk vychováván tvrdou autoritativní výchovou, která zase vede k přijetí nezdolného, silného a agresivního ideálního já. Sebeidealizace je však naprostým opakem zdravého procesu seberealizace (Horney, 2000, 2007).

Neurotické pohyby stojí pouze na počátku neurotických vývoju, jež vrcholí celkovými neurotickými řešeními, které jsou od neurotických pohybů odvozeny – expanzivní řešení, sebezapírající řešení, chorobná závislost a rezignace (Horney, 2000). Obrannými prostředky proti základním úzkostem každého řešení, anebo lépe řečeno pseudořešení, jsou: moc, citová náklonnost, submisivita a uzavřenost (Horney, 2007). Narcistickou neurózu společně s perfekcionismem a pomstychtivým triumfem řadí Horneyová do skupiny expanzivních řešení, jelikož tito neurotici expandují na úkor ostatních ve snaze ovládnout život a vyznačují se pocity velikášství a nadřazenosti. Při popisu neurotického vývoje Horneyová (2000) vysvětluje vznik glorifikovaného sebeobrazu u narcistických osobností, jejich přecitlivělost na kritiku, touhu po bezpodmínečném přijetí a nereálné nároky na sebe samé.

Pravé já, zdroj individuální spontaneity, je silním idealizovaného já ochromeno. Mechanismus neurotického vývoje je udržován v chodu mnoha neurotickými procesy. Neurotické vnitřní diktáty nahrazují růstové potenciály a jejich úlohou je dosáhnout glorifikovaného, avšak nereálného sebeobrazu. Fantazie užitá k těmto účelům je neplodná, popírá opravdové možnosti člověka a vzbuzuje v něm nutkavou touhu po absolutnu. Nereálné nároky se mění v potřeby, jejichž splnění neurotik vyžaduje od sebe i od druhých. Nejen proto považuje Horneyová neurózu za poruchu vztahu k sobě i k druhým. Poznání skutečných limitů je zdrojem ohrožení idealizovaného já, a proto je funkcí fantazie jeho životnost ochránit. Střet nereálného sebeobrazu s realitou však nutně prohlubuje trhliny v sebedůvěře, jelikož negativní vnímání sebou samým i druhými lidmi v konfliktních situacích fantazijním obrazům neodpovídá. Dle Horneyové tak neurotik disponuje tzv. neurotickou pýchou, která je však nedostatečnou náhražkou zdravé sebedůvěry. Neurotická pýcha pomíjí skutečné kladné vlastnosti osobnosti, podporuje rozvoj neurotických vlastností dle ideálu já a je přecitlivělá k vnější kritice. Významným doplňkem neurotické pýchy je sebenenávisť, jelikož dohromady fungují tyto procesy jako forma vyrovnávací strategie. Neurotická pýcha udržuje stabilitu ideálu, zatímco sebenenávisť kontroluje, zda s ideálem pravé já dostatečně koresponduje – pokud ne, zaslouží si pohrdání a despekt. Touha po obdivu se u narcistické osobnosti vztahuje k uspokojení potřeb ideálního já. Egocentričnost, tolik známá a popisovaná u narcistických osobností, je však dle Horneyové základním prvkem každé neurózy, ačkoliv nabývá vždy jiné podoby dle formy idealizace sebeobrazu. Expanzivní narcista je egocentrický, jelikož miluje svůj ideál. Sebezapírající neurotik může být egocentrický ale i tehdy, když upřednostňuje druhé před sebou jen proto, aby uspokojil potřeby ideálu já (Horney, 2000).

1.2.2 Konceptualizace narcismu

Užívání termínu narcismus s sebou přináší významovou mnohotvárnost. Alarcón & Sarabia (2012) zmiňují hned pět významů narcismu – rys chování (behaviorální sklony), klinický symptom, rysová doména (organizovaná skupina rysů), klinická dimenze (charakteristická duševní porucha) či osobnostní typ (ne/poruchová osobnost), přičemž každá z těchto forem může být neškodná i patologická. Termín narcismus užívám k označení symptomatologie, která je přibližně vlastní všem těmto významům.

Za stručné shrnutí zásadních symptomů narcismu je možné považovat Bonelliho (2018) narcistickou triádu, kterou tvoří sebeidealizace, upírání hodnot druhým lidem a neschopnost

transcendence, jimiž se narcis spoutává a ochuzuje o vztahy s ostatními. Röhr (2008) didakticky vymezuje symptomy narcismu: pocity vnitřní prázdnoty a extrémní nudy, zlost a nenávisť, neúnosnost kritiky vlastní osoby, negativita, hostilní vnitřní naladění, poukazování na chyby druhých z důvodu vzdálení se od své vlastní bolesti a omezená schopnost milovat. Výše zmíněná symptomatika odráží jádro narcismu, které Pincus & Lukowitsky (2010) popisují jako schopnost regulace sebedůvěry a uspokojování potřeb afirmace, potvrzení a sebezdokonalování, které je závislé na sociálním prostředí.

Zvýšená potřeba obdivu je spojena s nerealistickým viděním sebe sama a s vnitřní nejistotou, která je obdivem zvnějšku regulována a vytváří sebepojetí, které je na těchto pozitivních afirmacích závislé (Bartoš, 2010; Pincus & Roche, 2011). Setkání s odmítnutím a negativní zpětná vazba vedou ke zranění hrdosti a sebeúcty. Problémy se sebeúctou jsou důsledkem vnitřní prázdnoty, jež vznikla diskrepancí mezi aktuálním já a ideálním sebeobrazem, do něhož je člověk zamilovaný. Právě tento obraz si žádá obdiv, chválu, potvrzení a zároveň je velmi citlivý vůči kritice a odmítnutí. Vnitřní nepřiměřený zájem o sebe samého se ve spojení se zaujatostí na okolních reakcích odráží na kvalitě mezilidských vztahů, při nichž může narcistická osobnost chovat vnitřní pocity falešnosti a nemilovanosti. Narcisté také často pociťují závist, stud či méněcennost (McWilliams, 2015).

Na kvalitě vztahů s druhými lidmi se podílejí zejména obranné mechanismy – idealizace, devalvace (znehodnocování) a popírání (Röhr, 2008). Narcistický člověk devalvuje objekty, které mu přinášejí strádání, kritizují jej a nechovají k jeho idealizovanému obrazu úctu. Naopak si idealizuje ty objekty, které jeho grandiózní self podporují, a které mohou být vtaženy do jeho narcistického obrazu – vlastní myšlenky, krásná žena, potomek, drahé auto, prestižní zaměstnání či škola (Fromm, 1996; McWilliams, 2015). Devalvace se může dotýkat vlastní osobnosti, čímž její součinnost s idealizací odpovídá výše zmíněnému pojetí vyrovnávacího systému pýchy Horneyové (2000) – sebeidealizace a sebenenávisť. Součástí narcistického obranného postoje jsou v této souvislosti i sklony k perfekcionismu, které stanovují grandiózní, avšak často spíše nedosažitelné cíle. Bludný kruh kolísající sebeúcty McWilliamsová (2015) popisuje stejným způsobem jako Horneyová: „Člověk si vytvoří přehnané ideály, aby vyrovnal nedostatky v pocitu sebe sama považované za tak opovržitelné, že je vyváží jen naprostá dokonalost. Nicméně protože nikdo není dokonalý, strategie je odsouzena k nezdaru a znehodnocené já se znovu objeví“ (s. 189).

Obranný mechanismus popření se objevuje tehdy, má-li narcistický člověk sobě či druhým lidem vyjádřit pocity vděčnosti, uznat svou chybu, nebo mít výčitky svědomí. Tyto

skutečnosti jsou v přímém rozporu s dokonalým sebeobrazem. Podobně jako přijetí upřímné omluvy od druhého člověka, anebo vyjádření pocitu vděku (McWilliams, 2015).

V závěru je nutné zmínit, že zmíněné symptomy, pozitivní či negativní, jsou typologicky řazeny do specifických kategorií, které popisují v následujících podkapitolách. Různorodost (a mnohočetnost) pojetí typů narcismu je velkým tématem psychologie narcismu 21. století a jejich jasná konceptualizace je stále obtížná (Miller & Campbell, 2008; Sedikides, 2020). Jinými slovy, existuje mnoho stupňů narcismu oscilujících mezi jeho psychopatologickou formou a fenomenologickými projevy vyjadřující prostou interpersonální odlišnost.

1.2.3 Normální a patologický narcismus

Normalita narcismu byla tématem již od doby, kdy narcismus spatřil světlo světa na půdě psychoanalýzy. Dělo se tak v opozici k autorům, kteří narcismus považovali za sexuální perverzi. Možnost, že narcismus má svou nepatologickou dimenzi, navrhli již před vydáním článku Uvedení k narcismu Isidor Sadger, Otto Rank či později také sám Ellis. Narcismus tak popsali pouze jako určitý stupeň egoismu, sebelásky či psychologického postoje, ale poprvé se také hovořilo o jeho úloze v normálním vývoji člověka (Levy et al., 2011).

Termín normální narcismus se vztahuje k té části každého z nás, jejíž úloha je sebezáchovná. Podobně jako Fromm (1969), který benignímu narcismu přisuzuje sebezáchovnou funkci, Sillamy (2001) uvádí, že určitý stupeň egoismu je nezbytný. Nesmí však dosáhnout své absolutní úrovně, při níž člověk podřizuje zájmy druhých svým vlastním, neopírá se o systém společenských hodnot a vede k životu v izolaci. Röhr (2008) přímo uvádí, že „každý člověk narcismus potřebuje“ (s. 150). Normalitě narcismu přispívá také fakt, že narcistické rysy mají normální distribuci v populaci, a existuje tedy více lidí s narcistními tendencemi než lidí s narcistickou poruchou (Semenyna, 2008). McWilliamsová (2015) uvádí diferenciální diagnózu narcistické reakce a narcistické osobnosti. Narcistickou reakci považuje za přirozený stav, ke kterému dochází v situacích zvýšené zátěže či ohrožení, během kterých je povýšené a arogantní chování vůči druhým pouze dočasné. Normální narcismus může dosahovat forem asertivního chování, zvýšeného sebeprosazování či soutěživosti s cílem dosáhnout stanoveného cíle. Ve vztahu k sobě se lidé snaží přiblížit nějakému realistickému ideálu a omezit negativní jednání, které dosažení cíle brání (Pincus & Lukowitsky, 2010).

Patologický narcismus je řazen k preoidipovským poruchám, vzniká tedy brzy v raném dětství, kdy je dítě v blízkém vztahu se svou matkou (Röhr, 2008). Dle Kernberga (2000) se

patologický narcismus odlišuje od normálního tím, že objektní vztahy u něj jsou patologické, zatímco normální narcismus se vyvíjí souběžně s objektními vztahy normálními. Dle některých autorů by měl být narcismus považován za poruchu jen v případě komorbidity s jinou poruchou osobnosti (Semenyna, 2018).

Typologií, v nichž lze spatřit kvality normálního a patologického narcismu, je v současné době nespočet. Weiner rozlišuje typy pěkného a ošklivého narcise, které se liší ve způsobu vztahování k druhým lidem, adaptivním chování a sebeúctě. Narcistické z nich obou dělá jednoznačné preferování sebe samého před ostatními, ale pěkný narcis se na rozdíl od ošklivého dokáže o druhé opravdu zajímat, má snahu být ve společnosti oblíbený a jeho sociální dovednosti vykazují značnou adaptabilitu. Ošklivý narcis postrádá empatii, nespolupracuje s druhými a jeho chování má psychopatické rysy. Pěkný narcis užívá obrany založené na falešném self, ošklivý narcis užívá obrany znehodnocující (Lečbych, 2016). Základní rozdíl mezi těmito formami narcismu spočívá ve schopnosti ustát střet idealizovaného obrazu se zpětnou vazbou, kterou poskytují druzí lidé. Normální narcismus může být chápán jako sebevědomí, které je citlivé na kritiku, ale dokáže se s ní vyrovnat. Závažnost patologického narcismu však nedovoluje poučit se z této zkušenosti a vykazuje charakter narušené seberegulace (Pincus & Lukowitsky, 2010; Pincus & Roche, 2011).

Krizan & Herlache (2018) doporučují vyhýbat se pojmům „normální“, „adaptivní“ či „patologický“ při popisu narcistických projevů, jelikož všechny formy s sebou mohou nést interpersonální problémy. Uznávají však, že grandiózní forma narcismu je častěji spojována s pocíťovaným well-beingem a vysokým sebevědomím, narozdíl od vulnerabilní formy, která mívá závažnější klinické dopady. Miller et al. (2017) také upozorňují, že normální narcismus není vždy adaptivní a vysoké sebevědomí společně s absencí distresu nemusí značit nepřítomnost patologie. V kontextu vývojového aspektu narcismu, který je v této práci sledován (Hill & Roberts, 2011), však existuje předpoklad, že narcismus adaptivních forem dosahuje, a že tato adaptivita se váže ke grandiózním narcistickým projevům.

1.2.4 Grandiózní a vulnerabilní narcismus

Odlišování grandiózního a vulnerabilního narcismu má svůj význam jak v klinickém, tak v neklinickém pojetí narcismu. Jejich představiteli jsou již výše zmínění Narcis a Echo. Narcis byl arogantní, sobecký, nejevil zájem o kohokoliv jiného než sebe. Echo byla sebestředně upovídána, než ji stihl trest a stala se plachou, zranitelnou nymfou s nízkým sebevědomím (Sedikides, 2020; Seléšová et al., 2013).

Pohledem Kohuta se obě formy objevují ve vývoji self jako reakce na nedostatečné zrcadlení druhými lidmi (grandiózní narcismus), anebo v situacích, kdy má dotyčný na své self přehnané grandiózní nároky, kterým nemůže dostát (vulnerabilní narcismus). Příznačně lze tyto formy také označit jako „hladové“ po zrcadlení/ideálu. U grandiózního narcismu dochází k horizontálnímu štěpení self, při kterém dochází k vytěsnění nepřijatelných obav a potřeb selfobjektu, což umožňuje popírání jakéhokoliv pocitu nedostatečnosti či studu. Vertikální štěpení vede vlivem popření vlastních potřeb k manifestaci vulnerabilní formy narcismu. Zkušenost charakteristická zranitelností a bezradností se dostává do konfliktu se self, které vlivem omnipotence od sebe očekává příliš mnoho, což způsobuje stud, pocity prázdnoty a nízké sebevědomí (Cain et al., 2008).

Praško (2015) uvádí narcistické typy netečný a ostražitý, jejichž pojmenování trefně odráží jejich způsob vztahování se k ostatním. Grandiózně laděný netečný typ (tzv. tlustokožec), je velmi agresivní, arogantní vůči druhým lidem a sám disponuje obranami, které jej chrání před zraněním ze strany druhých. Zaujetí sebou samým je charakteristické i pro vulnerabilní, ostražitý typ (tzv. tenkokožec), jeho senzitivita vůči reakcím druhých je však velmi vysoká, podobně jako zranitelnost a stud.

Dále byly popsány typy otevřený/uzavřený či zjevný/skrytý. Vyjadřují rozměr expresivity narcistických projevů. Grandiózní narcismus je častěji zjevným, jelikož jeho charakteristika tomu nasvědčuje – exhibicionismus, pocity omnipotence, agrese, arogance, nadhodnocování vlastních schopností či vykořisťování. Poruchy seberegulace dosahují u vulnerabilního, skrytého narcismu, jiné formy. Namísto kompenzačních mechanismů je kontrola emocí narušena, doprovázena pocity prázdnoty, vyhýbáním se blízkým vztahům a nízkým sebevědomím (Pincus & Lukowitsky, 2010; Pincus & Roche, 2011).

Sedikides (2020) dále rozvíjí větev grandiózní formy narcismu na komunální (communal) a sebeprosazující (agentic), v závislosti na tom, v jakém směru narcistický člověk na ose jednotlivec–společensví investuje „narcistickou energii“. Sebeprosazující formu rozvíjí na soupeřící typ (rivalrous), blížící se k netečnému, antagonistickému a povýšenému vztahování se k druhým lidem a na obdivný typ (admiraive), jehož sebeprosazování je naopak závislé na přívětivém vztahování se k druhým a hledání jejich obdivu. Zmíněné formy narcismu představují dvě nejčastější strategie budování sociálního statusu narcistické osobnosti – získat si druhé asertivní cestou, anebo s nimi soupeřit, porazit je a devalvovat (Semenyina, 2018). Zatímco introvertní, zranitelná a defenzivní forma vulnerabilního narcismu nenabízí široký repertoár chování, grandiózní forma ano. Není však vyloučeno, že

narcistický jedinec nemůže oscilovat mezi asertivní grandiozitou a křehkou vulnerabilitou v závislosti na zátěžové situaci (Pincus & Lukowitsky, 2010).

Velkým tématem je vztah těchto koncepcí narcismu k minulým, současným i budoucím diagnostickým kritériím narcistické poruchy osobnosti, ale také jejich odlišení v rámci psychologického výzkumu a rozvoji dílčích nástrojů k měření narcismu (Cain et al., 2008).

Původní diagnostická kritéria narcistické poruchy osobnosti vykazovala spíše aspekty grandiozity (Pincus & Lukowitsky, 2010). Narcissistic Personality Inventory (NPI), doposud nejužívanější nástroj k měření narcismu, zaznamenává spíše grandiózní aspekty narcismu než ty vulnerabilní, právě proto, že byl na základě kritérií z DSM-III vytvořen (Cain et al., 2008). Vulnerabilní narcismus se postupně vyprofiloval na základě nedostatku nástrojů k měření narcismu, které byly zaměřeny pouze na grandiozitu (Reynolds & Lejuez, 2011).

1.2.5 Narcismus: nosologická jednotka

Diagnóza narcistické poruchy osobnosti (Narcissistic Personality Disorder – NPD) je nosologickou jednotkou vytvořenou kompromisním propojením úvah klinických psychologů s povahou nosologického systému Diagnostického a statistického manuálu duševních poruch (DSM) (Pechová & Dostál, 2018).

V rámci Mezinárodní klasifikace nemocí se při přechodu na novější verzi klasifikace věnují jak diagnostickým kritériím NPD v MKN-10, tak MKN-11. Ačkoliv charakteristika NPD spadá do oblasti psychopatologie, poznatky o ní podávají cenné informace o jedincích s narcismem, jenž dosahuje spíše jemné, neklinické závažnosti (Raskin & Hall, 1979).

Diagnostický a statistický manuál duševních poruch (DSM)

Poprvé se diagnóza NPD objevila v DSM-III v roce 1980 s následujícími diagnostickými kritérii (American Psychiatric Association, 1980):

- A. grandiózní pocity vlastní důležitosti či výjimečnosti;
- B. zaujetí fantaziemi o neomezeném úspěchu, moci, oslnivosti, kráse či ideální lásce;
- C. exhibicionismus, v jehož rámci osoba neustále vyžaduje pozornost a obdiv;
- D. chladná lhostejnost či výrazné pocity vzteku, méněcennosti, studu, ponížení anebo prázdnoty v reakci na kritiku, lhostejnost ostatních či porážku;
- E. nejméně dvě z následujících charakteristik poruch v mezilidských vztazích:
 - 1) nárokování, očekávání zvláštního zacházení bez přijetí reciproční odpovědnosti;
 - 2) interpersonální vykořisťování, využívání výhod druhých k uspokojování vlastních tužeb nebo pro sebezdokonalování a ignorování osobní integrity druhých a jejich práv;

- 3) vztahy charakteristicky alternující mezi extrémní nadměrné idealizace a devalvace;
- 4) nedostatek empatie, neschopnost rozpoznat, jak se druzí cítí.

V DSM-III-R byly ke kritériím přidány pocity závidění a také přesvědčení o tom, že problémům dotyčného mohou porozumět pouze výjimeční lidé (American Psychiatric Association, 1987). Celkově se změny kritérií v tomto i následujících vydáních prováděly na základě podobností NPD s jinými poruchami osobnosti, zejména histriónské a hraniční (Reynolds & Lejuez, 2011). V DSM-IV byla NPD stále stejně charakterizována jako osobnost s přetrvávajícím vzorcem grandiozity, potřebou obdivu a nedostatkem empatie (American Psychiatric Association, 1994). Miller & Campbell (2008) uvádí, že v DSM-IV již byla zmínka o vnitřní narcistické citlivosti ke zranění a o křehkém sebevědomí, ačkoliv byla vulnabilita pouze naznačena v diagnostických kritériích o přehnané fantazii a vyžadování obdivu. Analýza diagnostických kritérií NPD se zdála být jako příliš úzká, jelikož se začaly vynořovat poznatky o vulnabilním narcismu, který bylo do budoucna nutné od grandiózní formy NPD odlišovat. Zranitelnost narcistických jedinců, kterou opomíjelo pojetí DSM-III, se tak stala důležitým tématem pro stanovení diagnostických kritérií v rámci DSM-5, které se později částečně přiblížilo původním psychodynamickým pojetím pojednávajícím právě o kompenzační funkci grandiózních self (Pechová & Dostál, 2018; Pincus & Lukowitsky, 2010; Reynolds & Lejuez, 2011).

Zprvu však vydání DSM-5 předcházela debata o vyřazení NPD a dalších čtyř poruch osobnosti. Diagnóza NPD však byla nakonec zachována a pro každou poruchu osobnosti také vznikla nová alternativní diagnostická kritéria (Pechová & Dostál, 2018). NPD je v aktuálním vydání DSM-5 řazena do Klastru B společně s antisociální, hraniční a histriónskou poruchou osobnosti, jejichž společnou charakteristikou je emocionální nevyrovnanost a dramatičnost v projevu (Raboch, 2015).

Krizan & Herlache (2018) se přiklání k nedokonalosti pojetí NDP, která nedostatečně diferencuje jednotlivé osobnostní patologie a různorodé projevy narcismu, jenž lze pouze obtížně odlišit od jeho neklinických projevů. Obtížná rozlišitelnost vulnabilní formy narcismu od grandiózní bývá DSM-5 také vytýkána (Pincus & Roche, 2011). Yakeley (2018) uvádí, že ke kontroverzím ohledně diagnostiky poruch osobnosti přispívají neetické a neprofesionální snahy odborníků užívání diagnózy NPD ve společenském prostoru, např. ve vztahu k bývalému prezidentovi USA Donaldu Trumpovi.

Nicméně, aktuální diagnostická kritéria DSM-5 hovoří o NPD, pokud osobnost splňuje alespoň pět z těchto kritérií (Raboch, 2015):

1. pocity grandiozity a vlastní důležitosti;
2. intenzivní zaujetí představami o neomezeném úspěchu, moci, neobyčejném nadání, kráse či ideální lásce;
3. přesvědčení o vlastní výjimečnosti a jedinečnosti, kterou mohou chápat pouze jiní výjimeční lidé, případně vysoce postavení lidé a pouze s nimi by měl být také dotyčný spojován;
4. vyžadování nadměrného obdivu;
5. přesvědčení o oprávněnosti a nárokování přednostního a výjimečného zacházení;
6. vykořisťování v interpersonálních vztazích, ve kterých druhé lidi využívá k dosažení vlastních cílů;
7. absence empatie, neochota pochopit pocity a potřeby druhých lidí;
8. časté pocity závidění vůči druhým anebo přesvědčení o tom, že je mu záviděno;
9. arogantní a povýšenecké chování a postoje.

Alternativní diagnostická kritéria v DSM-5 si kladou za cíl porozumět hlouběji funkčním schopnostem osobnosti a jejím specifickým problémům. Alternativní dimenzionální model poskytuje klinicky významné informace o každém jedinci a přesahuje možnosti klasické kategoriální diagnostiky. Navržená diagnostická kritéria se týkají: (a) narušení alespoň dvou ze čtyř složek funkčních schopností osobnosti: identita (stabilita vlastní sebeúcty závislá na druhých), sebeřízení (osobní cíle nastavené buď ambiciózně v souladu s pocitem vlastní výjimečnosti, anebo naopak příliš nízké), empatie (snížená schopnost rozeznat pocity a potřeb druhých, pokud se netýkají jeho samého), intimita (vytváření povrchních vztahů sloužící jemu samotnému, omezená vzájemnost v těchto vztazích) a (b) pro diagnózu NPD nutných patologických rysů osobnosti: grandiozita (sobeckost, arogance a nadřazenost) a vyžadování pozornosti (vyhledávání obdivu).

Miller et al. (2017) navrhuje změny týkající se diagnostiky NPD i změnu postupu v hodnocení obecných kritérií poruch osobnosti. Diagnostika přítomnosti maladaptivních rysů by měla předcházet hodnocení úrovně jejich závažnosti. Alternativní kritéria by dle nich mohla být konkrétnější, aby jasně definovala úroveň adaptace daného jedince. Změny navrhované u NPD se týkají nahrazení alternativního kritéria vyžadování pozornosti těmi rysy, které mnohé studie pokládají za klíčové komponenty narcistické poruchy osobnosti – nárokováním, manipulativností a bezcitností. Také navrhuje vytvoření specifických kritérií, které by dokázaly identifikovat a rozlišit grandiózní a vulnerabilní projevy narcismu.

Prevalence NPD se dle DSM-IV pohybuje kolem 0–6,2 % (Raboch, 2015), dle jiných autorů je mediánem prevalence většiny epidemiologických studií 5,7 % (Pincus & Lukowitsky, 2010) a častěji se objevuje u mužů (Yakeley, 2018). Obecně je možné řadit NDP k poruše s jednou nejnižších prevalencí vůbec (Cain et al., 2008). Nejčastější komorbiditou NPD je histriónská či antisociální porucha osobnosti (Yakeley, 2018).

Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN)

Narcistická porucha osobnosti v MKN-10 spadá do kategorie Jiných specifických poruch osobnosti, jelikož je její charakteristika, diagnostika i prevalence v porovnání s jinými problematická. Kritéria MKN-10 se velmi podobají kritériím z DSM (Praško, 2015):

1. grandiózní představa o vlastní důležitosti a výjimečnosti;
2. zaujetí fantaziemi o vlastní dokonalosti;
3. přesvědčení o vlastní jedinečnosti a zvláštnosti;
4. neustálá potřeba obdivu;
5. představa o zvláštní privilegovanosti;
6. využívání interpersonálních vztahů ve svůj vlastní prospěch;
7. absence empatie, nepružnost a neochota rozpoznat pocity druhých nebo se vžít do jejich potřeb;
8. častá závist vůči druhým, ale také představy o tom, že druzí závidí jemu;
9. arogantní, zpupné a sobecké chování.

Jedenáctá revize mezinárodní klasifikace nemocí zvolila pro posuzování poruch osobnosti dimenzionální přístup namísto klasického kategoriálního, který se odráží i ve výše zmíněných alternativních diagnostických kritériích DSM-5. Mnoha autory je považován za přesnější přístup k porozumění pacientů, který se navrácí k původním psychoanalytickým koncepcím Kernberga či Kohuta (Alarcón & Sarabia, 2012).

Dle závažnosti jsou poruchy osobnosti v MKN-11 děleny na obecné úrovni do tří kategorií: mírné (mild), průměrné/středně těžké (moderate) a těžké (severe) a každou z nich je možné posuzovat z hlediska pěti rysových domén. Dodatečným znakem při posuzování poruchy osobnosti je hodnocení hraničního vzorce. Dimenzionální přístup diagnostiky, který není založen na pouhém dosažení minimálního počtu kritérií, ale na zhodnocení jednotlivých rysových domén, cílí na globální zhodnocení funkčnosti osobnosti. Nutnost takového zhodnocení celkové závažnosti poruchy osobnosti s sebou nese nutnost vývoje adekvátních nástrojů a je velkou výzvou pro aktuální i budoucí zkoumání. Mezi možné nástroje užité k tomuto účelu může v budoucnu patřit Personality Inventory for ICD-11, Personality Assessment Schedule anebo Self and Interpersonal Functioning Scale (Bach & First, 2018; Gamache et al., 2021; Huprich, 2020).

Pro diagnostiku poruchy osobnosti v rámci MKN-11 musí být splněna obecná diagnostická kritéria, poté je posuzována její závažnost a dysfunkce v oblasti aspektů self (např. identita, kapacita sebeřízení), interpersonální oblasti (např. zájem o vztahy s druhými lidmi, schopnost zvládat konflikty ve vztazích) a v oblasti emocionální, kognitivní a behaviorální. Poté následuje zhodnocení pěti rysových domén (Bach & First, 2018):

- negativní afektivita – tendence zažívat frekventovaně a intenzivně širokou škálu negativních emocí;
- odstup – tendence k sociálnímu i emocionálním odstupu;
- disocialita – přehlížení práv či pocitů druhých lidí, sebestřednost a nedostatek empatie;
- desinhibice – tendence jednat dle náhlých stimulů bez zvážení potenciálně negativních dopadů;
- anankasmus – omezené zaměření na vlastní rigidní standard dokonalosti, černobílé vidění světa a kontrola vlastního chování i chování druhých lidí k zajištění souladu s těmito standardy.

Dodatečně možné zhodnocení hraničního vzorce osobnosti sleduje devět kritérií, z nichž musí být splněno alespoň pět, a tři další kritéria, která se u lidí s hraničním vzorcem nemusí projevovat permanentně. Tímto postupem je možné stanovit např. diagnózu – Těžká porucha osobnosti s hraniční vzorcem a s dominantními rysy negativní afektivity, disociality a desinhibice. Narcistickou poruchu osobnosti dle MKN-11 bez posouzení závažnosti tvoří zejména rysově domény: disocialita (grandiozita, pocit oprávněnosti, požadování obdivu...) a negativní afektivita (dysregulace sebevědomí, pocity závisti...) (Bach & First, 2018).

1.2.6 Integrativní pojetí narcismu

Z předcházejícího pojednání o typologiích, formách a projevech narcismu je zřejmé, že i v současných studiích narcismu panují konceptuální neshody, které komplikují jednotný výklad a přístup v metodologii, unifikaci zjištění i srovnatelnost jednotlivých výzkumů. Rozlišování jednotlivých komponentů narcismu se liší mezi samotnými akademiky a kliniky, kteří k jejich popisu užívají také odlišné nástroje (Miller et al., 2017).

Miller et al. (2017) upozorňují na nesoulad při označování narcismu měřeného s NPI přívlastky normální či adaptivní a zároveň grandiózní. Poukazují na výzkumy, které prokazují signifikantní souvislost skóru NPI s diagnózou NPD v rámci DSM-5, ale také s psychopatií. Patologické mohou být dle nich obě formy narcismu – jak grandiózní, tak vulnerabilní, jsou-li jejich projevy přetrvávající, extrémní a pervazivní.

Souběžný výskyt adaptivity a grandiozity však částečně vytváří teoretický rozpor. Ačkoliv je grandiozita spojována spíše s patologickým rozměrem poruchy osobnosti, vykazuje prvky adaptivního chování a v porovnání s narcistickou vulnerabilitou je daleko méně patologická. Výzkumná zjištění tak odporují tvrzení, že je grandiózní narcismus stejně patologickou formou a také ilustrují dvojakost narcistických projevů.

Grandiózní narcisté jsou totiž daleko asertivnější, častěji zdůrazňují svou odlišnost, mají pozitivnější emocionalitu, stabilnější emocionální regulaci, obecně zažívají větší well-being. Liší se v pocitech nadřazenosti nad ostatními lidmi, tendencích k perfekcionismu, ambicích,

soutěživosti, hostilitě či lokalizaci atribucí. Terminologií Big Five jsou grandiózní narcisté popisováni jako vysoce nepřívětiví extraverti s nízkým neuroticismem, vulnerabilní obráceně. Grandiózní narcismus je citlivý vůči neúspěchu, ale nikoliv vůči sociálnímu odmítnutí, vulnerabilní naopak. Vulnerabilní narcismus je daleko častěji spojen s negativní sebereprezentací, nízkým sebevědomím, negativním prožíváním dosahujícím úzkostných a depresivních stavů (Jauk & Kaufman, 2018; Miller et al., 2017; Sedikides, 2020).

Vulnerabilní narcisté však vnímají své emocionální schopnosti daleko realističtěji, zatímco přemrštěné sebehodnocení grandiózních narcistů v oblasti emocionální inteligence koliduje se stavem jejich skutečných schopností (Zajenkowski et al., 2018). Z hlediska genderu a jemu přiřazeným sociálním rolím je grandiózní narcismus bližší mužské populaci, zatímco v inventářích vulnerabilního narcismu skórují výše ženy (Green et al., 2021).

Narcistické jádro bývá popisováno různě – zaujetí vlastními potřebami na úkor uspokojování potřeb druhých lidí (Yakeley, 2018); dysfunkce ve struktuře self, maladaptivní obranné strategie objevující se v reakci na stres a zátěž (Pincus & Lukowitsky, 2010); sociální sobectví a egocentrická výjimečnost (Sedikides, 2020); interpersonální odtaziťost (Jauk & Kaufman, 2018; Miller et al., 2017). Oběma typům je také přiznávána zjevná či skrytá forma, ale také možnost vzájemné alternace v závislosti na okolnostech (Pincus & Roche, 2011).

Studie *The Higher the Score, the Darker the Core* (Jauk & Kaufman, 2018) popisuje závislost obou forem narcismu pouze v případě, kdy jedinec dosahuje vysoké grandiozity, a sdílí tak společné antagonistické jádro s vulnerabilitou. Zjištění nelineární závislosti grandiozity a vulnerability tudíž osvětluje otázku mal/adaptivity narcismu. O pár let dříve tento vztah našli i Roche a kolegové (2013) – při zkoumání narcismu souběžně pomocí *Narcissistic Personality Inventory-16* (NPI-16) a *Pathological Narcissism Inventory* (PNI), společně s dalšími osobnostními a interpersonálními ukazateli. Lidé skórující vysoko v obou inventářích sdíleli vesměs negativní charakteristiky (hraniční organizaci osobnosti, hrubé zacházení v dětství či nízkou empatii), zatímco vysoký skór v NPI-16 a nízký v PNI poukazoval spíše na osobnostní svědomitost, extraverci, sebevědomí či duševní zdraví.

Konceptuální různorodost vytváří potřebu integrovaných pojetí, které jsou i přes svou žádoucnost obtížně dosažitelným cílem (Sedikides, 2020). Jedním z těchto integrativních pojetí je *Narcissism Spectrum Model* (NSM; Krizan & Herlache, 2018). V rámci NSM je dvojnáčetnost výzkumných zjištění označovaná jako tzv. narcistický paradox. Jádrem narcistické osobnosti je dle nich nárokováná vlastní důležitost (*entitled self-importance*), což

je definice, kterou vytvořili v souladu s kritérii DSM i MKN. Autoři ji považují za dostatečně konkrétní, aby nezahrnovala problematické koncepty, které postihuje narcistický paradox (sebevědomí, seberefereční, ostýchavost) a zároveň dostatečně specifickou, aby dokázala rozlišovat narcismus od širěji pojímaných forem hostility či agresivity. Ve snaze vyhnout se vývojové či emocionální dynamice jednotlivých typů narcismu ve výzkumu (ačkoliv je klinicky velmi užitečná), navrhuji namísto pevných klasifikací narcismu (grandiózní či vulnerabilní) dvě narcistické tendence sdílející stejné jádro – smělý, odvážný přístup (bold approach) a reaktivní vyhýbavost (reactive avoidance), tendence také nazývané jako chování zaměřené na odměnu a na hrozbu. Výhodou NSM je zahrnutí transakčního přístupu, který zohledňuje změnu osobnostních rysů v závislosti na životních situacích napříč časem.

1.3 Nástroje k měření narcismu

Užší zaměření nástrojů k měření narcismu odráží zvolenou oblastní konceptualizaci narcismu – klinickou či sociálně-personálně psychologickou, ale také adaptivitu či maladaptivitu daného typu narcismu (Miller & Campbell, 2008). Typologická různorodost se promítá do vytváření vhodných nástrojů k měření narcismu, do operacionalizace pojmu narcismus a vede k přetrvávajícím rozdílům v přístupu klinického pozorování a empirického výzkumu (Pincus & Lukowitsky, 2010).

Nejužívanější výzkumným nástrojem k měření narcismu je Narcissistic Personality Inventory (NPI), a to i přes mnohé jeho nedostatky (Pincus & Lukowitsky, 2010), které se vynořují v průběhu celé, dnes již více než čtyřicetileté existence.

1.3.1 Narcissistic Personality Inventory (NPI)

NPI byl vytvořen na základě původních diagnostických kritérií NPD v DSM-III. Od počátku však autoři zdůrazňovali, že metoda není určena primárně k zachycení poruchy osobnosti, ačkoliv nevyklučovali, že osoby s NPD mohou dosahovat vysokého skóru NPI. Při vytváření inventáře bylo sestaveno 223 dvojic tvrzení – narcistického a nenarcistického. Na základě zkoumání významnosti jednotlivých položek, ověřování split-half i alternativní reliability dosáhl inventář konečného počtu čtyřiceti položek. Užitím metody hlavních komponent a tetrachorické kolerace na souboru odpovědí 1018 vysokoškolských studentů identifikovali autoři sedm faktorů NPI: autorita (authority), exhibicionismus (exhibitionism), nadřazenost (superiority), marnivost (vanity), využívání druhých (exploitativeness), nárokování si

(entitlement) a soběstačnost (self-sufficiency). Hlavním cílem bylo dosažení vysoké vnitřní konzistence inventáře (Raskin & Hall, 1979; Raskin & Hall, 1981; Raskin & Terry, 1988).

Faktorová struktura NPI

Pravdou je, že již krátce po vytvoření byl NPI kritizován pro nízkou vnitřní konzistenci. Mnoho autorů proto navrhovalo řešení, která počítají s méně než sedmi faktory (Pechová & Dostál, 2018). Emmons (1984) již v průběhu vytváření inventáře NPI identifikoval čtyři faktory – vykořisťování/nárokování si, vůdcovství/autorita, zaměření na sebe/sebeláska a nadřazenost/arogance. Kubarych et al. (2004) navrhli faktorové struktury o třech (moc, exhibicionismus, výjimečná osoba) i dvou faktorech. Podobnou dvoufaktorovou strukturu našli také Corry et al. (2008) – vůdcovství/autorita a exhibicionismus/nárokování si, a přiklání se i ke třem předchozím faktorům a vyjadřují se také o genderové ne/vyváženosti jednotlivých položek. Ackerman et al. (2011) se přiklání k řešení o třech faktorech – vůdcovství/autorita, nárokování si/vykořisťování a grandiózní exhibicionismus. Faktorům přisuzují grandiózní či vulnerabilní projevy.

Existence mnoha faktorových řešení vede zase k otázce upřednostnění sledování faktorové struktury či celkového skóru NPI ve výzkumu. Spoléhat se čistě na celkový skóre NPI dle Ackermana et al. (2011) vede k nepřesnému odlišování adaptivních a maladaptivních aspektů a doporučují pracovat s nějakou vybranou faktorovou strukturou inventáře. Nejvíce negativním faktorem NPI je vykořisťování/nárokování si, zatímco vůdcovství/autorita se ukazuje být neadaptivnější stránkou narcismu (Grijalva et al., 2015). I přes doklady přítomnosti maladaptivních faktorů však celkový skóre NPI silně koreluje s mnoha nástroji měřících grandiozitu či nadřazenost a téměř nijak ve skutečnosti nevystihuje vulnerabilitu, která je častěji spojována s maladaptivitou (Krizan & Herlache, 2018). Narcismus měřený pomocí NPI je nazýván jako normální, adaptivní a grandiózní na základě zjištěného vztahu s charakteristikami jakými jsou: nízký neuroticismus, vysoká extraverte, vysoké ambice, spokojenost, relativní úspěšnost, svědomitost, motivace k úspěchu či vysoké sebevědomí (Miller & Campbell, 2008; Pincus & Lukowitsky, 2010).

Zkrácené formy NPI

Relativně dlouhá forma NPI vedla také některé autory ke snahám o jeho zkrácení. V návaznosti na problémy týkající se počtu faktorů byla vytvořena jednodimenzionální forma o šestnácti položkách (NPI-16; Ames et al., 2006), která se svou vnitřní konzistencí i validitou příliš neodlišuje od NPI-40 a je doporučováno ji používat tehdy, je-li volba dlouhé verze k užití do výzkumu z praktických důvodů nevyhovující (Pechová & Dostál, 2018).

Existují také verze s patnácti (Bonelli, 2018) či třinácti položkami (Gentile et al., 2013), kterou autoři doporučují upřednostnit před NPI-16.

NPI a konceptualizace narcismu

Samotná existence a masivní využívání NPI ve výzkumech podstatným způsobem ovlivnilo konceptualizaci narcismu (Cain et al., 2008). Pravdou je, že ačkoliv byl NPI vytvořen na základě diagnostických kritérií narcistické poruchy osobnosti, ve skutečnosti měří spíše rys osobnosti (Pechová & Dostál, 2018). Zaznamenává tak proto spíše grandiózní aspekty narcismu než ty vulnerabilní (Cain et al., 2008) a praxe užívání ukazuje, že narcismus měřený pomocí NPI lze označit jako subklinický (Vater et al., 2013). Někteří autoři dokonce označují narcismus měřený pomocí NPI jako adaptivní (Pincus & Lukowitsky, 2010). Výše jsem se však již zmiňoval, že mnoho autorů s jednoznačnou adaptivitou NPI narcismu nesouhlasí. Zejména v situacích velmi vysokého skóru, který je charakterizován spíše maladaptivitou kvůli nelineárnímu vztahu grandiozity a vulnerability (Jauk & Kaufman, 2018; Roche et al., 2013).

Krizan & Herlache (2018) hodnotí NPI jako nástroj vhodný k měření narcistické grandiozity, ačkoliv upozorňují na jistá úskalí. Dle jejich NSM modelu, který předpokládá, že jádrem narcismu je představa o zvláštním zacházení a nárokování, položky sytící faktor nárokování si (entitlement) nejsou početné a mají nízkou reliabilitu. Dále zvažují diskriminační validitu faktoru vůdcovství/autorita, jenž je mnoha autory pokládán za centrální faktor NPI, jelikož se svou podstatou vzdaluje od narcistických projevů směrem k asertivnosti či dominanci. Za nejspolehlivější ukazatel grandiozity považují grandiózně-exhibicionistickou škálu, která je silně korelovaná s celkovým skórem NPI.

1.3.2 Jiné metody k měření narcismu

Pro měření narcismu bylo vytvořeno mnoho dalších nástrojů a metod ve snaze nalézt vhodnější alternativu k nejužívanějšímu a často kritizovanému NPI anebo zachytit užší projevy a konkrétní formy narcismu, které NPI nevystihuje nejlépe. Miller et al. (2017) se domnívají, že vývoj takových specifických nástrojů zaměřených na jednotlivé komponenty narcismu pomůže výzkumu v psychologii vyřešit dlouhotrvající konceptuální diskuzi.

K měření obou forem narcismu byly vytvořeny dotazníky: The Superiority and Goal Instability Scales (SGIS), The Narcissistic Vulnerability Scale (NVS) a Pathological Narcissism Inventory (PNI; Pincus & Roche, 2011). Poslední, nejvýznamnější z nich, je

inventář tvořený celkem 52 položkami řazenými do 7 dimenzí – čtyři se týkají patologických projevů grandiózního narcismu a tři se týkají vulnerabilního (Pincus et al., 2009).

Krizan & Herlache (2018) však PNI řadí v rámci NSM spíše do nástrojů postihujících narcistickou vulnerabilitu, podobně jako Hypersensitive Narcissism Scale (HSNS) anebo Narcissism Hypersensitivity-Scale (Pechová & Dostál). Five-Factor Narcissism Inventory (FFNI) je inventář vytvořen k měření narcismu, grandiózního i vulnerabilního. Existuje jak v dlouhé (148 položek), tak ve zkrácené verzi (60 položek) (Jauk & Kaufman, 2018). Hojně užívaným nástrojem je také Winkův (1992) koncept tří škál narcismu: hypersenzitivity, svévole a autonomie, založený na nástroji California Q-set (CAQ).

Mezi další nástroje k měření narcismu, odrážející jednotlivé prvky spektra NSM modelu (Krizan & Herlache, 2018), patří Maladaptive Covert Narcissism Scale, Psychological Entitlement Scale, Narcissism Grandiosity Scale (Pechová & Dostál, 2018) či česká Škála měřící intenzitu neklinického narcismu (Bartoš, 2010), která má celkem sedmnáct položek.

1.4 Narcismus a gender

Freud (1997) původně předpokládal, že muži jsou daleko méně narcistní než ženy z důvodu ztráty narcistického libida během přeceňování významu sexuálního objektu. Ačkoliv je ženská marnivost jedním z ukazatelů narcismu u žen (Pechová & Dostál, 2018), dosavadní výzkumy jsou v souladu s teorií Horneyové (2004), která předpokládá, že falická fáze vývoje má na muže celoživotní vliv a stojí v pozadí ideálů mužnosti – výkonnosti, potence či hrdosti, které jsou ve společnosti vysoce ceněny, obzvláště samotnými ženami.

Bonelli (2018) poukazuje na skutečnost, že každá diagnóza, osobnostní rys či typ chování je velice často bližší jednomu či druhému pohlaví. Stejně jako ženy trpí častěji poruchami příjmu potravy, úzkostmi či hraniční poruchou osobnosti, mají muži větší tendenci propadat alkoholu, být agresivními a projevovat se narcisticky. Muži dle něj trpí daleko častěji narcismem už jen pro frekventovanější orientaci na soutěživost, nižší sociální citlivost a vyšší sebevědomí. Potvrzují to jak klinické zkušenosti (Röhr, 2008), tak výzkumná zjištění. Dle DSM-5 je 50 až 75 % všech diagnóz narcistické poruchy osobnosti stanoveno u mužů (Raboch, 2015). Zároveň je možné na narcismus nahlížet jako na mužskou diagnózu, která se rozvíjela na poli psychoanalýzy v dobách, kdy většina významných psychoanalytiků, včetně Kohuta a Kernberga, pracovala převážně s muži (Green et al., 2021).

Zřejmě dosud nejvlivnější metaanalytický výzkum k tématu narcismu a genderu prezentovala Grijalva a její kolegové (2015). Podrobili metaanalýze 355 studií narcismu provedených v USA mezi lety 1990 až 2013 s více než 470 000 respondenty. Uvedené studie byly prováděny zejména za využití NPI, ale i jinými nástroji určenými jak pro měření grandiózního, tak vulnerabilního narcismu. Mužská populace dosahovala vyšší úroveň narcismu napříč různými věkovými skupinami, a to i v rozmezí zmíněných let. Poznatky jsou dodnes konzistentní napříč studii (Kállay & Mihoc, 2021; Valashjardi et al., 2020).

Grijalva et al. (2015) spojují vyšší míru narcismu se specifickými sociálními rolemi osvojované muži a ženami. Ty jsou spojeny se sociálními očekáváními, často stereotypními. Sociální očekávání dle autorů častěji vybízejí muže k osvojení si sociálních rolí, které jsou charakteristické soutěživostí, dominancí, sebeprosazováním, potřebou úspěchu či mocí. Stereotypy týkající se ženství jsou zase spojovány s mateřstvím, rodičovstvím, péčí o rodinu a všeobecnou něžností a křehkostí, která je jim také přisuzována. Jinými slovy muži nesmějí tolik jako dívky projevovat něžné city a naopak ženy city, které jsou narcistickému obrazu daleko blíže (Röhr, 2008). Osvojení narcistických charakteristik ženami by pro ně mohlo mít sociálně maladaptivní dopady (Grijalva et al., 2015).

Valashjardi a kolegové (2020) se domnívají, že se sociální očekávání odrážejí v rodičovské výchově a formují příslušné výchovné styly pro chlapce a dívky. V souladu se soudobým chápáním genderových sociálních rolí jsou chlapci častěji vedeni k osvojení grandiózních charakteristik. Dívky jsou vychovávány jinak a pokud se u nich vlivem nevhodné rodičovské výchovy objeví narcismus, trpí narcismem vulnerabilním, nikoliv grandiózním, který je daleko více v souladu se společenskými ideály a lze jej lépe zachytit pomocí NPI.

Výzkumnice Kállay & Mihoc (2021) došly ke stejným závěrům u participantů mladších 35 let – muži jsou narcistnější, zatímco ženy dosahují vyšších úrovní sociálně předeepsaného perfekcionismu, depresivní symptomatiky a pozitivních vztahů s ostatními. Zatímco mužská grandiozita odpovídá diagnostickým kritériím narcistické poruchy osobnosti, zranitelnost, depresivita a nízké sebevědomí mohou být u žen zaměňovány za kritéria hraniční poruchy osobnosti, která je u nich častější (Green et al., 2021).

Poměrně jednoznačné závěry ohledně vyššího narcismu u mužů však korigují jiná významná zjištění. Tschanz a kolegové (1998) poukázali na nerovnou validitu měření NPI ve vztahu k pohlaví, jelikož se jeho položky vztahují spíše k charakteristikám mužské sociální role – vykořisťování, nárokování si, vůdcovství. Položek zabývajících se marnivostí, fyzickým

vzhledem, které by dokázaly indikovat ženský narcismus, je v NPI daleko méně (Pechová & Dostál, 2018). Autoři zmíněné metaanalýzy (Grijalva et al., 2015) však při zkoumání genderové nonekvivalence nepotvrdili, že by NPI měřil ženský narcismus dramaticky odlišným způsobem než u mužů. Dalším poznatkem je fenomén sblížení genderových rolí, který byl zjištěn sledováním nárůstu narcismu u žen v průběhu času. Emancipační tendence a překrývání genderových rolí dle autorů korigují příslušná stereotypní sociální očekávání a umožňují ženám osvojovat si charakteristiky dříve vnímané jako mužské. Na druhou stranu k mužskému osvojování ženských charakteristik dochází pouze minimálně (Twenge, 2009; Grijalva et al., 2015).

V bakalářské práci (Štefek, 2020) jsem se kromě vývojové perspektivy věnoval také rozdílům v narcismu u mužů a žen ve věku 18–26 a 35–50 let. Srovnáním průměrného skóru NPI pomocí t-testu pro dva nezávislé výběry byl potvrzen předpoklad, že jsou muži celkově narcistnější než ženy ($d = 0,54$). Mladší skupina mužů se ukázala jako nejvíce narcistická ($M = 14,64$), zatímco nejméně narcistickou skupinou byla starší skupina žen ($M = 8,34$). Ačkoliv je diskutabilní, zda je u starších osob míra narcismu nižší vlivem kohorty, anebo věku, genderové rozdíly v narcismu se jeví jako významné a nejsou ve shodě s fenoménem sblížení genderových rolí sledovaným v USA. Na souboru 75 mužů a 259 žen ve věku 19 až 30 let potvrzují platnost genderových rozdílů v narcismu také Pechová & Dostál (2018) s průměrnými hodnotami celkového skóru NPI u mužů s hodnotou 14,70 a u žen 12,14.

2 ETIOLOGIE NARCISMU

Sedikides (2020) při zkoumání etiologie narcismu vyzdvihuje tři základní oblasti – oblast rodičovské výchovy, vlivů sociálně–kulturního prostředí a oblast celoživotních vývojových aspektů. Ačkoliv je možné narcismus považovat jako mnoho dalších osobnostních rysů za částečně dědičný (Thomaes & Brummelman, 2018), věnuji se pouze zmíněným oblastem.

Oblasti je možné vnímat jako skupiny vývojových vlivů (Thorová, 2015), které se z časového hlediska liší svou vazbou na aktuální psychický stav osobnosti a její úroveň narcismu. Rodičovská výchova je distálním vlivem, který působil v dětství a adolescenci, avšak jeho význam je neopomenutelný až do pozdní dospělosti. Vlivy vývojových aspektů lze považovat za proximální, jelikož se týkají určitých vývojových fází, ve kterých se osobnost aktuálně nachází (např. vývojová krize identity či přechod do dospělosti). V Bronfenbrennerově terminologii ekologických systémů jsou vlivy různým způsobem rozmístěny v chronosystému – rodičovská výchova v iniciálním úseku života, vývojové aspekty tvoří na časové ose izolované body/oblasti a sociálně–kulturní faktory lze vnímat jako kontinuálně proměnlivé pozadí chronosystému. V rámci diplomové práce se výzkumně věnuji pouze vlivům mikrosystému – rodičovské výchově a vývojovým aspektům, ačkoliv je nutné teoreticky popsat také poslední skupinu vlivů spadající do makrosystému – např. ideologie, kulturní hodnoty či normy (Millová, 2020b).

I přes didaktické rozdělení není možné etiologické faktory zkoumat odděleně. Individuální úroveň narcismu může být sycena všemi třemi (ale i možnými dalšími) faktory najednou, a to v různé míře. Metodologickým záměrem této práce je odlišit v kontextu narcismu alespoň vlivy rodičovské výchovy a aktuálního stavu interakčního nastavení osobnosti. Sociálně–kulturní faktory jsou významné v kontextu narcismu nejen proto, že kontinuálně tvoří pozadí všech psychologických dějů v prostoru, ve kterém člověk žije, ale také proto, že modifikují výchovné i vývojové faktory. Určitá doba zcela jistě vytváří určité prototypy rodičovství, stejně jako má vliv na podobu sociálních pravidel a norem, které ovlivňují psychosociální vývoj každého jednotlivce. Sociálně–kulturním faktorům se však věnuji pouze teoreticky, jelikož výzkumné podchycení oblasti je již nad rámec diplomové práce.

2.1 Narcismus: rodičovská výchova

V současnosti jsou v kontextu rodičovské výchovy a narcismu nejčastěji zkoumány dva výchovné styly – rodičovské nadhodnocování a podhodnocování (parental overvaluation, undervaluation; Sedikides, 2020). Jinými slovy, narcismus se může v dospělosti objevit u lidí, kteří byli v dětství rozmazlováni, hýčkáni a vychovávaní jako výjimeční lidé, ale také u těch, kteří byli jako děti zahanbováni a deprivováni (McWilliams, 2015). Pod rodičovským nadhodnocováním si lze představit jakoukoliv formu nadměrného přeceňování a chválení dítěte společně s nadměrnými a nerealistickými požadavky na něj, často s cílem jej učinit výjimečným (Thomaes & Brummelman, 2018), což však bývá v rozporu s reálnými možnostmi dítěte, které tato přesvědčení přijímá za své (Miller & Campbell, 2008; Yakeley, 2018). Náchylnější k rozvoji narcismu mohou být děti, které jsou temperamentově senzitivnější k odměnám a trestům, což může vést k jejich závislosti na obdivu a chvále v sociální oblasti (Thomaes & Brummelman, 2018). Grijalva a její kolegové (2015) při hodnocení dominance mužů v oblasti narcismu zvažují vyšší pravděpodobnost výskytu těchto rodičovských stylů spíše u chlapců nežli dívek, podobně jako Green et al. (2021), kteří předpokládají, že rodičovský styl výchovy u dívek vede častěji ke snaze je učinit více zaměřenými na komunitu a péči o druhé.

2.1.1 Psychoanalýza, narcismus a vztah rodič-dítě

Již Kohut (1991) označil oba póly rodičovské výchovy – hyperprotektivní či glorifikující a autoritářský, za nevhodné styly vedoucí k rozvoji narcismu, jelikož ani jeden z nich neposkytuje tzv. optimální frustraci, při které má dítě možnost si vybudovat adekvátní struktury self, které by umožňovaly se vyrovnávat s normální hladinou úzkosti. Fromm (2015) shodně spatřuje v přemíře bezpodmínečné mateřské lásky setrvání v narcistické iluzi z dětství, ačkoliv nadměrné podmíněčné otcovské lásce oproti aktuálním přístupům připisuje pouze bezcitnost a chladnost. Proti incestuálním svazkům s jedním z rodičů vyzdvihuje princip rovnováhy mezi rodičovskými polaritami a považuje jej za základ duševní zralosti, což Röhr (2008) vyjádřil slovy: „Každý musí sám sobě být dobrou matkou a dobrým otcem“ (s. 126). Horneyová (2000) ke dvěma neurotickým způsobům výchovy přidává také lhostejný, apatický výchovný styl, ale rozvoj narcistické neurózy na rozdíl od Fromma popisuje v rámci expanzivního neurotického řešení, které pramení z neurotického pohybu proti lidem, jenž vznikl jako důsledek přísné autoritářské výchovy.

2.1.2 Rodičovské nadhodnocování, podhodnocování a invalidace

Neshody o tom, zda je narcismus způsoben rodičovským nad/podhodnocováním jsou rozmělněny v mnoha výzkumných závěrech. Z výzkumu vyplývá, že oba typy výchovy vedou k rozvoji narcismu, ale každý k jinému typu – nadměrná chvála a obdiv ke grandióznímu, deprivační a autoritářský styl k vulnerabilnímu (Otway & Vignoles, 2006). Sedikides (2020) dodává, že kromě typu hodnocení je důležitá také konzistence výchovného stylu spojená s nadhodnocováním a grandiózním narcismem a inkonzistence, která má vazbu na podhodnocování a rozvoj vulnerabilního narcismu. Vulnerabilní narcismus je predikován zvýšenou psychologickou kontrolou, nedostatkem vřelosti a rodičovského dohledu (Miller et al., 2017), zatímco narcismus měřený NPI, považovaný za grandiózní, má slabou vazbu na intrusivní rodičovství, vřelost a monitoring (Miller & Campbell, 2008).

Horton (2011) rozlišuje styl autoritativní (vysoká úroveň vřelosti a monitoringu, nízká úroveň psychologické kontroly), autoritářský (nízká úroveň vřelosti, vysoká úroveň monitorování a psychologické kontroly) a permissivní (vysoká úroveň vřelosti, nízká úroveň monitoringu a psychologické kontroly). Pouze první z nich nevede k rozvoji narcismu, jelikož takový rodič jeví zájem o projevy chování dítěte, nepůsobí intrusivně a neužívá prostředků psychologické kontroly. Nedávná přehledová studie (Kilickaya et al., 2021) potvrzuje platnost závěrů týkající se zejména permissivního/liberálního rodičovství. Nejméně rizikovým zůstává autoritativní styl, ačkoliv může nést prvky permissivního rodičovství.

Otway & Vignoles (2006) ve své studii zkoumají vliv obou rodičovských výchovných stylů na narcismus za pomoci inventáře (Childhood Recollections – CR) s patnácti položkami, jejichž znění je inspirováno psychoanalytickými tezemi Kohuta a Kernberga, ve kterých respondenti zpětně hodnotí výchovu svých rodičů. Jedenáct z nich se dotazuje na formy rodičovské lhostejnosti a emocionálního chladu, zbylé čtyři na rodičovské nadhodnocování. Kromě dotazníků NPI, HSNS a Childhood Recollections užíli také nástroj k měření vyhýbavého a úzkostného attachmentu. Obě formy narcismu se podařilo predikovat oběma rodičovskými výchovnými styly, což dle autorů dokládá vzájemnou provázanost obou forem narcismu. Na druhou stranu také dokládají, že rodičovské nadhodnocování dokázalo o něco lépe predikovat zjevnou formu narcismu než skrytou. Některé studie (Brummelman et al., 2015) však spojují rozvoj narcismu jen a pouze s rodičovským nadhodnocováním, nikoliv s nedostatkem vřelosti a autoritářskou výchovou. Přiklánějí se proto k teoriím sociálního učení, dle nichž si člověk zvnitřňuje narcistická přesvědčení, kterých se mu dostává pomocí

nadnesených hodnocení vlastními rodiči. Mimo to došli k závěru, že zdravé sebevědomí dítěte je podporováno rodičovskou vřelostí, ale nikoliv nadhodnocováním.

Ve spojitosti s rozvojem narcismu je zkoumán ještě třetí prvek rodičovství – invalidace (Huxley & Bizumic, 2016), která představuje formy rodičovského jednání, jež negativně působí na vnitřní zkušenosti dítěte a činí je doslova neplatnými – např. ignorace myšlenek, negace emocí či nadměrná bagatelizace. Nejvýznamnější defekty způsobuje invalidace v oblasti self a emoční dysregulace. Autorům se podařilo potvrdit hypotézy: (1) invalidace pozitivně koreluje s hyperprotektivitou, emocionálním chladem a rodičovským odmítnutím, (2) invalidace ze strany rodičů predikuje narcismus grandiózní i (3) vulnerabilní. Zároveň zjistili, že matky a otcové se v míře invalidace nijak neliší. Dle závěru studie je invalidace významným konceptem, který může v budoucnu vysvětlit mnohé nejasnosti o vztahu mezi rodičovskými styly a jejich vlivy na rozvoj narcismu.

2.2 Narcismus: kultura a společnost

Narcismus se vlivem sociologických myslitelů stává v průběhu druhé poloviny 20. století základem nového typu historicko-sociální struktury osobnosti (Bartoš, 2009).

O souvislosti kulturních faktorů a určité charakterové struktury však pojednávali již dříve kulturní psychoanalytici. Horneyová (2000) upozornila na skutečnost, že některé neurotické rysy mohou být v souladu s kulturními a společenskými vlivy považovány za normální či dokonce žádoucí – toužit po moci, slávě či bohatství. Fromm (2009) v pojetí normativního humanismu užívá přímo termín „patologie normality“ – domnívá se, že jsme nemocní a považujeme to za normální. Dle něj se „člověk může přizpůsobit téměř všem kulturním formám; stojí-li však v rozporu s jeho přirozeností, pak se dostávají duševní a emocionální poruchy, které ho případně nutí měnit tyto poměry, protože svoji přirozenost změnit nemůže“ (Fromm, 1967, s. 22–23). MacDonald (2014) považuje plně rozvinutou narcistickou poruchu za velmi vzácnou, ale její izolované rysy jako marnivost, arogance, a absence empatie za vlastnosti, které se stávají čím dál běžnějšími. Frekventovanost těchto rysů nespojuje s rodičovským selháním, ale s odrazem společenských a kulturních změn.

2.2.1 Narcismus v sociologii

Röhr (2008) za ústřední problém při hodnocení narcistické patologie západní společnosti považuje problém s pocitem vlastní hodnoty. Ve světě, ve kterém se skoro každý člověk

žene za úspěchem, to nepovažuje za překvapující. Zdravá forma narcismu je pro něj předpokladem pro úspěšné zvládnutí individuálních cílů, jejichž dosažení optimalizuje pocit vlastní hodnoty. Otázkou je, jak moc velkým překážkám při dosahování cílů lidé 21. století čelí a jaké hloubky onen defekt ve vlastní hodnotě dosahuje.

Christopher Lasch

O normalizaci narcismu v západní, zejména americké kultuře, pojednává Lasch (2016) – hovoří přímo o kultuře narcismu a jejím zrodu ve druhé polovině 20. století. Poznatky o narcismu totožné s teoriemi psychoanalytiků či navazující na jiná klinická pozorování Lasch vkládá do širšího celospolečenského rámce a komentuje je v souvislosti s mnoha prvky americké kultury – terapeutickým hnutím, hnutím za uvědomování self, politickou situací, literaturou, médií, reklamou, vzděláváním, vztahu k autoritám, proměnou socializace založené na morálce i samotnou proměnou americké rodiny a jejího přístupu k rodičovství. Souhlasně s Kohutem (1991) považuje Lasch (2016) narcistu za člověka se dvěma tvářemi, z nichž první, ta sebevědomá a onnipotentní, je nastavena světu na odiv, zatímco ta druhá, nejistá, nicotná a pochybující, je skrytá a cyklicky vytváří potřeby sociálního přijetí, moci, slávy, které mohou nastavení první tváře uspokojit. Narcistickou osobnost dává do souvislosti s terapeutickou senzibilitou, jež je podporována hnutím za (pseudo)sebeuvědomování, které vede pouze k solipsismu a egocentrické zaměření na sebe ospravedlňuje jako žádoucí ctnost. Pseudohled narcisty do jeho vlastního stavu však slouží pouze jako prostředek k odvrácení kritiky a k odmítání odpovědnosti za sebe a své jednání. Zároveň také „terapie označuje jako nemoc to, co by se jinak mohlo posuzovat jako slabošské či úmyslné jednání; tak připravuje pacienta pro boj s chorobou (či rezignaci), místo aby iracionálně hledal chybu u sebe“ (Lasch, 2016, s. 248) a znemožňuje samotnou svépomoc narcistického jedince pomocí introspekce.

V tomto ohledu se pacienti 19. století, kteří trpěli neurózami vlivem silného superega, liší od pacientů 20. století, kteří trpí poruchami osobnosti, nespokojeností, pocitu prázdnoty a defekty v sebeúctě, vyplývající ze skutečnosti, že nutkání id přijímají jako smysl svého života. Hodnoty id řízené principem slasti poté oslovuje kapitalismus a hédonismus. Konzumní způsob života společně s reklamou zároveň „promlouvá k duševní i duchovní pustině moderního života a navrhuje spotřebu jako lék“ (Lasch, 2016, s. 90). Přehledová studie (Cisek et al., 2014) zkoumající vztah mezi spotřebitelským chováním a narcismem potvrzuje, že narcistické osobnosti tíhnou ke koupi prestižních produktů, zajímají se spíše o

jejich symbolickou než užitnou hodnotu a ve snaze validovat své grandiózní self užívají materiální statky při srovnávání s ostatními.

Reklama v kapitalistické společnosti dle Lasche (2016) záměrně vytváří umělé potřeby a činí ze spotřeby neoddělitelnou součást životního stylu, který dále prohlubuje nedostatek sebedůvěry. Narcistický člověk ztrácí koncentraci na přítomný slastný okamžik pocit dějinné kontinuity; konzumuje literaturu, která zrcadlí prázdnotu vnitřního světa člověka toužícího po pozornosti a měřítkem úspěchu jsou pro něj úspěchy druhých (často zobrazovanými v médiích), kteří jsou zároveň zdrojem žádoucího uznání a chvály, jež sytí jeho sebeúctu. Netouží však po uznání činů, které ve skutečnosti vykonává, ale po absolutní adoraci jeho osobnostních atributů.

Terminologií Fromma (2014) je pro narcistického člověka důležitější „mít“ (žádoucí osobnostní vlastnosti), nežli skutečně „být“ (věnovat určité úsilí nějaké aktivitě pro ni samotnou). Oba se tak shodují v tom, že narcista disponuje mnoha vlastnostmi, které jsou užitečné v byrokratickém a na úspěchu zaměřeném světě. Určitou cenou za život v modu „mít“ (Fromm, 2014) je však pocit prázdnoty a ztráta spontaneity, která opět cyklicky prohlubuje nejistotu křehkého self, závislost na sociálním přijetí a konzumním způsobu života. Člověk není v kontaktu se svými skutečnými pocity, když je odměňováno pouze jeho falešné self vnějšími výhodami. Nedochází u něj k vnitřnímu uspokojení (Röhr, 2008). Sociální interakce v moderní společnosti se navíc vyznačuje neustálým srovnáváním s ostatními, během kterého člověk ztrácí důvěru v sebe i v pocity druhých, jelikož hodnocení probíhá dle společenských ideálů. Dřívější společenské konvence usnadňující mezilidská setkávání považuje Lasch (2016) za čím dál pomíjivější. Nahrazuje je dle něj systém hraní rolí s nejasnými hranicemi, který doprovází ochranný ironický odstup, pseudopovznesenost, sebeodcizení, rádoby nadhled, vtipkování a cynismus.

Narcistická struktura osobnosti má dle Lasche svůj původ také v rodině, která přichází vlivem byrokracie, nového paternalismu, nového vztahu k autoritám a negativních vnějších vlivů o svůj pevný, socializační status. Sebevědomí rodičů je nabouráváno polopravdami odborníků o normativním vývoji člověka, v důsledku čehož matky ztrácejí ve vztahu k dětem mateřskou spontaneitu, uměle přejímají dogmata o autentičnosti a bezpodmínečné lásce. V analýze americké rodiny ve vztahu k narcismu výrazně vyzdvihuje absenci otcovské postavy, která umocňuje vývoj omnipotentního superega dítěte (Lasch, 2016).

Gilles Lipovetsky

Za ústřední proces historické proměny vztahu mezi jedincem a společností při analýze tzv. éry prázdnoty 20. století považuje Lipovetsky (2008) personalizaci. Ta je dle něj zodpovědná za změnu postavení jednotlivce ve společnosti a nastolení individualistické ideologie, díky níž jedinec znamená příliš mnoho a společenský systém společně se svými tradicemi, konvencemi a sociálními normativy na významu ztrácí. Zdá se, že personalizace zmírňuje nespokojenost člověka v kultuře, jak ji popisoval Freud tím, že bojuje proti omezení jeho svobod. Omezení však mají svá opodstatnění. Nejvýznamnějším omezením je zachování pospolitosti (Freud, 1998). Personalizace se vyznačuje přizpůsobováním společnosti potřebám jedince, rozvojem individualismu a historickým odchýlením od zásad ctnosti a disciplinovanosti. Zúžení veřejného sektoru, zdroje disciplíny, ve prospěch soukromého sektoru, vede ke změně pravidel socializace jednotlivce (Lipovetsky, 2008).

Systematická personalizace probíhá v prostředí hédonistického kapitalismu, který nabízí možnosti k dosažení vlastního blahobytu a nejvyšší životní úrovně. Hédonismus jednotlivce je posilován tzv. svůdností, která v mnoha podobách poskytuje nadměru personalizovaných voleb, slouží reklamě, spotřebě, samoobslužnému a bezmeznému uspokojování potřeb. Hlavní pobídkou personalizace je zejména možnost jedinečné individuální realizace. Vše, co nenabývá osobního významu, tak narcistický člověk žijící v hédonistickém kapitalismu považuje za podružné. Mnoho tváří personalizace proto lze z principu chápat jako narcistické sklony – nadměrné zaměření na vlastní já, přezkoumávání vlastních ne/jistot či posedlost vlastním tělem, na což v důsledku oddělenosti od druhých lidí a ztráty pevného ukotvení v životě navazují pocity vnitřní prázdnoty (Lipovetsky, 2008).

Fenomén odcizení související s prožívanou vnitřní prázdnotou dává do kontextu změny charakteru společnosti 20. století také Fromm (2009) společně s tzv. kvantifikací a abstrakcí, jakožto základními ekonomickými rysy kapitalismu. V nekonečnu možností člověk ztrácí ze zřetele konkrétnost, vztah ke skutečnému objektu, ať už je jím osoba či materiální předmět, na což navazuje proces abstrakce, jenž odcizení jen prohloubí. Rysy kvantifikace a abstrakce pomáhají vysvětlit apatii a lhostejnost k institucím ve veřejném sektoru, kterou personalizací hnaný jedinec pociťuje. Společenská postavení, autority a moci z nich plynoucí trpí stejným úbytkem na významu. Apatii Lipovetsky (2008) pokládá za důsledek programové atomizace společnosti, jejíž možnosti jsou nekonečné, nestálé a rychlé proměnlivé. Zároveň však zdůrazňuje, že apatie slouží zejména jako obranný mechanismus proti depresi a úzkosti.

Personalizace je zároveň v oboustranně prospěšném vztahu s demokratickým zřízením, jelikož pluralita a svoboda jsou hlavními jmenovateli jich obou. Lipovetsky (2008) proto dodává, že legitimita demokracie sílí společně s narcismem. Fromm (2009) předpokládá, že projev svobodné vůle v demokracii zůstává diskutabilním, což v iluzi svobody a prostředí kapitalismu přispívá k odcizení a prohloubení vnitřní prázdnoty. Bludný kruh narcistického dojmu a reality je tudíž totožný jak u jednotlivce, tak společnosti. Vysoké sebevědomí zastírá vnitřní prázdnotu; a jsme-li výjimeční všichni, tak není výjimečný nikdo (Freud, 1998).

2.2.2 Narcismus a kultura

Výzkumně se kulturními podmínkami, které mají vliv na narcismus, zabývala Twenge (2011). Funkčně propojené kulturní vlivy dělí do tří základních oblastí: (1) produkty kultury, (2) efekt místního/oblastního vlivu a (3) generační rozdíly.

Produkty kultury

Dle výsledků mnoha studií nabývají produkty kultury, mezi něž patří knihy, časopisy, média, reklama či populární hudba, čím dál více narcistického obsahu. Názvy písní či jejich texty užívají ve zvýšené míře zájmena „já“, zatímco v menší míře zájmena „my“ či „naše“. Podobně je tomu u novinových článků či hodnocení televizních pořadů a celebrit. Bylo také zjištěno, že rodiče při dávání jména svým dětem upřednostňují taková, která jsou neobvyklá a činí jejich děti jedinečnými (Twenge, 2011).

S rostoucí popularitou sociálních sítí a možnostmi sebe prezentace se narcismus stává významným výzkumným tématem. Sociální sítě jsou „studánkami“ 21. století, kterými je Narcis přitahován a zároveň nabízejí jedinečné možnosti až nerealistické prezentace, která lidem dokáže uměle zvyšovat sebevědomí (MacDonald, 2014). O využívání fotoaparátu z narcistických pohnutek hovoří již Lasch (2016), mnoho let před nástupem éry Facebooku, Instagramu a jiných sociálních sítí, jejichž vztah k narcismu je aktuálně frekventovaným předmětem zkoumání. Narcismus je pozitivně korelován s frekvencí sdílení osobních fotografií na Facebooku (zejména selfie), stejně jako s „lajkováním“ nebo komentováním fotek přátel. Motivy k užívání Instagramu vypadat „cool“ a sledovat ostatní jsou také pozitivně spojeny s narcismem (Sheldon & Bryant, 2016). Grandiózní narcismus je pozitivně korelován s časem stráveným užíváním sociálních médií, frekvencí aktualizace statusu, počtem přátel i počtem sdílených selfie fotek. Vizualní sebe prezentace vykazuje těsnější vztah k narcismu než její psaná forma. Vulnerabilní narcismus nekoreluje s žádnou z těchto proměnných (Gnambs & Appel, 2018; McCain & Campbell, 2018).

Efekt místního/oblastního vlivu

Existuje předpoklad, že západní národy a jejich kultury jsou narcistnější z toho důvodu, že jsou historicky individualističtější než národy východní, jejichž společnost a kultura jsou založeny spíše na kolektivismu (Twenge, 2011). Rozdíly mezi světovými regiony zkoumali Foster a kolegové (2003) pomocí dotazníku NPI. Nejvyšších průměrných skóre¹ dosáhlo USA následované Evropou, Kanadou, Asií a Blízkým východem. Sami Američané hodnotí svůj národní charakter a ostatní spoluobčany jako problematičtější narcistické, zatímco své nejbližší známé za méně narcistické a sami sebe za nejméně narcistické. Zároveň občané jiných zemí (Turecko či Spojené království) Američany také hodnotí jako více narcistické než občany své země (Miller et al., 2015). Dokladem pro existenci narcistnějšího západu je také studie zkoumající rozdíly v narcismu mezi 1025 lidmi vyrůstajícími v bývalých územních celcích Německa. Lidé vyrůstající v individualistickém Západním Německu vykazovali vyšší známky grandiózního narcismu a nižšího sebevědomí (Vater et al., 2018). Je zajímavostí, že v mé předchozí práci (Štefek, 2020) výzkumný soubor čítající 597 osob dosáhl v dotazníku NPI pouhých 10,71 průměrného skóru. Ačkoliv byl český soubor tvořen převážně ženami (z více než 70 %), v porovnání s průměry světových regionů (Foster et al., 2003) je to velmi podprůměrný výsledek. Srovnatelné úrovně narcismu dosáhla pouze skupina mužů ve věku 18–26 let s průměrnou hodnotou NPI 14,64.

K výsledkům protikladným efektu místního/regionálního vlivu došla Johnson (2020). Její studie se zúčastnilo celkem 31 391 respondentů z 53 zemí světa a při kontrole prediktorů sociální rozvoj, politická korupce, ekonomická prosperita a individualismus došla k závěru, že národy jako takové se v míře narcismu neliší, zatímco mezi jednotlivci napříč všemi zeměmi našla větší variaci skóru v grandiózním narcismu. Individualismus nebyl moderátorem ani ve vztahu mezi užíváním sociálních sítí a narcismem, zatímco vzdálenost moci daného kulturního prostředí ano (Gnambs & Appel, 2018).

Generační rozdíly

Zdá se, že produkty kultury mají svůj čas a místo, ve kterých mají rozdílný vliv na narcismus určité generace (Twenge, 2011), jak ostatně poznamenali již mnozí sociologové. Nárůst narcismu měřeného pomocí NPI, ale i pozitivního sebehodnocení, asertivního chování, zvýšeného sebevědomí a vysokých očekávání u vysokoškolských studentů popsala Twenge. K označení sebestředné generace Američanů byl zaveden termín Generation Me. Generaci

¹ USA (M = 15,3; SD = 6,8), Evropa (M = 15,0; SD = 6,3), Kanada (M = 14,8; SD = 6,9), Asie (M = 14,3; SD = 6,7), Blízký východ (M = 13,9; SD = 6,9) (Foster et al., 2003).

samotnou autoři považují za lepší prediktor narcismu než pohlaví (Twenge et al., 2008; Twenge et al., 2012). Trzesniewski a kolegové (2008) kritizují závěry ohledně existence Generation Me, zejména z důvodu nereprezentativního souboru vysokoškoláků. Výsledky na reprezentativním výzkumném souboru navíc nedokázali replikovat. Wetzel et al. (2017) při sledování tří věkových kohort studentů dokonce zaznamenali nízký pokles narcismu.

Grubbs & Riley (2018) při hodnocení rozporupných výsledků zkoumání generačních změn v narcismu poznamenávají, že dochází ke směšování výrazů individualismus a narcismus, které jsou ve výzkumech často stavěny do odlišných kontextů. Generační faktory skryté ve vývoji sociálních a kulturních změn je ve výzkumu navíc obtížné odlišit od skutečných vývojových faktorů osobnosti, které jednoduše přicházejí s věkem či vývojovým obdobím. Nehledě na to, že k individuální úrovni narcismu přispívají i jiné etiologické faktory, které jsem nastínil v úvodu této kapitoly. Hill & Roberts (2018) navrhuje, aby byl zájem o rozporupné rozdíly v narcismu mezi kohortami nahrazen zájmem o vývojové aspekty, které jsou nezávislé na kohortě či generaci.

2.2.3 Narcismus a pandemie covidu-19

Vzhledem k intervenující pandemii nelze nepřihlédnout k jejímu dopadu na duševní zdraví populace. Dle zprávy pracovní skupiny Rady vlády pro duševní zdraví se během zavedení prvních protiepidemických opatření zvýšil výskyt duševních onemocnění z 20 na 30 %, výskyt úzkostných poruch byl dvojnásobný, riziko sebevražd a výskyt depresí se ztrojnásobily. Zvýšila se také frekvence užívání alkoholických nápojů (MZČR, 2020, 25. srpna). Jiná studie (Bartoš et al., 2020) mapující dopad pandemie na zvýšený výskyt depresí/úzkostí došla k podobným závěrům. Nejvíce zasaženými byly ženy, především ženy s dětmi, mladí lidé ve věku 18 až 24 let a respondenti z domácností, které byly postiženy vysokým propadem příjmů. Z průběžných výzkumů Národního ústavu pro duševní zdraví (2020, 12. června) vyplývá, že závažnější dopady pandemie na duševní zdraví se objevují u lidí, kteří primárně nesledují veřejnoprávní média a spoléhají se na povrchní informace vyčtené z názvu zprávy bez dalšího zájmu o její obsah. Lidé politicky preferující tehdejší vládní strany také vykazovali méně závažné dopady na duševní zdraví než potenciální voliči stran opozičních, kteří opatřením vlády méně věřili.

Narcismus je opakovaně spojován s behaviorálními tendencemi, které by potenciálně mohly ovlivňovat přenos nemoci během pandemie či šíření dezinformací a může být považován za rizikový faktor (Coleman, 2020). Dle studie realizované na polském reprezentativním

souboru jsou lidé s rysy temné triády méně ochotni přijmout preventivní opatření, daleko více se zabývají jejich negativními aspekty a nezohledňují jejich užitečnost. U respondentů vykazujících rysy kolektivního narcismu byl nalezen vztah k jejich přijetí, avšak pouze tehdy, byl-li moderován jejich přesvědčením o závažnosti koronaviru (Nowak et al., 2020). Narcistické rysy by dle nedávné studie (Ahadzadeh et al., 2021) mohly moderovat vztah mezi skepticismem a konspiračními teoriemi ohledně covidu-19. Narcisté jsou dle autorů náchylnější k povrchnějšímu zpracovávání přijímaných informací a konspirativní ideaci, která může sloužit k získání pozornosti.

Je otázkou, jakým způsobem pandemie ovlivnila duševní zdraví narcistických osobností. Preti a kolegové (2020) uvádějí, že grandiózní sebeobraz může být ochranou vůči distresu. Podstatou grandiozity je však antagonismus, opak přívětivosti, která se pojí s well-beingem. Sociální izolace zároveň frustruje narcistickou potřebu saturovat sebepojetí vnějšími zdroji obdivu, ať se již jedná o grandiózní či vulnerabilní formu narcismu.

Pozitivní mohou však být vyhlídky aktuální společnosti do budoucna. Dle Bianchi (2018) je u mladých lidí, kteří komplikovanějšími cestami vstupují do pracovního a osobního života v obtížných ekonomických časech (kam by bylo možné zařadit období pandemie), nižší pravděpodobnost rozvoje narcismu a grandiózního self. Jinými slovy se v nejistých časech daleko více spoléhají na druhé. Naopak je tomu při vstupu do dospělosti v dobách prosperity.

2.3 Narcismus: vývojové aspekty

Během života je normální, že „sledujeme cíle, které nám přinášejí něčí obdiv, nebo že pracujeme na svém sebeuskutečnění, jež nám dává vnitřní význam“ (Röhr, 2008, s. 10). V tomto kontextu je možné konstatovat, že vývojový narcismus má adaptivní a grandiózní rozměr. Míra zdravého a prospěšného sebezaměření je však velmi podstatná. Adekvátní poměr, který si má jednotlivec vůči společenství zachovat, vyjádřil Freud (1998) následovně:

Individuální vývoj se nám zdá být produktem interference dvou snah, úsilí o štěstí, které obvykle označujeme jako „egoistické“, a úsilí o spojení s ostatními, které považujeme za „altruistické“. Obě označení zůstávají spíše na povrchu. Jak již bylo řečeno, v individuálním vývoji se většinou klade hlavní důraz na egoistické úsilí o štěstí, druhá snaha, kterou je třeba označit jako „kulturní“, se zpravidla spokojuje s rolí omezující. Jinak je tomu v kulturním procesu; zde je cíl vytvoření jednoty lidských individuí naprosto hlavní věcí, cíl obšťastnění sice ještě existuje, ale je zatlačen do pozadí; zdá se téměř, že by se vytvoření velkého lidského společenství zdařilo nejlépe, kdyby nebylo nutno brát ohled na štěstí jedinců. Vývojový proces jednotlivce může tedy mít své zvláštní rysy, které se v kulturním procesu lidstva nenajdou; s tímto procesem se musí ztotožňovat pouze natolik, nakolik je jeho cílem spojení se společenstvím (s. 136).

Developmental Me

V kontextu celoživotního vývoje představili Hill & Roberts (2011) přehledovou studii Examining Developmental „Me“, která narcismus pojímá právě jako osobnostní rys, jenž je závislý na vývojovém období či událostech, které jsou pro daného jedince aktuální. Vývojový kontext teorie do jisté míry oponuje klasickým psychodynamickým představám o téměř definitivní strukturaci osobnosti před dosažením adolescence. Přístup lze řadit k lifespanovým teoriím vývoje, které kladou důraz na hledání obecných vývojových principů či psychologické charakteristiky vývoje, jakými mohou v kontextu narcismu být zejména zvládnutí stresu, adaptace na prostředí a plnění vývojových úkolů. Skutečností však zůstává, že existují vývojové úkoly, které řadíme do určitých vývojových období dle pohledu klasických vývojových teorií (Millová, 2020b). Autoři studie sledují proměny narcismu v těchto vývojových obdobích – dětství, adolescenci, vynořující se dospělosti a dospělosti. Docházejí k závěru, že narcismus dosahuje vrcholu v adolescenci a vynořující se dospělosti a poté postupně klesá k minimu až do pozdního stáří. Věkové rozdíly v narcismu považují za jedny z nejmarkantnějších nálezů ve zkoumání osobnostních rysů v kontextu vývoje (Hill & Roberts, 2011). Samotný termín Developmental Me je reakcí na studii Generation Me (Twenge et al., 2008; Twenge et al., 2012), která připisovala nárůst narcismu generačním rozdílům a sociálně-kulturním vlivům. Opačné stanovisko tvrdí, že generace se od sebe neliší a mladší lidé jsou vždy více narcističtí než starší (Roberts et al., 2010). K závěru, že proměnlivost narcismu je závislá spíše na vývojových než generačních faktorech, došly i jiné studie (Foster et al., 2003; Grubbs, 2017; Vater et al., 2018).

Hill & Roberts (2011) stanovují tři kritéria zkoumání vývojového konstruktů narcismu:

- a) narcismus se mění během života a není stabilním osobnostním rysem po dosažení určitého životního období (např. období adolescence či vynořující se dospělosti);
- b) narcistické tendence se proměňují očekávaným způsobem jako důsledek identifikovatelných spouštěčů, např. vlivem rodinného prostředí, vývojových požadavků, sociálních očekávání a společenského nátlaku;
- c) narcismus se ukazuje jako adaptivní v reakci na vývojové výzvy, pokud jsou tyto výzvy způsobeny zvýšeným zaměřením na sebe sama.

(a) Narcismus: proměnlivá osobnostní charakteristika

Deklarace narcismu jako proměnlivého osobnostního rysu stojí v opozici ke klasickým psychodynamickým představám o narcistické osobnosti jako důsledku vlivu jistých rodičovských výchovných stylů. S respektem k raným výchovným vlivům lze předpokládat,

že úroveň narcistických aspirací není definitivní a proměnlivost narcismu napříč celoživotním vývojem lze pokládat za možnou. Dle vztahové psychoanalýzy neexistuje nic takového, jako je trvalá a samostatná osobnost, ale spíše řady stavů self, které se manifestují v různých situacích, jinými slovy “když mluvíme o osobnosti jako o uspořádaném trvalém jevu, přehlízíme důkazy stálého vytváření zkušenosti a sebeprožívání, které závisí spíše na stavu než na řízení osobnosti“ (McWilliams, 2015, s. 54), s čímž souhlasí také Alarcón & Sarabia (2012), kteří považují narcismus jakožto rys či skupinu osobnostních rysů anebo tendenci nezávislou na osobnostní struktuře za smysluplnější koncept.

(b) Identifikovatelné spouštěče narcismu

Kritérium identifikovatelných spouštěčů lze uvést do souladu s psychodynamickými teoriemi a lze ho považovat při zkoumání vývojového narcismu za tzv. období egokonstrukce či egorekonstrukce. Období adolescence a vynořující se dospělosti je dle autorů studie vrcholným obdobím narcismu právě proto, že je náročnou fází života plnou vývojových požadavků, které u lidí v tomto věku vedou nutně ke zvýšené orientaci na sebe sama. Život ve střední, pozdní dospělosti či stáří je ve srovnání s tímto úvodním přechodem do světa dospělých vnímán jako stabilnější a méně proměnlivý. Neoddělitelnou součástí vývojového konstruktu narcismu je teorie sociálních investic. Individuální investice jedince do (dospělých) sociálních rolí totiž představují praktický důsledek druhého kritéria a umožňují explanaci konstruktů i individuálních rozdílů v narcismu (Hill & Roberts, 2011).

(c) Adaptivní rozměr narcismu

Vývojově nejvýznamnějším kritériem vývojového konstruktů narcismu je jeho adaptivní rozměr. Na tomto místě je možné zužitkovat poznatky o rozdílech mezi grandiózním a vulnerabilním narcismem a jejich adaptivními možnostmi. Zdravé sebevědomí čerpá z reálných přesvědčení o sobě samém a bere ohledy na sociální prostředí, zatímco grandiozita se pojí k idealizovanému obrazu arogantního, povýšeného self a saturaci sebevědomí pomocí devalvace druhých lidí. Grandiózní sebejistota dosahuje vrcholu během adolescentního věku a postupem času klesá. Zdravé sebevědomí se vyvíjí právě od dosažení adolescence (Sedikides, 2020).

Regulatorní mechanismy narcismu

Kernberg (2000) definuje normální narcismus jako libidinózní investice self. Self považuje za součást ega a za intrapsychickou strukturou sestávající z reprezentací self a spojených afektivních dispozic. Realistický self-koncept se skládá z dobrých a špatných sebeobrazů, které jsou integrovány do smysluplného celku. Normální narcismus skrze libidinózní

investice do self poté reguluje sebevědomí a sebeúctu člověka. Intrapsychické struktury a vnější faktory, které ovlivňují libidinózní investice, dělí do pěti kategorií: (1) ideální self a cíle ega, (2) objektní reprezentace, (3) faktory superega, (4) instinktivní a organické faktory a (5) vnější faktory. Jinými slovy, k libidinózním investicím dochází při aspiracích osobnosti, opětovném potvrzení lásky ze strany zvnitřněných objektů, ve stavech zvýšené harmonie mezi self a požadavky superega, při přímém uspokojování potřeb a konečně při zážitcích úspěchu v sociálně-kulturní realitě. Mnohé faktory odráží konkrétní specifika různých vývojových období. Hill & Roberts (2011) předpokládají, že adaptivita narcismu spočívá ve zvýšeném sebezaměření, které ústí v osvojení dospělých sociálních rolí. Kernberg (2000) analogicky popisuje, že libidinózní investice self ústí v libidinózní investice do objektů a tuto skutečnost popisuje výstižnou metaforou: dobíjení baterie self vede sekundárně k dobíjení baterie libidinózních investic do objektů.

Pojetí self-regulační teorie je posunuto z pásma normálního narcismu do patologického pásma narcistické grandiozity a je v ní brán zřetel především na strategie zachování grandiózního, leč křehkého a zranitelného self (Cain et al., 2008), podobně jako extended agency model, jenž se zabývá formami udržování narcistického sebevědomí (Krizan & Herlache, 2018). Mnohé ze strategií lze označit jako defenzivní, jelikož jsou reakcí vůči ohrožení. Strategie mohou být intrapersonální (vnější atribuce viny, zkraslení negativních informací) anebo interpersonální (eliminace zdroje ohrožení či znovunastolení dominance) (Nevicka et al., 2015). Roche et al. (2013) řadí do skupiny převážně zralých regulačních strategií narcismu integrovaný pohled na druhé osoby, asertivitu, frustraci regulovanou skrze přijatelné ambice a důraz na sebedisciplínu a úsilí.

Sedikides (2020) popisuje dvě benefiční funkce grandiózního narcismu: funkci vyrovnávací a funkci usnadňující výkon. Grandiózní narcismus je spojen s mentální houževnatostí, která umožňuje zdolávat výzvy, setrvat u stanovených cílů, a to se sníženým pocitem distresu. Ohrožení vlastní jedinečnosti nemusí ústit vždy v depresi či projevy agrese, ale může být reálným podnětem ke zvýšení výkonnosti. Faktem, že narcisté nereagují vždy na ohrožení agresivitou, se zabývali Nevicka a kolegové (2015). Ve studii zkoumali reakci čtyř skupin vysokoškolských studentů na ego ohrožení ve formě negativní zpětné vazby a zpochybnění jejich výjimečnosti. U první skupiny sledovali vliv ego ohrožení na výkonnost při plnění úkolu ve formě výzvy, u dalších dvou skupin při plnění kreativního úkolu a poslední při plnění úkolu anagramu. Signifikantní vztah mezi narcismem a zvýšením výkonu v reakci na ego ohrožení byl zjištěn u všech skupin s výjimkou té poslední.

3 VÝVOJOVÉ INTERAKČNÍ TENDENCE OSOBNOSTI

Poslední kapitola teoretické části je věnována dynamickým interakčním tendencím osobnosti, které v různých teoriích představují mechanismy změny během vývoje člověka. První podkapitola k teorii sociálních investic je doplněním vývojového konstruktů narcismu, ačkoliv je sama o sobě teorií zasahující i do jiných sfér psychologického bádání. V další části je stručně představeno teoretické zázemí přístupu Oldřicha Mikšíka, jenž je autorem dotazníku PASKO, jedné ze tří užitých metod ve výzkumné části této práce. Poslední část představuje shrnutí výzkumů v oblasti vývojového narcismu a nejzásadnějších vývojových charakteristik k němu se vztahujících.

3.1 Teorie sociálních investic

Sociální investice lze definovat jako osvojení dospělých sociálních rolí, zejména v oblastech práce, rodiny a širšího společenství, které vede ke změně osobnosti. V rámci socializace a přidružených změn je však významná míra identifikace s danou sociální rolí, oddanost k ní, jež není pouhou povrchní tranzicí ve vývoji. Nejedná se tudíž o pojmenování stavu, zařazení člověka k určitému sociodemografickému ukazateli, ale o proces a participaci osobnosti na společných aktivitách. V jednotlivých oblastech se může jednat např. o oddání se svému zaměstnání, budování pracovní kariéry, vstup do partnerství či manželství, založení rodiny, plná angažovanost v rodině – obecně se může jednat o účast v jakékoliv činnosti, která má pozitivní společenský důsledek. Velkého významu nabývá osvojování dospělých sociálních rolí zejména při tranzici z adolescence do dospělosti, kde je normativním aspektem vývoje prospěšným jak jedinci, tak společnosti (Lodi-Smith & Roberts, 2007).

Teorie sociálních investic a její vazba na narcismus

Hill & Roberts (2011) spojují osvojování dospělých sociálních rolí zejména s druhým kritériem vývojového konstruktů pojednávajícím o identifikovatelných spouštěčích vedoucích k proměně narcismu u osobnosti. Teorie sociálních investic tímto mechanismem vytváří rámec pro změnu osobnosti, která je závislá na vývojovém období či aktuálně působících sociálních očekáváních, které změnu osobnosti vyžadují. Osvojení dospělých sociálních rolí předpokládá nabytí osobnostních atributů, jakými jsou svědomitost, emocionální stabilita, přívětivost či individuální zodpovědnost. V konečném důsledku rámec sociálních investic předpokládá u jedinců vysokou míru narcismu před oddáním se

dospělým sociálním rolím a předpovídá pokles narcismu, jsou-li dospělé sociální role osvojovány (Hill & Roberts, 2011; Lodi-Smith & Roberts, 2007). Tranzice z adolescence do dospělosti však nemusí být jediným obdobím, kdy je možné očekávat vyšší úroveň narcistických tendencí, ačkoliv je obecně považováno za vrcholné období narcismu (Hill & Roberts, 2018).

Twenge et al. (2008) poznamenávají, že pozitivní charakter mívá nárůst u jedince v krátkých obdobích, po delší době se stává negativním proto, že může mít naopak negativní dopady na ostatní. Lodi-Smith & Roberts (2007) uvádějí, že úroveň sociálních investic je proměnná charakterizující každou kulturu a ovlivňuje nejen osobnostní a společenské změny, ale také zdraví či dlouhověkost. Osvojení sociálních rolí a oddanost k nim zkoumají v rámci čtyř společenských oblastí: práce, rodina, náboženství a dobrovolnictví. Každou z těchto oblastí dále rozvádějí. Sociální investice v pracovní oblasti tvoří tři proměnné: zapojení do práce, oddanost organizaci a příkladné organizační chování. Sociální investice do rodinného života dělí také do tří kategorií: vztahové závazky, investice do rodičovství a manželský stav. Mírou oddanosti náboženskému a dobrovolnickému životu je především frekvence zapojení do příslušných aktivit (tzn. zda je člověk praktikující věřící či se pravidelně a dlouhodobě účastní dobrovolnických aktivit). Autoři u všech těchto oblastí opakovaně upozorňují, že při výzkumu není možné spoléhat se pouze na sociodemografické ukazatele (např. ženatý vs. svobodný), jelikož taková charakteristika nijak nevystihuje psychologické aspekty reality a případnou oddanost sociální roli. Z metaanalýzy vyplynulo, jak jsem již zmiňoval, že existuje vztah mezi sociálními investicemi a osobnostními rysy přívětivosti, svědomitosti a emocionální stability. Autoři se domnívají, že kauzalita tohoto vztahu je oboustranná – lidé, kterým jsou tyto tři charakteristiky vlastní, budou častěji vkládat energii do sociálních vztahů, ale zároveň předpokládají, že sociální očekávání plynoucí z adopce sociálních rolí vedou ke změnám osobnostních rysů právě v tomto směru.

Sociální investice u mladší a starší generace

Jak ze studií vyplývá, teorie sociálních investic se soustředí na změnu osobnostních rysů zejména u mladších osob vstupujících do dospělosti, kdy je frekvence osvojování sociálních rolí velmi vysoká. Je však otázkou, k jakým změnám dochází po dosažení stability ve střední dospělosti a začínajících involučních procesech v pokročilejším věku. V longitudinální studii Lodi-Smith & Roberts (2012), která trvala 2,5 roku a čítala 100 osob starších 60 let, zkoumali autoři vliv involučních změn na osobnostní rysy svědomitosti, emocionální stability a přívětivosti ve vztahu k sociální angažovanosti. Očekávaná predikce v sociální

angažovanosti vlivem zmíněných osobnostních rysů se nepotvrdila. Byla nalezena pouze mírná spojitost mezi sociální angažovaností a svědomitostí. Naopak byla zjištěna negativní spojitost mezi kontaktem s dětmi a přívětivostí, a to zejména u osob, které na začátku studie vykazovaly vyšší oddanost sociálnímu styku s dětmi. Specifický výzkumný soubor amerických seniorů neumožňuje spolehlivou generalizaci podaných zjištění. Vliv stárnutí, ztráta autonomie a závislost na druhých však zřejmě ovlivňují směr změny osobnostních rysů a vytváří rozdíly mezi mladší a starší populací.

Výzkumná zjištění longitudinální studie, kterou prezentovali den Boer et al. (2019), však předpoklady teorie sociálních investic nepotvrdila. Autoři studie zkoumali rozdíly ve vývoji osobnosti tří skupin adolescentů v období tranzice do dospělosti. První skupina osob přecházela plně do pracovního života, druhá přecházela pouze částečně (kombinace studia a pracovního života) a třetí neprocházela žádnou podobnou tranzicí. Ačkoliv byla výzkumná pozornost zaměřena na psychologickou oddanost sociálním rolím ve vztahu k osobnostní zralosti, mezi uvedenými skupinami nebyly nalezeny žádné individuální rozdíly. Autoři se přiklánějí k možnému vysvětlení, že osobnostní zrání není přímo vázáno na osvojení dospělé sociální role, ale probíhá již implicitně pouhou anticipací nadcházející tranzice a souběžným působením kontextuálních faktorů (např. sociální interakce, každodenní zkušenost, biologické zrání) stojících mimo sledované proměnné (např. pozice v zaměstnání, status studenta, nezaměstnanost).

Rozšíření teorie sociálních investic

Hill & Roberts (2018) v rozšiřujícím článku původního konceptu celoživotního přístupu k narcismu doplňují teorii sociálních investic o další dva možné mechanismy změny osobnostních rysů. Model investování a načítání (invest-and-accrue model) předpokládá, že ke změně osobnostních rysů dochází volným úsilím, které člověk vyvíjí jako důsledek prožívání benefitů z vyšší úrovně daného osobnostního rysu – např. svědomitost, asertivita. Podobný mechanismus představuje sociogenomická perspektiva, která postihuje odlišnost vývoje každého člověka a bere v úvahu motivy samotné osobnosti ke změně, jež jsou závislé na čtyřech faktorech: (a) původní úroveň daného rysu, (b) prostředí, (c) množství času potřebné k realizaci změny a (d) vývojové načasování. Tyto modely by mohly vysvětlovat překvapivé závěry předchozí studie (den Boer et al., 2019). Ve své podstatě se totiž shodují s explanací jejích autorů, především s důrazem na anticipaci náročných situací, působení prostředí a kontextuálních faktorů, které jsou dynamicky proměnlivé.

3.2 Mikšíkův interakční přístup k poznávání osobnosti

Profesor Oldřich Mikšík byl český psycholog, který se zabýval zejména psychologií osobnosti a rozvojem psychodiagnostických metod. Je autorem mnoha dotazníků známých svými akronymními názvy – IHAVEZ, SPARO, SUPOS, DUSIN či PASKO, určených k měření různých osobnostních proměnných: psychické odolnosti, struktury osobnosti, dynamiky aktuálních psychických pocitů a stavů či životní spokojenosti a frustragenních životních podmínek (Svoboda et al., 2013).

V rámci své teorie přistupoval k osobnosti jako k otevřenému interakčnímu systému, který je nutné sledovat v reálné situaci a životním kontextu makrosystému. Jeho přístup lze užít při zkoumání vývojového narcismu a sociálních investic (Hill & Roberts, 2011), když tvrdí:

...že základní hnací silou tohoto vývoje (změn psychiky vůbec a osobnosti zvláště) je aktivní interakce subjektu s konkrétním sociálním prostředím v procesu společenské životní praxe; motorem systémogeneze je přitom neustále na nové úrovni aktualizované řešení rozporu mezi tím, kým již jedinec je, a tím, kým se má stát (Mikšík, 2009, s. 15).

V návaznosti na zaměření této práce je nutné zmínit, že se Mikšík (2009) zabýval psychikou osobnosti v období závažných životních a společenských změn a jedno z témat, kterému věnoval pozornost, nazval „vyhrocené životní situace“, během kterých jsou na osobnost kladeny specifické nároky na adaptaci či adjustaci na novou realitu. Vyhrocené životní situace neústí v patologické selhání, ale v jednu ze dvou situací, které operacionalizuje jako: (a) systém společensky nežádoucích projevů, které nejsou důsledkem psychického selhání (při kterém dojde k odhalení skutečné motivace jednotlivce) anebo (b) rozkolísání stávající a vznik nové úrovně psychické integrovanosti osobnosti, jako např. v situacích vývojových přechodů a plnění vývojových úkolů (např. vstup do dospělosti, manželství či rodičovství).

3.2.1 Dotazník PASKO

V rámci interakčního přístupu k poznávání psychiky osobnosti Mikšík (2009) vytvořil psychodiagnostickou baterii DIAROS – PASKO – PSYCHOLAB. Dotazník PASKO (Mikšík, 2004) je určen k zjišťování interakčních tendencí a sebepojetí osobnosti a je součástí testové baterie výzkumné části této práce. Jako diagnostická metoda má screeningový charakter a původně je určena pro diagnostiku osobnosti ve výběrových řízeních či v situacích pro mapování vztahové oblasti osobnosti (Svoboda et al., 2013).

Název PASKO je akronymem pro tři osobnostní faktory – průbojnost versus adaptivnost, stabilita versus dynamičnost a kontaktivnost versus staženost. Dotazník je sestaven z 25 čtveřic přídavných jmen, kde každá z nich náleží jedné ze čtyř interakčních vlastností (škál): průbojnost, adaptabilita, stabilita, kontaktivnost. Respondent vyplňuje dotazník na základě nucené volby. V každém řádku má za úkol označit adjektivum, které jej nejvíc charakterizuje a které jej vůbec nepostihuje. Výstup metody tvoří celkem 17 škál odvozených od základních vlastností (P, A, S, K), přičemž u každé z nich je zaznamenán počet preferencí (xA), počet zamítnutí (xB) a jejich rozdíl (xC) (Mikšík, 2004). Bližší charakteristice dotazníku se věnují v příslušné podkapitole výzkumné části.

3.3 Narcismus a vývojová období

Foster a kolegové (2003) se domnívají, že narcismus se během života proměňuje nejméně ze tří důvodů: (1) osobnostní rysy, které bývají součástí poruch osobnosti (např. narcismus), mají tendenci s věkem klesat, (2) k nižší úrovni narcismu vede vyšší frekvence zažitých neúspěchů, které při adekvátním zpracování pozitivně utlumují omnipotentní tendence a (3) nelze opomíjet rozdílnost generací, kdy starší osoby vyrůstaly v méně individualisticky orientovaných kulturních podmínkách. Společným jmenovatelem faktorů je fluktuace sebevědomí v závislosti na transakcích mezi osobností a prostředím.

Vývoj osobnostních rysů a identity

Paralelně s evolucí i involucí narcistických tendencí, které jsou v rámci pětifaktorového modelu osobnosti charakterizovány extravertí, nízkou přívětivostí a nízkým neuroticismem (Jauk & Kaufman, 2018), tak lze sledovat vícero psychologických změn, které celoživotní transakce osobnosti doprovázejí. Metaanalýza longitudinálních studií (Roberts et al., 2006) ukázala, že lidé nabývají zejména v mladém věku na sociální dominanci, svědomitost, přívětivost a emocionální stabilitu v návaznosti na vstupu do dospělého a rodinného života, což je v souladu nejen s vývojovou perspektivou narcismu, ale také s předpoklady teorie sociálních investic (Lodi-Smith & Roberts, 2007). Osobnostními rysy, které s věkem klesají, jsou otevřenost vůči zkušenosti a sociální vitalita, jelikož s involučními změnami přichází opouštění dřívějších sociálních rolí (Roberts et al., 2006).

Zkušenosti se sociálními rolemi, zdá se, ovlivňují také jasnost v sebepojetí (Lodi-Smith et al., 2017; Lodi-Smith & Roberts, 2010), jehož vývoj sleduje analogicky podobnou dráhu s vrcholem ve střední dospělosti, kdy je člověk na vrcholu generativity a jeho sociální role jsou stabilizovány. Nejasnosti v sebepojetí ve vynořující dospělosti pramení z potřeby získat

sociální zkušenosti, zatímco v pozdní dospělosti a stáří zase z jejich postupných ztrát. Jasnost sebepojetí je proto významným faktorem osobnostní zralosti, jenž predikuje nabytí svědomitosti, přívětivosti a emocionální stability.

Oproti americkým studiím však vystupují závěry studie, kterou prezentovali evropští autoři Möttus et al. (2016). Mezi soubory osob ze tří kultur (Estonsko, Česko, Rusko) nezjistili žádné signifikantní rozdíly (dle pětifaktorového modelu) mezi mladší (20 až 30 let) a starší populací (50 až 60 let). Autoři se proto zamýšlejí nad možností, že rozdílný vývoj osobnostních rysů může být dán kolektivisticky orientovanou kulturou, jež se liší od západní individualistické orientace.

3.3.1 Longitudinální studie narcismu

Dosud nejdelší longitudinální studii narcismu trávající 23 let publikovali Wetzel et al. (2020). Skupina participantů byla sledována od adolescentního věku 18 let až do střední dospělosti ve věku 41 let. Užitím inventáře NPI bylo zjištěno, že průměrný skóre v narcismu s věkem klesá na celkové škále i u výzkumníky zvolených faktorů NPI – vůdcovství, marnivosti a nárokování si. Nejvýznamnější byl pokles faktoru nárokování si, který je mnoha autory považován za jádro narcismu (srov. Krizan & Herlache, 2018). Autoři se také pokoušeli zjistit, jak a zda jisté životní zkušenosti (pozitivní i negativní) přispívají ke snížení či udržení narcismu – v oblasti práce, mezilidských vztahů, zdraví a subjektivního well-beingu. Nižší pokles faktoru vůdcovství byl zjištěn u osob, které byly zaměstnány ve vedoucích pozicích, stejně jako nižší pokles marnivosti u osob s nestabilními vztahy a dobrým fyzickým zdravím. Faktor marnivosti se ukázal být také faktor s nejvýznamnějšími vazbami na socializační vlivy – vyšší počet negativních událostí byl spojen s jeho nižším poklesem, naopak narození dítěte vedlo k největšímu poklesu marnivosti. Osoby s vyšším faktorem nárokování měly tendenci zažívat více negativních událostí v životě. Předpoklad, že narcisté prožívají více sebeprosazujících a méně komunálních životních událostí, nebyl potvrzen.

Chopik & Grimm (2019) jsou autory další studie zabývající se longitudinálními změnami v narcismu napříč celoživotním vývojem osob od 13 do 77 let narozených mezi lety 1923 až 1969. Výzkumný soubor vykazuje specifika, která jsou zásadně odlišná od předchozí studie. Celkový pokles narcismu nebyl zaznamenán, při zaměření na dílčí složky narcismu byl však nalezen pokles maladaptivních složek hypersenzitivity a svévole, zatímco adaptivní složka autonomie s věkem vzrostla (tj. škály narcismu dle Winka, 1992). Longitudinální studie také

částečně zaznamenala generační rozdíly. Lidé z kohort později narozených byli méně hypersenzitivní a více autonomní než lidé dříve narození.

Závěry obou studií, pokles narcismu z adolescence do středního věku (Wetzel et al., 2020) i pokles úrovně maladaptivních složek se současným zvýšením adaptivních složek narcismu (Chopik & Grimm, 2019) dokreslují vývoj zralosti, jak k ní přistupují i předchozí studie sociálních investic a osobnostní maturace (Lodi-Smith, 2007; Roberts et al., 2006).

Longitudinální studie jsou nejvýznamnějším zdrojem poznatků o vývojovém narcismu, jelikož umožňují zaznamenat konkrétní události předcházející jeho proměnám. Oproti příčně sekčním studiím, které taktéž sledují nižší úrovně narcismu u starších osob (např. Foster et al., 2003; Grijalva et al., 2015; Štefek, 2020) nejsou kontaminovány generačními rozdíly, které jsou „jablkem sváru“ při hodnocení narcismu příslušníků mladší populace (Generation Me vs. Developmental Me; srov. Hill & Roberts, 2011; Twenge et al., 2012).

3.3.2 Adolescence, vynořující se dospělost a mladá dospělost

V této části pojednávám souhrnně o těchto třech obdobích, jelikož je v kontextu vývoje vnímám jako kontinuitu směřující ke stabilizaci životní perspektivy. Dle Thorové (2015) jsou tato vývojová období věkově ohraničena od 12/13 až do 35 let. Záměr této práce však cílí na osoby starší 18 let. Vynořující se dospělosti věnuji zvláštní pozornost, jelikož je to dynamické období vývoje, které ústí v dosažení stabilizace mladé dospělosti, která končí dosažením 35. roku života. Jeho mezní hranice jsou stanoveny na 18 až 26 let.

Nejsilnější empirická podpora pro vývojovou perspektivu narcismu pochází z výzkumů věnujících se adolescenci – období, které je spojeno rozvojem a ustanovením ega a identity. Z toho důvodu je adolescence vnímána jako období významné self-rekonstrukce, ve které se dospívající stává nezávislou osobu a buduje si vlastní self-koncept. Nejistota plynoucí z náročného procesu přechodu proto může vyústit narcistickými tendencemi individua. Psychologická oddanost sociální roli je významnou součástí formování identity, zejména v období adolescence a mladé dospělosti (den Boer et al., 2019). Sociální investice osobnosti přímo navazují na Eriksonovu psychosociální teorii, ve které je oddanost sociálním rolím v tomto období vyjádřena krizemi identity a intimity (Lodi-Smith & Roberts, 2007), jejichž základní ctnosti a antipatie výstižně postihují rozdíl mezi adaptivní a maladaptivní orientací osobnosti: věrnost a láska oproti zavržení a výlučnosti (Erikson, 2015).

Kombinovaná příčně sekční a longitudinální studie, kterou prezentovali Findley & Ojanen (2013), se zabývala sebeprosazujícími a komunálními cíli u mladých dospělých. V obou studiích vykazovali vyšší stupně komunální orientace. Provázanost obou orientací, afiliace a moci, byla mírně patrná na jejich slabé korelaci v příčně sekční studii, ale nikoliv ve studii longitudinální. Zároveň byl narcismus v obou studiích pozitivně korelován s asertivní orientací, se sebevědomím, mírně s empatií, ale jeho vazba na komunální orientaci nebyla zaznamenána. Pokud však byli mladí dospělí pozitivně orientováni na druhé osoby, byla u nich nalezena vazba na obě orientace.

DSM-5 (Raboch, 2015) uvádí, že narcistické znaky se u adolescentů objevují běžně a nemusejí předcházet rozvoji narcistické poruchy osobnosti. Jinými slovy, mladí lidé, kteří čelí velkým nárokům, touží po uznání a obdivu za to, co dělají a čeho dosahují. Život po osmnáctém roce je plný nových náročných situací, které si žádají zvýšenou orientaci na vlastní osobu – maturita, nástup na vysokou školu či do prvního zaměstnání, adaptace na nové prostředí spolu s případnou průbojností, zvýšená nezávislost často spojená s částečným osamostatněním se od rodiny, ať už po emocionální či materiální stránce. Tyto mnohé vývojové přechody mají normativní charakter, jsou zakotveny v očekávání společenských norem a zcela nepochybně jsou součástí socializačního programu (Říčan, 2004; Thorová, 2015). Úvahy o vývojových krizích v souvislosti s plněním vývojových úkolů jsou proto na místě. V souvislosti s krizí se objevuje sebestřednost, která ale zastírá vnitřní nejistotu. Narcismus intervenující jako osobnostní opora má proto adaptivní význam, dosažení vývojových cílů s jeho pomocí vede k osvojení dospělých sociálních rolí, které ústí v pokles narcistických a individualistických tendencí (Hill & Roberts, 2011).

Jeffrey Arnett: kontinuita adolescence a mladé dospělosti

Arnett (2013) jako autor koncepce vynořující se dospělosti striktně vystupuje vůči výroky ohledně termínu Generation Me, který dle něj pomíjí vývojové charakteristiky současných mladých dospělých a přisuzuje jim narcistické vlastnosti. Poukazuje na možné nedostatky ve výzkumech a oslovuje přímo Jean Twenge, jednu z autorek termínu. Zpochybňuje zejména nespolehlivost NPI při měření narcismu, pochybnou reprezentativnost souboru vysokoškolských studentů a rozporuplná data výzkumů. Pocity povýšenosti a asertivních tendencí vynořující se dospělosti dává do souvislosti s vývojovou charakteristikou období.

Arnett (2014) vydělil období vynořující se dospělosti z období mladší dospělosti a stanovil její věkové hranice od 18 do 25 až 29 let, přičemž zdůrazňuje jejich proměnlivost a individuální rychlost vývoje. Vynořující dospělost je dle něj přechodovým obdobím mezi

adolescencí a mladší dospělosti a je charakterizována: (a) hledáním identity, (b) nestabilitou, (c) orientací na vlastní osobu, (d) pocitem nezařazenosti a (e) optimismem a otevřenými možnostmi. Návaznost na vývojový konstrukt narcismu a teorii sociálních investic je zřejmá. Kromě charakteristik podává také výčet kulturních vlivů, které stojí za prodlouženou cestou mladých lidí do dospělosti a označuje je jako čtyři společenské revoluce: (1) technologická revoluce, která způsobila nutnost dlouhého vzdělávání před vstupem do pracovního procesu; (2) sexuální revoluce, zejména masivní nástup antikoncepce ve 20. století, měla za důsledek rozvolnění sexuální morálky a přehodnotila navazování sexuálních vztahů bez užších partnerských závazků; (3) nástup ženské emancipace, který ženám umožnil pomýšlet na vysokoškolské vzdělání, kariérní růst a utlumil tlak sociálních norem ohledně vstupu do manželského života a plození dětí; (4) poslední revoluci označuje Arnett termínem Young Movement, kterou charakterizuje kult mládí a obecná tendence lidí k odsouvání závazků, manželství či zakládání rodiny a setrvání v nevázaném, indefinitním životě mladého člověka. Společenské mínění moderní doby je dle Arnetta tolerantní k postupnému dospívání mladší generace. Ve společnosti jsou povoleny odchylky od norem, které neumožňovaly individuální variabilitu délky dospívání, jakou známe dnes (Langmeier & Krejčířová, 2006). Dle studie finských autorů existuje šest různých typů drah do dospělosti (Salmela-Aro et al., 2011, in Millová, 2020a) z nichž pouze dvě představují skupiny, které do dospělosti vstoupí v očekávaném čase (tradicionalisté) nebo dříve (lidé s rychlým začátkem). Zbývající čtyři skupiny (lidé s raným partnerstvím, ale pozdním rodičovstvím; kariéristi s nestabilním partnerstvím; lidé single s pomalou kariérou a lidé s pomalým začátkem), u nichž jsou klíčové změny alespoň zčásti odsunuty do pozdějšího věku, tvořily většinu výzkumného souboru (64 %).

Ačkoliv Arnett (2014) zkoumá americkou společnost, přenositelnost závěrů potvrzují i čeští autoři. Možný (2020) popisuje individuaci ve vztahu k rodině v naší zemi již od 20. století v souladu s termínem Young Movement, která se nese ve znamení stále častějšího odkládání rodičovství a sňatku. Bartoš (2010) dodává, že v Česku dosahují nejvyšších skóre narcismu mladí lidé ve věku 18 až 29 let, bezdětné a svobodné osoby. V rámci mé bakalářské práce (Štefek, 2020) byla mladší skupina osob ve věku 18 až 26 let také výrazně narcistnější než starší skupina osob ve věku 35 až 50 let. Nejvíce narcistickou skupinou byli mladší muži.

Výzkumy narcismu v období adolescence a vynořující se dospělosti

Grosz et al. (2019) zkoumali longitudinálně vývoj narcistického obdivu, jedné ze složek narcismu, a příbuzný osobnostní rys machiavelismus u studentů ekonomie ve věku od

vynořující se dospělosti až k mladé dospělosti (19,5 až 29,5 let). Jelikož nebyla nalezena v průběhu vývoje žádná signifikantní změna, autoři se domnívají, že k poklesu narcismu dochází až při přechodu do střední dospělosti a že narcistický obdiv, jako méně maladaptivní složka narcismu, s věkem neklesá jako jeho maladaptivní složky. Naopak machiavellismus klesl u 91 % mladých dospělých, kteří vstoupili do zaměstnání a hodnotili tuto událost pozitivně. Bližší analýza životních události ukázala, že narcistický obdiv vzrostl u lidí při pozitivně hodnocených změnách ve stravovacích či spacích návycích, pozitivně hodnoceném rozpadu romantického vztahu a negativně hodnoceném selhání u zkoušky.

Berenson et al. (2017) se zabývali otázkou, zda existují rozdíly ve vnímání žádoucnosti narcistických tendencí u osob různého věku. Online studie se zúčastnilo 869 respondentů ve věku 18 až 60 let a respondenti v ní byli požádáni o vyplnění NPI a poté o vyjádření se k ne/žádoucnosti všech osmdesáti tvrzení z NPI (např. Jsem výjimečný člověk). Při hodnocení nežádoucnosti však neměli tvrzení hodnotit ve vztahu k sobě, ale měli posoudit pozitivní či negativní povahu dané vlastnosti u člověka stejného pohlaví. Bylo zjištěno, že mladší respondenti vnímají narcistická tvrzení jako méně nežádoucí, narcistické položky sytící faktor vůdcovství/autorita (dle Ackermana et al., 2011) dokonce jako silně žádoucí, zatímco nenarcistická tvrzení hodnotili vesměs negativně ve srovnání se staršími respondenty. Žádoucnost narcistických tvrzení byla také částečně dána individuální úrovní narcismu, který byl v rámci celé studie negativně korelován s věkem. Ze studie vyplývá, že výsledné skóry NPI mohou být ovlivněny také vnímanou žádoucností jednotlivých tvrzení, která se mohou lišit od individuální úrovně narcismu. Ke stejným výsledkům ohledně žádoucnosti a zvýšeného narcismu u mladších došel i tým Grubbse (2019). Navíc zjistili, že napříč všemi věkovými kategoriemi je udržován stereotyp o primu v narcismu u osob ve věku adolescence a vynořující se dospělosti, dokonce jimi samotnými. Čím starší však osoby byly, tím více považovaly mladší osoby za narcistické. Ačkoliv lidé mladého věku souhlasí se stereotypem být označovaní jako narcističtí, toto nálepkování vnímají negativně.

3.3.3 Střední dospělost, pozdní dospělost a stáří

Vymezené období dle Thorové (2015) začíná dosažením věku 35 let, pozdní dospělost po 50. roce a stáří dosažením 70 let. Tato období, představující druhou, delší životní dráhu, jsou v kontrastu k předchozí dráze dospívání a vynořující se dospělosti charakteristická relativní stabilitou a pevným zakotvením v životě.

Narcismus a generativita

Hill & Roberts (2011) navzdory závěrům o primu adolescentů v míře narcismu uvádějí, že investice do individuality z důvodu adaptace má svůj význam i během středního věku. Rozdíl mezi těmito obdobími je ten, že střední dospělost se vyznačuje daleko vyšší stabilitou a normativní vývojové úkoly již nejsou tak bouřlivé. Po stabilizaci dosažené v mladé dospělosti přechází osobnost do období krize generativity a stagnace, která obnáší míru, do jaké ego člověka investuje péče o druhé „osoby, výtvořky a ideje, o něž se člověk naučil dbát“ (Erikson, 2015, str. 71). Období generativity, které představuje téměř druhou polovinu lidského života, se nese ve znamení péče. Antipatií je odmítnutí, nezájem pečovat o své okolí, což se může projevit jako důsledek neadekvátních řešení předešlých krizí. Krize může mít opět vazbu k psychologické oddanosti příslušné sociální roli (Lodi-Smith, 2007). Generativita jako taková má však teoreticky ještě významnější vazbu na rozšiřování a udržování sociálních rolí než předchozí období mladé dospělosti, a proto je v druhé polovině života možné předpokládat snížení narcismu (Hill & Roberts, 2011). Newton et al. (2014) jsou naopak autoři studie, která popisuje vztah narcismu ku generativitě jako pozitivní. Lidé s vysokou touhou zanechat na světě po své smrti odraz své činnosti vykazují vysokou úroveň narcismu i generativity.

Výzkumy narcismu v období střední dospělosti

Studie věnující se proměnám narcismu ve středním a pozdním věku jsou vzácností. Jednou z nich je studie Edelstein et al. (2012) zabývající se longitudinálními změnami narcismu u žen od 43 do 53 let. U souboru 70 žen došlo během deseti let ke snížení autonomie a hypersenzitivity, zatímco u svévole došlo k mírnému nárůstu. Pro autory studie bylo překvapivé zjištění, že hypersenzitivita, vnímaná jako maladaptivní složka narcismu, měla pozitivní vliv na adaptaci ve střední dospělosti (např. schopnost sebeřízení). K celkovému poklesu narcismu však nedošlo, podobně jako tomu bylo u podobné studie (Grosz et al., 2019) sledující pouze jedno vývojové období a postrádající kontext vlivu předešlého období.

V mé bakalářské práci (Štefek, 2020) byly ženy ve věku 35 až 50 let nejméně narcistickou skupinou celého souboru. Vyšší věk a příslušnost k ženskému pohlaví se tak zdají být nejsilnějšími faktory snižující narcismus během života. Carter & Douglass (2018) potvrzují, že v ještě vyšším věku (65 až 85 let) dosahují lidé ještě nižší úroveň narcismu než ve středním věku (35 až 55 let). Zároveň však starší osoby vykazují vyšší míru osamělosti, a dle regresní analýzy vztah mezi osamělostí a věkem moderuje právě narcismus. Narcismus ve stáří proto autoři považují za obranný mechanismus vůči pocitům osamělosti.

Krizová období v druhé polovině života

Je na místě se zamyslet také nad možnými turbulentními obdobími v druhé polovině života, které se v souladu s vývojovými aspekty narcismu (Hill & Roberts, 2011) mohou nést ve znamení egorekonstrukce a změn v sociální realitě osobnosti. Obdobně tomu může být u krizí v pozdějších fázích života, které souvisejí s nejasnostmi v sebepojetí, objevujících se v kontextu involučních změn a stahování ze sociálního života (Lodi-Smith et al., 2017; Lodi-Smith & Roberts, 2010). Věk, zdá se, není nejspolehlivějším ukazatelem krize středního věku. Krize by měla být definována spíše vývojovými úkoly (Šolcová, 2020).

Vytržením z relativní stability období střední dospělosti může být kolem 40 let krize středního věku. Ne každý ji musí v životě zažít, ale pokud ano, proces krize se přirovnává k hledání identity. Oproti adolescentní krizi je však jejím tématem zhodnocení dosavadního snažení v životě a hledání smyslu (Říčan, 2004). Jiným výrazem lze krizi nazvat jako období bilancování vedoucí k ukončení dosavadní životní etapy a zahájení etapy nové (Langmeier & Krejčířová, 2006). Thorová (2015) uvádí aktivní a pasivní formu krize, z níž se první vyznačuje navýšením aktivit a činností různého druhu a druhá spočívá v rezignaci, úzkosti a negativním naladěním.

Ke krizi v polovině života přispívá uvědomění si vlastní smrtelnosti skrze stáří vlastních rodičů či dospělost potomků, kteří opouštějí, nebo již před nedávnem opustili domov (tzv. syndrom prázdného hnízda) (Šolcová, 2020). Strach ze stáří je přitom specifickým tématem v souvislosti s narcismem a přístupem ke starším lidem ve společnosti. Dle Lasche (2016) vzniká narcismus jako důsledek charakterové struktury společnosti, která nemá zájem o věci budoucí. Ke stáří je v západní kultuře přistupováno jako k něčemu nepřijatelnému, ať už z pohledu starších lidí, kteří si involuční změny nepřipouštějí, tak z pohledu mladší generace, jež ke starším lidem přistupuje netolerantně a odsouvá je na okraj společnosti. „Lidé se drží iluze mládí, dokud je udržitelná, a pak musí buď akceptovat svůj status zbytečnosti, nebo se propadnout do pochmurného zoufalství. Ani jedno řešení neusnadňuje zachování zájmu o život“ (Lasch, 2016. s. 231). Je patrné, že pohled Lasche koresponduje s psychosociální krizí stanovenou pro stáří: integrita vs. zoufalství, jejíž ctností je moudrost a antipatií opovržení. Směrem k pozdnímu stáří se člověk v ideálním případě blíží gerotranscendenci, která představuje vědomé rozhodnutí přijmout nezvratné involuční změny na těle i na duši a dosáhnout klidu (Erikson, 2015).

VÝZKUMNÁ ČÁST

4 VÝZKUMNÝ PROBLÉM, CÍLE, HYPOTÉZY

S narcismem souvisí mnoho aspektů, kterými se psychologie intenzivně zabývá od jeho uvedení Freudem. Nejprve byl považován za autoerotickou formu sexuální úchyvky, při které dochází k investici libida do vlastního já (Freud, 1971). Další autoři původní debatu o narcismu přesunuli k otázkám regulace sebeúcty (Kernberg, 2000), funkci self-objektů při formování self (Kohut, 1991), setrvání v omnipotenci jako důsledku selhání mateřské postavy (Fromm, 2015) či povahy expanzivních neurotických mechanismů (Horney, 2000). Kontext zrcadlení dokresluje mnohé při vysvětlování narcistických tendencí (Pines, 1983).

Akademická i klinická psychologie dále klasifikují typy narcismu: rozlišují mezi osobnostním rysem, poruchou osobnosti, normální vs. patologickou či grandiózní vs. vulnerabilní formou. Zároveň se v posledních letech objevuje snaha o nalezení narcistického jádra různých forem narcismu a o vytvoření integrativních pojetí (Jauk & Kaufman, 2018; Krizan & Herlache, 2018; Sedikides, 2020).

Vedle obecných pojetí jsem se v příslušné kapitole věnoval třem nejvýznamnějším oblastem zkoumání etiologie narcismu – rodičovské výchově, širším kulturním faktorům a vývojovým aspektům, jež jsou všechny součástí vývoje osobnosti a podílejí se na míře narcismu, kterou dotyčná osobnost vykazuje. Ve výzkumné části je věnována pozornost první a třetí oblasti. V další diskuzi je však brán zřetel na vliv sociálně-kulturních faktorů.

Stejně jako bakalářská práce (Štefek, 2020) vychází i tato diplomová práce z přehledové studie Examining „Developmental Me“ (Hill & Roberts, 2011) a na ni navazujících teorií, které sociálně-investiční interakce osobnosti spojují s vývojovým konceptem narcismu (Hill & Roberts, 2018; Lodi-Smith & Roberts, 2007, 2012). Narcismus dle autorů v důsledku postupného dozrávání osobnosti a osvojování širších sociálních rolí s věkem klesá a jeho zvýšení, zejména v adolescentním věku a věku vynořující se dospělosti, spojují s krizovými obdobími egorekonstrukce, která předchází životní stabilizaci. Pro zopakování znovu uvedu tři kritéria zkoumání vývojového konceptu narcismu (Hill & Roberts, 2011):

- a) narcismus se mění během života a není stabilním osobnostním rysem po dosažení určitého životního období (např. období adolescence či vynořující se dospělosti);

- b) narcistické tendence se proměňují očekávaným způsobem jako důsledek identifikovatelných spouštěčů, např. vlivem rodinného prostředí, vývojových požadavků, sociálních očekávání a společenského nátlaku;
- c) narcismus se ukazuje jako adaptivní v reakci na vývojové výzvy, pokud jsou tyto výzvy způsobeny zvýšeným zaměřením na sebe sama.

V souladu s kritérii a vývojovými charakteristikami nastíněných vývojových období lze uvést, že ověření klesání narcismu napříč životem (H1) je hlavním výzkumným problémem této práce. U mladších osob lze předpokládat aktuálně vyšší počet normativních životních spouštěčů, při nichž je přítomen narcismus jako adaptivní činitel. U starších osob je předpokládána vyšší životní stabilita, ze zřetele však nelze spustit turbulentní krizová období, která mohou ovlivnit úroveň adaptivního sebezaměření se na sebe samého.

Důležitost zkoumání vývojových aspektů narcismu v kontextu socializace zdůrazňují mnozí autoři (Miller et al., 2017; Sedikides, 2020), jelikož se upouští od vnímání narcismu jako stabilního osobnostního rysu a místo toho začíná být narcismus vnímán jako stav fluktující mezi grandiozitou a vulnerabilitou. Proto znovu opakuji, že narcismus ve službách vývoje charakterizují jako normální, adaptivní a grandiózní. Oproti bakalářské práci se nezabývám srovnáváním dvou ohraničených skupin, ale ve snaze lépe zachytit vývojové aspekty zkoumám vztah mezi věkem mírou narcismu měřenou pomocí NPI.

Většina psychoanalytických teorií narcismu vždy zohledňovala vliv rodičovské výchovy na rozvoj narcismu a křehkého self, které si v důsledku sebezáchovy buduje kompenzační struktury (Kohut, 1991). Otway & Vignoles (2006) z těchto předpokladů vycházejí a rozlišují nadhodnocování a podhodnocování jako dva bipolární extrémy. Proto jsou rizikovými faktory v rozvoji poruchy regulace vlastní hodnoty. Inventář Childhood Recollections zachycuje zpětné hodnocení rodičovské výchovy v těchto dvou dimenzích, přičemž faktor nadhodnocování je v této práci označen jako CRo (parental overvaluation) a faktor podhodnocování jako CRc (parental coldness). Jelikož je inventář NPI určen spíše k měření grandiózního narcismu, jenž je spojován spíše s nadhodnocováním, příslušná hypotéza předpokládá existenci pozitivní souvislosti NPI s CRo (H2).

Dotazník PASKO zjišťuje preferenci aktuálních tendencí osobnosti (směrem k průbojnosti, adaptabilitě, stabilitě či kontaktivnosti), čímž podává obraz o jejím sociálně-interakčním potenciálu pomocí škál PC, AC, SC a KC. Na základě charakteristik těchto C škál, které jsou uvedeny níže v Tabulce 1, byly formulovány hypotézy H3 až H6. Rozhodnutí užít dotazník

PASKO k výzkumným účelům pramení z povahy jeho zájmu o interakční tendence, které lze na základě teorie sociálních investic (Lodi-Smith & Roberts, 2007, 2012) či paralelních výzkumů vývoje osobnostních rysů (Roberts et al., 2006) a identity (Lodi-Smith et al., 2017) vnímat v pozitivní či negativní souvislosti s narcismem.

Mimo etiologické faktory je nutné zmínit výzkumný zájem o rozdíl v narcismu mezi ženami a muži. Závěry vlivné metaanalýzy (Grijalva et al., 2015) i mnoho následujících výzkumů (Kállay & Mihoc, 2021; Štefek, 2020; Valashjardi et al., 2020) se shodují v tom, že muži jsou narcistnější než ženy. Z těchto důvodů byla stanovena hypotéza H7.

Souhrnně vyjádřeno, výzkumnými cíli této práce je:

- ověřit, zda existuje negativní souvislost mezi narcismem a věkem;
- zjistit, v jakém vztahu je narcismus s reportovanými rodičovskými výchovnými styly a aktuálními interakčními tendencemi osobnosti;
- a ověřit, zda muži dosahují vyšších skóre v narcismu než ženy.

Pro statistické testování bylo stanoveno sedm následujících hypotéz:

H1: Existuje negativní souvislost mezi narcismem a věkem.

H2: Existuje pozitivní souvislost mezi narcismem a rodičovským nadhodnocováním.

H3: Existuje pozitivní souvislost mezi narcismem a průbojností.

H4: Existuje negativní souvislost mezi narcismem a adaptabilitou.

H5: Existuje pozitivní souvislost mezi narcismem a stabilitou.

H6: Existuje pozitivní souvislost mezi narcismem a kontaktivností.

H7: Muži dosahují vyššího skóre v narcismu než ženy.

Šest ze sedmi hypotéz se vztahují k jedné ze zmíněných etiologií narcismu. Hypotéza H1 byla formulována v rámci předpokladů vývojových aspektů, stejně jako hypotézy H3 až H6, jejichž stanovení je podmíněno sociálně-investiční teorií. Hypotéza H2 je spojena s etiologií rodičovské výchovy. Pro striktní odlišení vlivů etiologií jsou proměnné v rámci korelační studie kontrolovány užitím parciálního korelačního koeficientu.

5 POPIS METODOLOGICKÉHO RÁMCE

A METOD

5.1 Typ výzkumu

Užitím tří dotazníkových metod (NPI, PASKO, CR) na větším počtu respondentů se výzkum nutně řadí k výzkumům kvantitativním. Výzkumným plánem je primárně korelační studie zkoumajícím těsnost vztahu mezi narcismem a (a) věkem, (b) styly rodičovské výchovy, jejichž zpětné ohodnocení bylo získáno za pomoci inventáře Childhood Recollections (CR) a (c) interakčními tendencemi osobnosti, které jsou vyjádřeny v rámci C škál dotazníku PASKO. V rámci korelační studie je kladen důraz na kontrolu vlivu proměnných (zejména věku a pohlaví) užitím parciálního korelačního koeficientu při ověřování existence souvislosti mezi skórem NPI, škálami PASKO a faktorů CR.

Prací s různými věkovými kategoriemi tento výzkum aspiruje k zachycení nepravé vývojové změny průřezovou (příčně sekční) metodou. Věkovými kohortami jsou lidé spadající do pěti vývojových období – vynořující se dospělosti (18–26 let), mladé dospělosti (27–34 let), střední dospělosti (35–50 let), pozdní dospělosti (51–69 let) a stáří (70 let a více).

5.2 Sociodemografické údaje

Respondenti byli v rámci sociodemografických údajů tázáni na následující: pohlaví, věk, kraj bydliště, nejvyšší dosažené vzdělání, hlavní aktuální pracovní status, současný rodinný stav, zdali mají děti, jsou-li děti ne/dospělé, zda tyto děti vychovávali, hlásí-li se k nějaké církvi nebo náboženské společnosti a jsou-li praktikujícími věřícími. Údaje jsou použity k popisu výzkumného souboru a slouží také jako nezávislé proměnné.

Sociodemografické údaje poskytují základní informace o úrovni sociálních investic dané osobnosti, ačkoliv kvůli absenci zohlednění míry oddanosti jimi popisované sociální role (např. ženatý/vdaná) jsou nedokonalými ukazateli (Lodi-Smith, 2007). Explorace provedená v rámci bakalářské práce (Štefek, 2020) potvrzuje spíše nespolehlivost sociodemografických ukazatelů, jelikož pomocí t-testů pro dvě nezávislé proměnné byl nalezen signifikantní rozdíl pouze mezi rodiči a bezdětnými osobami a ne/praktikujícími věřícími. S ohledem na překryv obou skupin (mladší/starší) a s diskutabilním kritériem náboženské praxe jsou výsledky testování prakticky nevýznamné.

Významnými ukazateli však zůstávají věk a pohlaví. Ačkoliv dle Foster et al. (2003) vysvětluje věk pouhé 4 % rozptylu narcismu, zůstává věk významným prediktorem změny osobnosti, jelikož představuje souhrn mnoha nekontrolovatelných přispívajících faktorů. Opakovaně již bylo zmiňováno, že v narcismu dominují muži. Existují doklady o tom, že ženský narcismus je spíše vulnerabilní a NPI jej nedokáže zachytit (Pechová & Dostál, 2018). Tato práce však cílí na grandiózní a adaptivní formu narcismu.

5.3 Narcissistic Personality Inventory (NPI)

Pro měření narcismu je ve výzkumu použit český překlad dotazníku NPI-40 (Pechová & Dostál, 2018). Inventář je tvořen čtyřiceti dvojicemi tvrzení, u nichž je respondent nucen k tomu, aby se identifikoval buď s narcistickým, či nenarcistickým tvrzením (např. položka č. 5: A. Představa, že bych měl vládnout světu, mě k smrti děsí; B. Svět by byl lepší, kdybych mu vládl/a), nebo se k jednomu z nich alespoň přiklonil. Maximální počet bodů je 40, pokud se respondent v každé položce přikloní k narcistickému tvrzení (Raskin & Terry, 1988). Kompletní česká verze NPI (Pechová & Dostál, 2018) je k nahlédnutí v Příloze 4.

Autoři dotazníku jej původně koncipovali jako sedmifaktorový: autorita, exhibicionismus, nadřazenost, marnivost, využívání druhých, nárokování si a soběstačnost. V rámci aktuálního výzkumu však bude sledována pouze celková škála, ačkoliv někteří autoři (Ackerman et al., 2011) uvádějí, že s užitím celkového skóru nelze oddělit maladativní a adaptivní aspekty narcismu. Na druhou stranu je koncepce NPI od počátku spojována spíše s aspekty grandiózního narcismu (Pincus & Roche, 2011) a proto je vhodné jej použít ke zkoumání vývojových aspektů narcismu (Hill & Roberts, 2011). Maladativní aspekty narcismu NPI příliš nepostihuje, pro což svědčí jeho nízká korelace s Pathological Narcissism Inventory (Ackerman et al., 2011) i srovnání s dalšími třemi nástroji k měření narcismu v rámci integrativního pojetí narcismu NSM (Krizan & Herlache, 2018). Adaptivní rozměr šestnáctipoložkové verze NPI dokládá také Roche et al. (2013).

Otázka sociální žádoucnosti je v případě narcismu velmi specifická. Na jednu stranu je NPI považován za odolný vůči sociální žádoucnosti kvůli dichotomické nucené volbě (Twenge et al., 2008), výše zmíněná studie (Berenson et al., 2017) však předpokládá, že lidé různého věku reagují na žádoucnost narcistických položek velmi rozdílně. Carlson (2013) uvádí, že narcisté vnímají svůj narcismus spíše pozitivně, takže jej v sebeposuzovacích dotaznících nemají důvod skrývat. Respondentům aktuálního výzkumu byl přesto souhrnný inventář všech nástrojů představen jako Sebeposuzovací osobnostní inventář.

5.4 Dotazník PASKO

Dotazník PASKO (Mikšík, 2004), určený ke zjišťování interakčních tendencí a sebepojetí osobnosti, je ve výzkumu využit kvůli jeho potenciální návaznosti na teorii sociálních investic skrze základní škály – průbojnost, adaptabilita, stabilita a kontaktnost.

Dotazník se skládá z jednoho sta přídavných jmen, přičemž každá jedna čtvrtina adjektiv operacionalizuje osobnostní rys dané základní škály. Na každém z 25 řádků dotazníku jsou čtyři náhodně kombinovaná adjektiva, mezi nimiž preferenčním principem volí respondent tu, která je v dané konstelaci pro něj nejmýstižnější a zároveň i tu, která jej nevystihuje vůbec. V papírové verzi administrace tak na každém řádku uvede jednou znaménko plus a jednou znaménko minus. Mikšík (2004) zdůrazňuje, že tímto má preferenční systém značnou výpovědní hodnotu a případná simulace i disimulace je administrátorem odhalitelná.

Sedmnáct základních škál by bylo možné rozdělit do několika sourodých skupin:

- (a) PA, AA, SA, KA – udávající četnost pozitivní volby na dané škále;
- (b) PB, AB, SB, KB – udávající četnost zamítání adjektiv na dané škále;
- (c) PC, AC, SC, KC – udávající výsledné skóre, které je dáno rozdílem mezi počtem pozitivních voleb a počtem zamítání adjektiv na dané škále;
- (d) a DIS, SPO, UVZ, OBZ, TRF – nezávisle koncipované škály disinhbitovanosti, spontánnosti, uvážlivosti, obezřetnosti a troufalosti.

Faktorová analýza 17 základních škál identifikovala tři osobnostní faktory, které Mikšík (2004) označil jako PAF (sebeprosazování; průbojnost vs. přizpůsobivost), SLF (stabilita vs. dynamičnost) a KOF (kontaktnost). Mikšík provedl faktorovou analýzu zvlášť pro soubor mužů a zvlášť pro soubor žen a zjistil, že faktory jsou prakticky syceny stejnými jednotlivými škálami. Nejzákladnější škálami, které sytí dané faktory jsou především škály A (s pozitivní korelací) a B (s negativní korelací), které jsou v podstatě vyjádřením škály C. Pro účely této práce se proto nezaměřuji na faktorovou strukturu dotazníku, ale na základní škály C, které vyjadřují poměr preferencí/zamítnutí a pracuji s jejich neváženými skóry, které mohou být buď pozitivní, či negativní. Charakteristika osobnosti dle základních škál (Tabulka 1; Mikšík, 2004) relativně odpovídá popisu osobnosti dle faktorů. Na základě těchto charakteristik byly vysloveny hypotézy týkající se souvislosti C škál s celkovým skórem NPI. Čím vyšší skór na škálách PC, SC a KC, tím vyšší je předpokládán celkový skór NPI. Jelikož je škála AC negativně korelována se škálou PC (a sytí spolu osobnostní faktor PAF), ve vztahu k narcismu je očekávána negativní souvislost.

Tabulka 1: Vybrané charakteristiky osobnosti dle jednotlivých C škál

Charakteristika osobnosti dle škály	
PC	+ značná sebedůvěra, tendence k sebezprosazování, potřeba dominance - nízká průbojnost, ústupnost, nerozhodnost, nenáročnost, mírnost, vstřícnost
AC	+ tendence a ochota se přizpůsobit, nenarážet, neprovokovat, hledat východiska - nepoddajnost, rigidita, neústupnost, tendence k nezávislosti, tvrdohlavost
SC	+ vyhledávání stabilních životních podmínek, houževnatost, vytrvalost - spontánnost, hybnost, vzrušivost, nekonvenčnost, bohémství
KC	+ úsilí o společenské uznání, snaha o zisk obdivu, autority, potřeba komunikace - staženost, sociální uzavřenost, zdrženlivost, hloubavost

Poznámka: Znaménka (+/-) značí skóre výrazně nad/pod úrovní populačního průměru.

5.5 Childhood Recollections (CR)

Inventář pro mapování vzpomínek na dětství byl vytvořen v rámci studie, kterou realizovali Otway & Vignoles (2006) při zkoumání narcismu psychoanalytickým objektivem. Z předpokladů, o nichž rozsáhle pojednával již Kohut (1991), autoři vytvořili inventář o patnácti položkách, který se dotazuje na dva styly rodičovské výchovy: (a) emocionálně chladný a lhostejný přístup, který dítě podhodnocuje a (b) přehnaně oceňující a obdivný rodičovský přístup, který dítě nadhodnocuje. Jak jsem již pojednával výše, snažili se objasnit, který z těchto dvou rodičovských stylů předchází rozvoji narcismu. Z výzkumů vyplývá, že obě formy rodičovství predikují grandiózní a vulnerabilní formu narcismu. Excesivně obdivné výchovné praktiky jsou však zřejmě více spjaté s grandiozitou a chlad spíše s vulnerabilitou (Huxley & Bizumic, 2016; Otway & Vignoles, 2006). Z tohoto důvodu a kvůli grandiózní povaze NPI byla stanovena Hypotéza 2, že vysoký skóre ve faktoru CRO, (rodičovského nadhodnocování) souvisí s vysokým skórem v inventáři NPI.

Jelikož byl dotazník převzat od britských autorů, bylo nutné jej pro účely diplomové práce přeložit do češtiny. Volně dostupný inventář, znění původních položek a můj překlad jsou k nahlédnutí v Příloze 6.

Inventář se skládá z patnácti položek. Jedenáct z nich se dotazuje na rodičovskou lhostejnost a podhodnocování v dětství (např. Když jsem byl/a dítě, často jsem měl/a pocit, že se vůči mně rodiče chovají chladně) a čtyři z nich na formy rodičovského nadhodnocování (např. Při ohlédnutí zpět mám pocit, že mě rodiče někdy stavěli na piedestal). Respondenti na

sedmibodové Likertově škále udávají míru ne/souhlasu s daným tvrzením (1 – rozhodně nesouhlasím, 7 – rozhodně souhlasím). Jedenáct položek tedy sytí faktor, který zkráceně označuji jako CRc (parental coldness) a čtyři položky faktor CRo (parental overvaluation). V rámci faktoru CRc je tudíž možné získat 11 až 77 bodů, v rámci faktoru CRo 4 až 28 bodů. Co se týče důvěryhodnosti zpětného hodnocení vzpomínek na dětství, Otway & Vignoles (2006) uvádí, že nástroje dotazující se na vzpomínky z dětství jsou dlouhodobě považovány za validní, reliabilní a stabilní indikátory skutečného rodičovského chování.

5.6 Sběr dat

Sběr dat probíhal skrze internetovou platformu Google Forms. Ve výzkumech zabývajících se narcismem je online sběr dat pomocí dotazníkových metod nejčastější metodou získávání dat, jelikož je to metoda pragmatická, využívá příležitostný výběr a oslovuje zejména početnou populaci vysokoškoláků (Miller et al., 2017). Je však nutné brát na vědomí, že spoléhání se pouze na data ze sebeposuzovacích dotazníků přináší rizika zkreslení výpovědí (Miller & Campbell, 2008) a že náročnost oslovení respondentů s jejich věkem stoupá. Podobně jako u bakalářské práce (Štefek, 2020) je očekáváno, že počet žen ve výzkumném souboru bude mnohanásobně vyšší než počet mužů. Ženy jsou zřejmě daleko ochotnější se dobrovolně účastnit dotazníkových šetření na internetu.

Dotazník byl sestaven z úvodní informativní hlavičky, dotazníku k sociodemografickým údajům (obě k nahlédnutí v Příloze 3), inventáře NPI-40, dotazníku PASKO a inventáře Childhood Recollections.

Inventář NPI-40 byl respondentům prezentován jako první nejen kvůli tomu, že je hlavním tématem práce, ale také proto, aby odpovědi nebyly ovlivněny responsivním stylem v ostatních inventářích. Pro postupné a pocitově plynulejší vyplnění bylo čtyřicet položek dotazníku rozděleno na dvě poloviny. Dotazník PASKO byl upraven tak, aby bylo možné podat preferenci či zamítnutí určitého adjektiva pouhým označením položky v tabulce (se čtyřmi sloupci s adjektivy a dvěma řádky: „...je pro Vás nejpříznačnější“ a „...nejméně Vás vystihuje“), nikoliv mechanickým vepisováním znamének plus a minus. Inventář Childhood Recollections byl na příslušné straně v nadpise označen jako Vzpomínky na dětství a u každé položky byla sedmibodová Likertova škála. Na konci dotazníku bylo uvedeno poděkování, doplňující informace o záměru diplomové práce a debriefing. Bližší informace o závěru dotazníku jsou v následující podkapitole.

Sběr dat byl zahájen 4. 10. 2021. Odkaz k inventáři byl distribuován zejména skrze různé zájmové skupiny na sociální síti Facebook, sekundárně skrze chatovou či emailovou poštu, méně početná byla inzerce na jiných webových stránkách. Respondenti byli osloveni s prosbou o účast ve výzkumu přímo mnou anebo skrze inzerci inventáře na internetu. Oslovení zájmových skupin s osobami ve věku vyoňující se dospělosti či mladé dospělosti bylo těmito prostředky výrazně efektivnější než u starších osob, jejichž aktivita na sociálních sítích není tak vysoká. Pro oslovení osob ve věku střední, pozdní dospělosti a stáří byl odkaz k inventáři inzerován ve specifických zájmových skupinách na Facebooku, pokud s inzercí souhlasil správce příslušné skupiny. Příležitostným výběrem byli někteří respondenti tohoto věku požádáni, aby odkaz k inventáři distribuovali skrze pracovní či soukromou emailovou poštu. Abych byl schopen oslovit i nejstarší skupiny respondentů, požádal jsem některé univerzity třetího věku v Česku, zda by svolily k inzerci nabídky o účast ve výzkumu na svých webových či Facebookových stránkách. Respondenti se výzkumu účastnili na základě příležitostného výběru, dobrovolnosti anebo díky ochotě již zúčastněných respondentů také metodou sněhové koule. Sběr dat byl ukončen 31. 1. 2022 a trval celkem 119 dnů.

5.7 Etické hledisko výzkumu

Před účastí ve výzkumu byli respondenti informováni, že jsou žádáni o účast ve výzkumu k mé magisterské diplomové práci. Krátce a stručně jim byl nastíněn obsah celého inventáře, jehož vyplnění se odhaduje přibližně na 15 minut a je určen pouze pro osoby starší 18 let. Respondenti byli řádně informováni o tom, že účast ve výzkumu je anonymní a jimi uvedené informace budou využity pouze pro výzkumné účely.

Z etického hlediska je nutné zmínit, že respondenti byli z výzkumných důvodů částečně klamáni. Inventář NPI byl kvůli možnému zkreslení výsledků ze strany respondentů představen obecným názvem jako sebesuzovací inventář, jelikož by někteří respondenti mohli osobnostně vnímat narcismus jako sociálně nežádoucí fenomén. Zbývající dva inventáře byly pojmenovány transparentně. Skutečný název inventáře NPI i doplňující informace o skutečném záměru výzkumu magisterské práce byly respondentům odhaleny v rámci debriefingu na konci dotazníku společně s poděkováním (Příloha 6).

Po náležitě omluvě a debriefingu měl také každý respondent možnost uvést svůj nesouhlas s dalším zpracováním svých odpovědí a ihned vystoupit z výzkumu. Možnosti se rozhodli využít čtyři respondenti a jejich odpovědi byly z výzkumu vyřazeny.

6 METODY ZPRACOVÁNÍ A ANALÝZA DAT

Po ukončení sběru dat bylo z výzkumu vyřazeno několik respondentů, kteří si přáli odstoupit (4) anebo byli mladší 18 let (3) a dále jeden respondent, jehož odpovědi v inventáři nebyly shledány věrohodnými. Do analýzy dat tedy postoupilo 558 respondentů z původních 566.

Tabulková úprava dat před charakteristikou souboru a statistickou analýzou spočívala zejména ve sjednocení kategorií či jejich zobecnění. Kvůli možnosti otevřených odpovědí respondenti v několika případech udávali specifické a k analýze nejednotné údaje.

V rámci elektronického formuláře bylo eliminováno riziko chybějících dat užitím podmínky „povinná položka“. Jedinými nepovinnými položkami byly ze své povahy otevřené otázky týkající se detailů náboženské příslušnosti a praxe.

Sociodemografické údaje

Beze změny zůstaly kategorie: pohlaví, věk, kraj bydliště, dosažené vzdělání a dále tři kategorie vztahující se k rodičovství (zda je respondent rodičem, zda je/jsou jeho dítě/děti mladší či starší 18 let a zdali dotyčné dítě/děti vychovává/vychovával). Pro charakteristiku výzkumného souboru byli respondenti roztríděni do šesti jednotlivých věkových kategorií – vynořující se dospělost (18 až 26 let), mladá dospělost (27 až 34 let), střední dospělost (35 až 50 let), pozdní dospělost (51 až 69 let) a stáří (70 a více let).

Specifické odpovědi u kategorie současného rodinného stavu byly sjednoceny do čtyř kategorií – jsem nezadaný/á, v partnerském vztahu, ženatý/vdaná, rozvedený/á a jsem vdova/vdovec. Sekundárně byly skupiny rozděleny do dvou kategorií – ve vztahu, či bez něj. Podobně tomu bylo při sjednocení kategorie týkající se ne/zaměstnanosti do sedmi skupin – jsem nezaměstnaný/á, jsem student/ka a nepracuji, jsem student/ka a pracuji, pracuji jako OSVČ, pracuji jako zaměstnanec, jsem na mateřské/rodičovské dovolené a pobírám důchod (invalidní, starobní). Pokud respondent uvedl, že pracuje na brigádách, byl zařazen do kategorie zaměstnanců. Pokud respondent uvedl odpověď „jsem v domácnosti“, byl zařazen do kategorie nezaměstnaných. Respondenti udávající duální stav zaměstnance a OSVČ byli označeni jako OSVČ. Mimo to byli rozděleni do skupiny aktuálně pracujících, či aktuálně nepracujících, včetně rozdílu mezi pracujícími studenty a studenty. Náboženská vyznání byla také sjednocena a údaje o náboženské praxi byly ponechány jen u respondentů, kteří uvedli příslušnost k nějakému společenství či organizaci.

Výstupy jednotlivých inventářů

Odpovědi z inventáře NPI byly přeformátovány z textové podoby do tabulky ve formátu nul a jedniček, z níž bylo možné sečíst celkový hrubý skór každého respondenta.

Jelikož příslušnost adjektiv k jednotlivým škálám není v rámci dotazníku PASKO explicitně popsána, bylo nutné při zpracování dat využít počítačového programu přiloženého k metodě. Jednotlivé preference a zamítnutí respondentů byly přepsány do prostředí počítačového programu a následně zpětně zaznamenány do tabulky k analýze. Výstupem programu jsou nevážené skóry sedmnácti základních škál v kladných a záporných hodnotách.

V rámci přípravy dat inventáře CR bylo nejprve nutné převrátit hodnoty inverzních položek, poté bylo možné z odpovědí na Likertově škále stanovit počet bodů celkového skóru i dílčích faktorů. CR_c udává počet bodů dosažených při hodnocení rodičovského podhodnocování, CR_o počet bodů dosažených při hodnocení rodičovského nadhodnocování. Celkový skór CR je dán součtem bodů obou faktorů.

Prostředky a způsob statistické analýzy

Pro statistickou analýzu bylo využito programu Statistica v13. K testování prvních šesti hypotéz bylo využito parciálního korelačního koeficientu, aby byl vztah mezi sledovanými proměnnými zbaven vlivu jiné proměnné či skupiny proměnných, které dle teorie náleží do odlišné skupiny etiologických faktorů či tento vztah ovlivňují jiným způsobem. Do skupiny kontrolovaných proměnných patří: pohlaví, věk, škály C (PC, AC, SC, KC), CR_c a CR_o. Vliv pohlaví je kontrolován při statistickém testování každé z šesti hypotéz, jelikož rozdíly mezi pohlavími jsou testovány v rámci H7 pomocí t-testu pro dva nezávislé výběry. Ostatní proměnné jsou kontrolovány také vždy (nejsou-li testovány v rámci vlastní hypotézy), vyjma ponechání vlivu CR_c v rámci H2 a tří trojic C škál v rámci H3 až H6. Rodičovské styly totiž mohou dle teorie koexistovat a v jakékoliv poměrné konstelaci ovlivňovat úroveň narcismu. Interakční tendence tvoří zase skupinu vzájemně souvisejících charakteristik.

7 POPIS VÝZKUMNÉHO SOUBORU

Do závěrečné analýzy postoupilo celkem 558 respondentů, z nichž 411 jsou ženy (73,66 %) a 147 muži (26,34 %). Věk respondentů se pohybuje od 18 do 76 let s průměrným věkem 32,7 let (SD = 13,1), nejpočetnější věkovou skupinou jsou lidé ve věku 23 let. Pro účely deskriptivní statistiky byli respondenti rozřazeni do příslušných věkových kategorií.

Tabulka 2: Deskriptivní statistiky věkových kategorií

věková kategorie	N			M			SD		
	celkem	ženy	muži	celkem	ženy	muži	celkem	ženy	muži
18–26 let	248	186	62	22,70	22,80	22,60	2,17	2,12	2,31
27–34 let	130	91	39	29,50	29,30	29,90	2,07	2,05	2,06
35–50 let	120	90	30	42,60	42,50	43,00	4,84	5,03	4,24
51–69 let	51	35	16	59,50	59,50	59,40	5,78	5,77	6,01
70 a více let	9	9	0	72,80	72,80	x	1,86	1,86	x

Z údajů v Tabulce 2 je patrné, že s přibývajícím věkem klesá četnost příslušníků věkových kategorií v rámci obou pohlaví. Nejpočetnější skupinou ve výzkumném souboru jsou ženy ve věku vnořující se dospělosti, muži spadající do kategorie stáří v něm zcela absentují. Věkové rozdíly mezi muži a ženami v rámci jednotlivých kategorií jsou minimální.

Co se týče aktuálního místa bydliště respondentů, nejčastěji uváděli, že jsou z Olomouckého (26,16 %) a Moravskoslezského kraje (20,25 %), což je pravděpodobně způsobeno inzercí inventáře v nejdostupnějších oblastech mého vlivu, kde studují a žijí. Dále následuje Praha (9,50 %), kraj Jihomoravský (8,78 %), Ústecký (7,71 %), Zlínský (4,84 %), Středočeský (4,66 %), Plzeňský (3,76 %), respondenti, kteří v současnosti nebydlí v ČR (2,87 %), Pardubický kraj (2,69 %), kraj Karlovarský (2,33 %) a Královéhradecký (2,33 %), Jihočeský (2,15 %), Liberecký (1,08 %) a nejméně početnou skupinu tvoří respondenti z kraje Vysočina (0,89 %). Největší počet respondentů pochází z Moravy a Slezska (více než 60 %).

Nějaké úrovně vysokoškolského vzdělání dosáhlo 299 respondentů, kteří tvoří více než polovinu výzkumného souboru (53,58 %). Respondentů se středoškolským vzděláním s maturitou se zúčastnilo 212 (38 %), bez maturity 23 (4,12 %), s vyšším odborným vzděláním 20 (3,59 %) a se základním vzděláním 4 (0,71 %)

V oblasti pracovního statusu tvoří největší část lidé pracující jako zaměstnanci, kterých je celkem 242 (43,37 %). Studentů je dohromady 213, 106 z nich při studiu nepracuje (19 %), 107 ano (19,18 %). Osob pracujících jako OSVČ je ve výzkumném souboru 36 (6,45 %), 26 lidí aktuálně pobírá důchod (5,19 %), 28 respondentů je aktuálně na mateřské či rodičovské dovolené (5,02 %) a 10 osob je aktuálně nezaměstnaných (1,79 %). Aktuálně pracujících osob, ve smyslu zaměstnání, je 385 (69 %) a osob aktuálně nepracujících 173 (31 %).

Celkem 370 respondentů uvedlo, že jsou aktuálně ve vztahu či manželství (66,30 %), 188 respondentů aktuálně není v žádné formě partnerského soužití (33,70 %). Většinu osob výzkumného souboru tvoří osoby v partnerském vztahu, kterých je 223 (39,96 %). Následují osoby nezadané (N = 162; 29,03 %) v manželství (N = 147; 26,34 %), osoby rozvedené (N = 20; 3,60 %) a osoby ovdovělé (N = 6; 1,07 %).

Rodičů je mezi respondenty 185 (33,2 %), osob bezdětných 373 (66,8 %). Všichni rodiče odpověděli, že byli/jsou přítomni u výchovy svých dětí. Pouze 7 osob ve věku vynořující se dospělosti uvedlo, že mají děti. Ve věku mladé dospělosti je osob již 32. Nejvíce rodičů bylo zaznamenáno ve věku střední dospělosti (N = 89), přičemž 47 z nich má děti nezletilé, 24 z nich již děti dospělé a 18 z nich mladší i starší osmnácti let. V pozdní dospělosti má 42 osob dospělé děti, 3 osoby děti nezletilé a 3 osoby zletilé i nezletilé.

Posledním sociodemografickým ukazatelem je náboženská příslušnost. Valná většina respondentů (N = 455; 81,54 %) uvedla, že se nehlásí k žádné církvi. Naopak tomu je u 103 respondentů (18,46 %), kteří uvedli příslušnost k těmto církvím či náboženským společenstvím: Církev římskokatolická 67 respondentů (65,05 %), křesťanské vyznání bez specifikace 11 (10,68 %), Bratrská jednota baptistů 5 (4,85 %), Českobratrská církev evangelická 5 (4,85 %), Apoštolská církev 3 (2,91 %), Církev československá husitská 2 (1,94 %). Jeden respondent nechtěl svou příslušnost blíže specifikovat. Každý jeden z devíti zbývajících respondentů se hlásí k Anglikánské církvi, Církvi Slova Života, Jednotě bratrské, Pravoslavné církvi, judaismu, Starokatolické církvi, Církvi křesťanského vyznání, Církvi bratrské a buddhismu. Celkem 72 ze 103 respondentů uvedlo, že jsou praktikující věřící, nejvíce z nich se hlásí k Církvi římskokatolické (N = 45).

8 VÝSLEDKY

8.1 Výzkumné nástroje

K vyhodnocení všech užitých nástrojů bylo použito odpovědí 558 respondentů.

Narcissistic Personality Inventory

Nástroj NPI dosáhl velmi uspokojivé reliability 0,92. Jelikož je charakter položek inventáře NPI dichotomický, byla Cronbachova alfa zjištěna pomocí iterativního tetrachorického korelačního koeficientu. Souhrnně popisné statistiky NPI uvádím v Tabulce 3.

Tabulka 3: Deskriptivní statistiky inventáře NPI

NPI	N	M	SD	95% CI (M)	Min.	Max	Mod(f)	Cronbach α
	558	9,97	6,08	$\pm 0,5$	0	34	7 (49)	0,92

Dotazník PASKO

Vzhledem ke specifické konstrukci dotazníku založené na systému preferenčních voleb u něj nebyla ověřována reliabilita. Autor se reliabilitou dotazníku v manuálu (Mikšík, 2004) také nezabývá. Spolehlivost dotazníku dokládá výsledky faktorové analýzy a výsledky korelací mezi škálami. Korelace mezi jednotlivými škálami PASKO, včetně nezávisle koncipovaných škál (DIS, SPO, UVZ, OBZ, TRF), jsou proto k nahlédnutí v Příloze 5.

Souhrnné popisné statistiky dotazníku PASKO uvádím v Tabulce 4. Z tabulky vyplývá, že respondenti nejvíce zamítali rysy průbojnosti ($M = 10,10$), což se odrazilo do celkové škály průbojnosti a do jediného záporného průměru mezi všemi základními škálami ($M = -6,55$). Škála PC je na druhou stranu nejvariabilnější proměnnou s nejvyšší směrodatnou odchylkou ($SD = 6,76$) a nejširším poloměrem intervalu spolehlivosti. Průměrný počet pozitivních preferencí u ostatních škál převládá nad počtem zamítnutí.

Childhood Recollections

Reliabilita patnáctipoložkového inventáře CR, jehož položky byly hodnoceny na Likertově škále o sedmi bodech, byla zjištěna standardním postupem – pomocí Pearsonova korelačního koeficientu. Uspokojivé hodnoty dosáhla Cronbachova alfa jak v rámci celého inventáře ($\alpha = 0,74$), tak v rámci obou faktorů, které jsou uvedeny společně s popisnými statistikami v Tabulce 5. Muži a ženy se nijak zásadně neliší v průměrných skórech ani v jednom z faktorů, tato skutečnost byla ověřena t-testem pro dva nezávislé výběry (Tabulka 6).

Tabulka 4: Deskriptivní statistiky dotazníku PASKO

základní škály	M	SD	95% CI (M)	Min.	Max	Mod (f)
PA	3,60	3,01	± 0,25	0	18	1 (95)
PB	10,10	4,33	± 0,36	-12	21	13 (60)
PC	-6,55	6,76	± 0,56	-21	17	-8 (42)
AA	7,31	3,54	± 0,29	0	21	6 (72)
AB	4,76	3,28	± 0,27	0	19	2 (83)
AC	2,55	6,24	± 0,52	-18	20	1 (40)
SA	7,12	3,09	± 0,26	0	16	7 (80)
SB	5,58	2,81	± 0,23	-3	14	4 (80)
SC	1,56	5,12	± 0,43	-12	15	4 (46)
KA	6,94	3,39	± 0,28	-2	17	8 (63)
KB	4,53	2,59	± 0,22	0	15	5 (83)
KC	2,46	5,29	± 0,44	-13	16	1 (46)

Pozn.: Každá ze čtyř trojic základních škál náleží jednomu osobnostnímu rysu – průbojnosti, adaptabilitě, stabilitě či kontaktivnosti. Škály A udávají průměrný počet pozitivních preferencí adjektiv daného osobnostního rysu, škály B průměrný počet jejich zamítnutí. Škála C udává jejich průměrný rozdíl.

Tabulka 5: Deskriptivní statistiky inventáře Childhood Recollections

faktory	M	SD	95% CI (M)	Min.	Max	Mod (f)	Cronbach α
CR	44,11	12,96	± 1,08	21	86	multi.	0,74
CRc	30,26	15,27	± 1,27	11	77	13 (25)	0,92
CRo	13,84	5,27	± 0,44	4	28	13 (45)	0,71

Tabulka 6: Porovnání mužů a žen ve faktorech inventáře Childhood Recollections

faktory	ženy (N = 411)		muži (N = 147)		T-test			
	M	SD	M	SD	T	df	p	d
CRc	30,86	15,89	28,59	13,28	1,555	556	0,12	0,15
CRo	13,67	5,42	14,31	4,80	1,263	556	0,21	0,12

Pozn.: CRc – parental coldness; CRo – parental overvaluation; T – statistika t; df – počet stupňů volnosti; p – hodnota významnosti; d – míra účinku (Cohenovo d).

8.2 Výsledky testování hypotéz

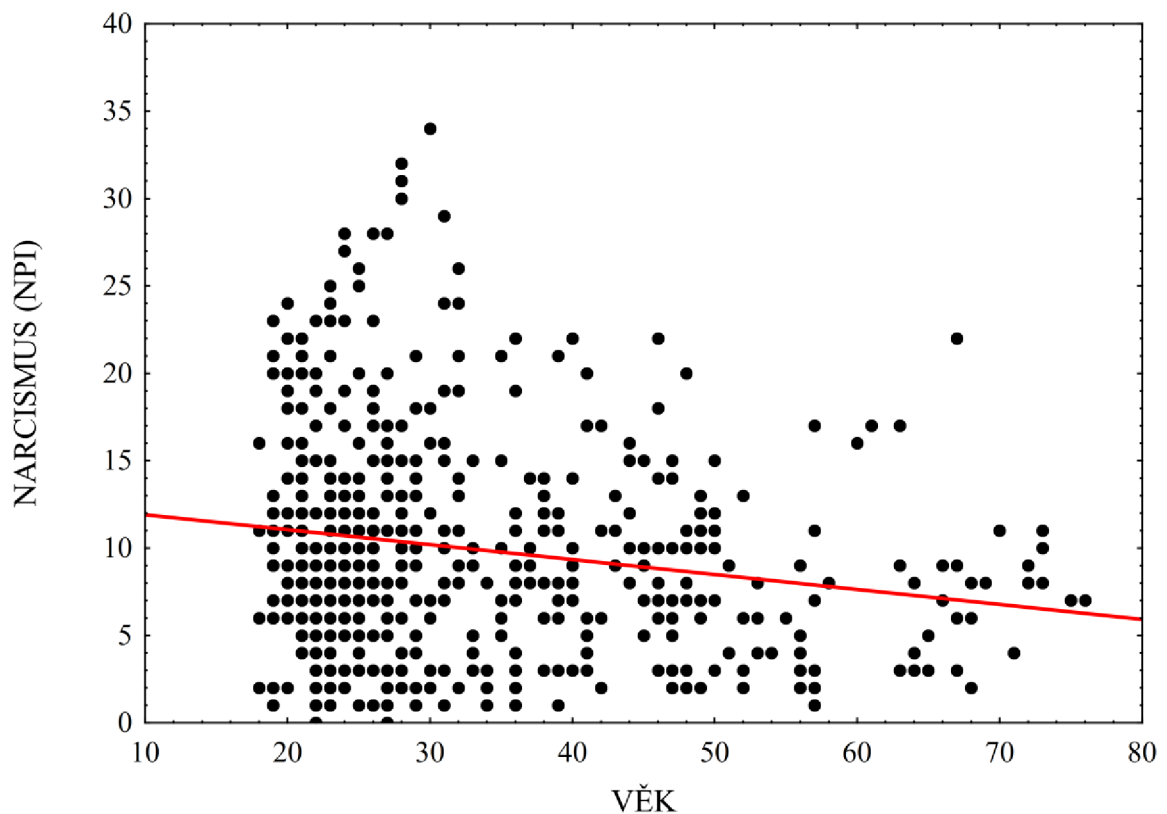
Před testováním statistických hypotéz bylo ověřeno normální rozdělení dat jednotlivých proměnných pomocí Shapir-Wilkova testu, aby bylo možné použít parametrické metody – Pearsonův korelační koeficient a t-test pro dva nezávislé výběry.

Jak již bylo zmíněno při definování výzkumných cílů, před testováním hypotéz o souvislosti dvou proměnných byl z výpočtů odstraněn vliv některých dalších proměnných pomocí parciální korelace. Soubor osmi proměnných vybraných ke kontrole tvoří: pohlaví, věk, PC, AC, SC, KC, CRo a CRc.

H1: Existuje negativní souvislost mezi narcismem a věkem.

Při testování ústřední hypotézy této práce (za kontroly všech sedmi proměnných) byl nalezen slabý, ale statisticky velmi významný negativní vztah mezi narcismem a věkem: $r = -0,20$; $t(549) = -4,687$; $p < 0,001$. Lineární závislost proměnných ilustruje graf na Obrázku 1.

Obrázek 1: Graf vztahu narcismu a věku

Pokles narcismu s rostoucím věkem lze částečně ilustrovat také srovnáním průměrných hodnot NPI sledovaných věkových kategorií (Tabulka 7). Průměrné skóry NPI směrem k vyššímu věku klesá, jak v rámci celkové kategorie, tak v rámci kategorie pohlaví.

Výjimkou je překvapivě skupina žen starších 70 let, která má dle tabulky vyšší průměrný skóre NPI ($M = 8,33$) než lidé spadající do mladší skupiny ($M = 6,75$). Vzhledem k nejširšímu intervalu spolehlivosti průměru a nízkému rozsahu kategorie, která je navíc tvořena pouze ženskými respondenty, mohou být další zobecnění zavádějící.

Tabulka 7: Deskriptivní statistiky NPI dle věkové kategorie a pohlaví

věková kategorie	N	M	SD	95% CI (M)	Min	Max	Mod(f)
18–26 let	248	10,78	6,12	$\pm 0,77$	0	28	7 (21)
ženy	186	9,91	5,62				
muži	62	13,40	6,81				
27–34 let	130	10,50	7,04	$\pm 1,22$	0	34	11 (13)
ženy	91	9,68	6,49				
muži	39	12,41	7,94				
35–50 let	120	9,19	5,08	$\pm 0,92$	1	22	7 (16)
ženy	90	9,34	4,88				
muži	30	8,73	5,69				
51–69 let	51	6,75	4,50	$\pm 1,27$	1	22	6 (8)
ženy	35	6,91	4,29				
muži	16	6,38	5,07				
70 a více let (ženy)	9	8,33	2,23	$\pm 1,72$	4	11	multi.

Komentář si zaslouží také zjištění, že nejvyšších skóre v narcismu dosáhli zástupci kategorie mladší dospělosti, nikoliv vynořující se dospělosti. Hranice 30 bodů v inventáři NPI (více než 3 SD od průměru souboru) dosáhli či překročili čtyři respondenti ve věku 28–30 let.

H2: Existuje pozitivní souvislost mezi narcismem a rodičovským nadhodnocováním.

Testování druhé hypotézy proběhlo při kontrole všech proměnných vyjma CRc, jelikož mohou tyto rodičovské styly dle teorie ovlivňovat výši narcismu ve stejném směru. Test korelačního koeficientu našel mezi narcismem a rodičovským nadhodnocováním velmi slabou pozitivní souvislost, $r = 0,11$; $t(550) = 2,510$; $p < 0,05$. Explorativní test hypotézy pro CRc s kontrolou stejných proměnných nenalezl téměř žádnou souvislost, $r = -0,02$; $t(550) = -0,495$; $p = 0,62$. Dodatečná explorace vedla k zajímavému zjištění, že narcismus koreluje s CRo statisticky významně pouze u skupiny žen, $r = 0,12$; $t(403) = 2,389$, $p < 0,05$, zatímco u mužů nebyl nález nijak významný, $r = 0,05$; $t(139) = 0,602$; $p = 0,55$.

H3: Existuje pozitivní souvislost mezi narcismem a průbojností.

Hypotézy 3 až 6 byly testovány zároveň jako skupina společně s kontrolou čtyř zbývajících proměnných – pohlaví, věku, CRc a CRo. Mezi narcismem a průbojností byla nalezena téměř středně silná pozitivní závislost, $r = 0,48$; $t(552) = 12,713$; $p < 0,001$.

H4: Existuje negativní souvislost mezi narcismem a adaptibilitou.

Srovnatelně silná, ale negativně orientovaná souvislost byla nalezena mezi adaptivitou a narcismem, $r = -0,46$; $t(552) = -12,236$; $p < 0,001$. Dimenzionální vztah mezi průbojností a adaptivitou popsáný v dotazníku PASKO je zde zřejmý.

H5: Existuje pozitivní souvislost mezi narcismem a stabilitou.

Navzdory předpokladům byl nalezen obrácený vztah mezi narcismem a stabilitou. Korelační koeficient dosáhl slabého stupně negativní závislosti: $r = -0,21$; $t(552) = -4,980$; $p < 0,001$. Optikou sociálních investic byl předpokládán pozitivní vztah, jelikož popis osobnosti pomocí vyšších skóreů na SC škále jim relativně odpovídal: vyhledávání stabilních životních podmínek, houževnatosti a vytrvalosti. Dle výsledků testování je však vztah orientován spíše v pásmu rysu dynamičnosti: vzrušivosti, nekonvenčnosti a bohémství.

H6: Existuje pozitivní souvislost mezi narcismem a kontaktivností.

Kontaktivnost se ukázala být škálou, která je s narcismem spjata ze všech C škál nejméně. Pozitivní souvislost byla nicméně potvrzena: $r = 0,13$; $t(552) = 3,169$; $p < 0,05$.

H7: Muži dosahují vyššího skóreu v narcismu než ženy.

Pomocí t-testu pro dva nezávislé výběry byl potvrzen předpoklad, že muži dosahují průměrně vyšších skóreů ($M = 11,42$; $SD = 7,14$) v narcismu než ženy ($M = 9,44$; $SD = 5,56$), $t(556) = 3,416$; $p < 0,001$. Rozdíl mezi muži a ženami je velmi vysoce signifikantní při míře účinku $d = 0,33$. Dle Tabulky 7 mají muži vyšší průměrný skóre v narcismu v každé věkové kategorii vyjma pozdní dospělosti, kde jsou však srovnáváni s větší skupinou respondentek.

Souhrn výsledků testování hypotéz

Na základě výsledků statistického testování přijímám šest ze sedmi alternativních hypotéz. Velmi vysoce signifikantní hladiny významnosti dosáhly p-hodnoty u čtyř hypotéz (H1, H3, H4, H7) a signifikantní u dvou (H2, H6). Alternativní Hypotéza 5 nebyla přijata, jelikož byla souvislost narcismu a stability nalezena v opačném směru.

9 DISKUZE

9.1 Typologie narcismu

Hlavní zaměření této práce si žádá typologickou klasifikaci povahy vývojového narcismu. Pohledem vývojového konstruktů narcismu (Hill & Roberts, 2011) je zde jasný předpoklad, že narcismus ve službách vývoje nemůže mít jiné než adaptivní a grandiózní charakteristiky. Pro adaptivitu benigní formy narcismu se vyjadřuje Fromm (1969) či Horneyová (2000), když pojednává o adekvátním stupni idealizace já, který slouží rozvoji osobnosti. O existenci ego ideálu pojednává již Freud a regulatorní mechanismy narcismu skrze libidinózní investice jsou podobným způsobem vykládány dodnes (Kernberg, 2000).

Teoretický opak grandiozity, vulnerabilita, je naopak spojována s maladaptivitou, nízkým sebevědomím, a nikoliv s well-beingem, asertivností nebo stabilnější emocionální regulací (Miller et al., 2017). Grandiózní narcismus nabízí ve vývojové perspektivě více sociálních strategií a repertoárů chování, které slouží k dosažení cílů a adaptivitě (Semenyna, 2018). Na druhou stranu grandióznímu narcismu nelze přisuzovat absolutně kladné charakteristiky, na což mnoho autorů upozorňuje (Krizan & Herlache, 2018; Miller et al., 2017). V rámci MKN-11 je narcistická porucha osobnosti tvořena rysovými doménami negativní afektivity a disociality (Bach & First, 2018), což je třeba brát v potaz, není-li forma neklinického narcismu u jedince plně kompenzována.

Vztah mezi grandiózním – adaptivním a vulnerabilním – maladaptivním narcismem může být o to komplikovanější, je-li brána v potaz studie (Jauk & Kaufman) dokládající jejich nelineární vztah. Dosahuje-li dle této studie osobnost značné úrovně grandiozity, je zároveň i vnitřně zranitelnější, což může být smysluplné vyústění narcistického paradoxu – čím je zranitelnost vyšší a sebevědomí nižší, tím více je třeba je kompenzovat grandiozitou.

9.2 Zhodnocení výzkumných nástrojů

Narcissistic Personality Inventory

V návaznosti na pojednání o povaze vývojového narcismu je nutno uvést, že NPI byl ve výzkumu použit kvůli své teoretické komplementaritě s vývojovým konstruktům narcismu, nehledě na skutečnost, že je nejužívanějším výzkumným nástrojem k měření narcismu vůbec (Pincus & Lukowitsky, 2010). Ačkoliv bývá opakovaně označován jako obsolentní, je stále hojně užíván a nabízí především možnost srovnávání výzkumů.

Grandiózní charakteristika narcismu měřeného pomocí NPI vychází již ze skutečnosti, že byl vytvořen na základě grandiózních kritérií narcistické poruchy osobnosti definované v DSM-III (Cain et al., 2008). Ačkoliv někteří autoři tvrdí, že postihuje také vulnerabilní projevy narcismu a zároveň upozorňují, že spoléhání se pouze na hrubý skór při výzkumném snažení znemožňuje odlišování grandiozity a vulnerability (Ackerman et al., 2011), nynější integrativní pojetí NSM (Krizan & Herlache, 2018) považuje NPI za nástroj nevhodný k měření narcistické vulnerability.

Stejně jako v bakalářské práci (Štefek, 2020) je nejprve nutné se před interpretací výsledků pozastavit nad popisnými statistikami NPI. Průměrný skór v narcismu totiž dosahuje ještě nižšího průměru ($M = 9,97$; $SD = 6,08$), než v práci bakalářské ($M = 10,71$; $SD = 6,33$) při relativně srovnatelném rozsahu souboru ($N_{DP} = 558$; $N_{BP} = 597$). Ve srovnání se světovými regiony dosahujícími průměrného skóru v narcismu od 15,3 do 13,9 bodů (Foster et al., 2003) je průměrný skór aktuálního souboru výrazně podprůměrný. Hodnoty srovnatelné s průměrným skórem Blízkého Východu ($M = 13,9$) dosáhli pouze muži v kategorii 18–26 let ($M = 13,40$). Srovnání obdobného souboru (Pechová & Dostál, 2018) českých respondentů ve věku 19–30 let ($M = 12,72$; $SD = 6,56$) s průměrným skórem osob ve věku 18–34 let ($M = 10,64$; $SD = 6,58$) hovoří také o poklesu. V rámci pohlaví je nižší průměrný skór sledován u skupiny mužů ($M_{BP} = 13,16$; $SD_{BP} = 7,53$; $M_{DP} = 11,42$, $SD_{DP} = 7,14$), ale nikoliv u skupiny žen ($M_{BP} = 9,84$; $SD_{BP} = 5,61$; $M_{DP} = 9,44$; $SD_{DP} = 5,56$). Rozdíly v průměrných hodnotách jsou nejspíše ovlivněny přítomností starších věkových kategorií, jejichž průměrné skóry v NPI dosahují hodnoty 6,75 (pozdní dospělost) a 8,33 (stáří).

Je otázkou, zda byl narcismus respondentů ovlivněn pandemií covidu-19. Mírné snížení průměrů u mladší věkové skupiny by bylo možné vyložit jako narcistický útlum způsobený náročným obdobím, jež vedlo ke snížení grandiózních představ o vlastním já (Bianchi, 2018). Na druhou stranu mohl narcismus u některých jedinců vzrůst z důvodu ochrany vůči distresu a zachování well-beingu v dobách nejistot (Prete et al., 2020). I přes toto krátké zamyšlení je však nutné brát zřetel na skutečnost, že respondenti se pohybují pod hranicí obvykle sledovaného průměru.

Mimo to dosáhl NPI velmi uspokojivé reliability o hodnotě 0,92, což je hodnota srovnatelná s reliabilitou dosaženou v bakalářské práci ($\alpha = 0,93$). Pro srovnání, v původním článku k nástroji udávají Raskin & Terry (1988) hodnotu 0,83; Ackerman et al. (2011) a Pechová s Dostálem (2018) naměřili hodnotu 0,84.

Dotazník PASKO

Dotazník PASKO byl zvolen jako výzkumný nástroj kvůli své zjevné validitě základních škál (průbojnost, adaptabilita, stabilita, kontaktivnost) nejen ve vztahu k narcismu, ale také k teorii sociálních investic. Zkoumání narcismu pomocí transakčního přístupu je doporučeno autory integrativního pojetí narcismu NSM (Krizan & Herlache, 2018). PASKO tomuto přístupu odpovídá jak účelem (tzn. zjišťování interakčních tendencí a sebepojetí osobnosti), tak specifickou konstrukcí, jejíž podstatou je preferenční systém přídavných jmen.

Kvůli hlavnímu zaměření na individuální preference respondentů jsem proto pracoval s neváženými skóry C škál, nikoliv s váženými skóry a osobnostními faktory, pro něž autor stanovil normy (zvláště pro muže a ženy) užitím dat výzkumného souboru z roku 1998. Korelační matice všech sedmnácti škál (Příloha 5; Tabulka 8) však přibližně odpovídá hodnotám korelací v příručce k metodě (Mikšík, 2004).

Nevýhodou této metody je skutečnost, že i přes její zjevnou validitu není možné výsledky porovnat s jinými pracemi. Samotný dotazník již zřejmě není příliš užíván, a pokud ano, tak spíše jako screeningová metoda v psychologii práce (Svoboda et al., 2013). Další jeho nevýhodou může být užívaný jazyk, který místy působí poněkud zastarale či neobvykle – kontaktivnost, adaptivnost, rozšafný apod. Z toho důvodu byly zastaralé výrazy převedeny do soudobé terminologie (např. adaptabilita). I přes teoretickou komplementaritu by proto bylo dotazník PASKO při výzkumu vhodné nahradit aktuálnějším, spolehlivějším a také užívanějším nástrojem, který je zaměřen na zachycení sociálních interakcí. Výzkumnou práci s touto metodou hodnotím jako velmi komplikovanou hned z několika důvodů. Manuál příručky neposkytuje zásadní informace o příslušnosti jednotlivých adjektiv k základním škálám, autor se nevěnoval zkoumání reliability nástroje a vyhodnocovací program bylo možné spustit pouze na starším operačním systému. Dalším významným deficitem v rámci nepřehlednosti příručky k metodě je také zastaralost norem pro výpočet vážených skóru. Další užívání tohoto dotazníku pro výzkumné účely proto výrazně nedoporučuji.

Childhood Recollections

Inventář CR vycházející z psychoanalytických předpokladů o vlivu dvou výchovných stylů na narcismus byl i vzhledem ke své přiměřené délce vhodným nástrojem ke screeningovému zmapování vzpomínek na rodičovskou výchovu. Nástroj dosáhl s hodnotou 0,74 uspokojivé reliability, stejně jako oba faktory. Faktor CRc dosáhl stejné hodnoty Cronbachovy alfy jako v původní studii ($\alpha = 0,92$; Otway & Vignoles, 2006), faktor CRo o tři setiny vyšší ($\alpha = 0,71$).

Inventář CR na základě své zkušenosti hodnotím jako úspornou screeningovou metodu poskytující základní informace o povaze rodičovské výchovy. Pro zkoumání souvislosti narcismu a rodičovského výchovného stylu je dle mého názoru duální psychoanalytická operacionalizace stylů vhodnějším přístupem než triáda autoritativního, autoritářského a permissivního stylu (Horton, 2011), jelikož již v samotných termínech vystihuje význam hodnocení a potřeby zrcadlení v dětství.

9.3 Narcismus a rodičovská výchova

Vztahem narcismu a forem rodičovské výchovy se zabývala většina psychoanalytických teorií zmíněných v teoretické části. Princip zrcadlení, jako nezbytná vývojová potřeba, je východiskem pro interpretaci jakékoli z nich (Pines, 1983). Za nejvýznamnější z nich je možné považovat teorii Kohuta (1991), z jehož myšlenek o neoptimální frustraci dítěte vychází i konstrukce inventáře CR. Sedikides (2020) označuje dva styly rodičovské výchovy jako nadhodnocování a podhodnocování. Huxley & Bizumic (2016) doplňují dichotomii o termín invalidace, který může být společný oběma stylům a představuje jakoukoli formu rodičovského jednání, které doslova zneplatňuje myšlení, prožívání či chování dítěte.

Rodičovské nadhodnocování

Kvůli tomu, že každému ze stylů rodičovské výchovy je přisuzován vliv na rozvoj odlišného typu narcismu, byla stanovena Hypotéza 2. Při kontrole proměnných pohlaví, věku a všech C škál parciální korelace našla slabou pozitivní souvislost CRo s narcismem o síle $r = 0,11$. Explorativní parciální korelace pro CRc neodhalila žádnou závislost, $r = -0,02$. Tento výsledek je v souladu se závěry Brummelmana et al. (2015), kteří spojují rozvoj narcismu s rodičovským nadhodnocováním. Na druhou stranu nebylo možné posoudit vliv faktoru CRc na vulnerabilní narcismus, jelikož je NPI určen k měření grandiózního narcismu (Otway & Vignoles, 2006). Poměrně nízkou hodnotu korelačního koeficientu ($r = 0,11$) při kontrole zmíněných proměnných by bylo možné interpretovat tak, že u normální neklinické populace se rodičovské nadhodnocování příliš nepromítá do úrovně narcismu.

Rozdíl ve výchovných stylech mezi muži a ženami

Co se týče rozdílů v reportu rodičovského výchovného stylu mezi muži a ženami, nebyl pomocí t-testu pro dva nezávislé výběry nalezen rozdíl v průměrných skórech ani jednoho z faktorů. U obou faktorů by přitom dle teorie (Valashjardi et al., 2020) bylo možné očekávat vyšší průměrný skóre u mužů. Dá se tedy říct, že ženy a muži mého výzkumného souboru byli, co se týče nadhodnocování a podhodnocování, vychovávaní přibližně stejně.

9.4 Narcismus: vývojové aspekty a interakční tendence

Ústřední hypotéza této práce, zda existuje negativní souvislost mezi věkem a narcismem, byla potvrzena, jak předpokládají Hill & Roberts (2011) v rámci vývojového konstruktů. Při kontrole proměnných pohlaví, interakčních tendencí a rodičovské výchovy byl nalezen signifikantní vztah o síle $r = -0,2$. V bakalářské práci (Štefek, 2020) byl bez možnosti kontroly jiných proměnných nalezen obdobný vztah o hodnotě $r = -0,18$. Výsledek parciální korelace je významný i přes poměrně slabou sílu korelačního koeficientu, jelikož věk jako souhrn nespočtu nekontrolovatelných faktorů představuje významný prediktor změny osobnosti (Foster et al., 2003). Diplomová práce se tímto připojuje k jiným průřezovým i longitudinálním studiím, které potvrzují pokles narcismu ve výzkumných souborech v závislosti na věku (Foster et al., 2003; Chopik & Grimm, 2019; Wetzel et al., 2020).

Vývojové faktory není možné posuzovat bez intervenujících proměnných generačního, sociálně-kulturního vlivu a je nutné se o nich zmínit ačkoli nebyly podchyceny výzkumně. Spor mezi Generation Me a Developmental Me zůstává otevřený, ačkoliv se v posledních letech hromadí důkazy ve prospěch proměnlivosti narcismu v závislosti na věku spíše než na generačních faktorech (Grubbs, 2017; Vater et al., 2018). Hill & Roberts (2018) se přímo domnívají, že zájem o rozporuplné rozdíly mezi generacemi by měl být nahrazen zájmem o vývojové aspekty. Silící vlivy sociálních sítí, které oslovují narcistické tendence celých generací, jsou však nezanedbatelnými faktory, jež mohou ovlivňovat zejména mladší generaci výzkumných souborů (Gnambs & Appel, 2018; Sheldon & Bryant, 2016; McCain & Campbell, 2018).

Interakční tendence osobnosti

V kontextu ústřední hypotézy je ovšem nutné interpretovat výsledky Hypotéz 3 až 6, týkající se navazujících interakčních tendencí osobností, které osoba preferovala či zamítala na řádcích dotazníku PASKO.

Nejsilnější vztah byl nalezen mezi narcismem a průbojností ($r = 0,48$), obráceným směrem byl dle předpokladů orientován vztah narcismu s adaptabilitou ($r = -0,46$). Charakter osobnostního rysů průbojnosti dokresluje korelace s nezávisle koncipovanými škálami (Příloha 5; Tabulka 8). Průbojnost je ve velmi silném vztahu se škálou disinhibovanosti (DIS; $r = 0,86$), obezřetnosti (OBZ; $r = -0,72$) a troufalosti (TRF; $r = 0,63$). Vztah škály adaptability ke škálám DIS, OBZ a TRF je obrácený a dosahuje srovnatelné síly. Navzdory předpokladům byl mezi narcismem a stabilitou nalezen vztah záporný o hodnotě $r = -0,21$.

Rys stabilnosti je v silném vztahu se škálou uvážlivosti (UVZ; $r = 0,69$), disinhibitovanosti (DIS; $r = -0,50$) a spontánnosti (SPO; $r = -0,5$). Nejméně korelovanou škálou se stala kontaktivnost s hodnotou $r = 0,13$. Osobnostní rys kontaktivnosti je v silném vztahu se spontánností (SPO; $r = 0,66$) a uvážlivostí (UVZ; $r = -0,61$). Výsledky testování hypotéz společně s nejvýznamnějšími korelacemi jednotlivých škál potvrzují skutečnost, že NPI měří grandiózní charakteristiky narcismu, jelikož profil jednotlivých škál poměrně odpovídá grandiozitě popsané terminologií pětifaktorového modelu osobnosti (Miller et al., 2017) – extraverte s nízkou přívětivostí a nízkým neuroticismem.

Možnost odpovídat při posuzování interakčních tendencí dle systému preferencí je při zkoumání narcismu velmi výhodná, jak doporučovali Krizan & Herlache (2018). Transakční přístup dle nich umožňuje rozlišovat mezi dvěma základními tendencemi – smělém přístupu k interakcím nebo reaktivní vyhýbavosti. Ačkoliv bývá sebesposuzovacím dotazníkům často vytýkána nespolehlivost a riziko zkreslení výpovědi, v kontextu sociálních investic je významná jak reálná konstelace deklarovaného osobnostního nastavení, tak anticipace určitých preferencí ve vztahu k osobnostnímu zrání (den Boer et al., 2019).

Opačný vztah průbojnosti a adaptability s narcismem nejvýstižněji odlišuje sebesprosazující tendence a komunální orientace, jak je popsal Sedikides (2020). Lidé, kteří jsou orientováni průbojně, asertivně a mají nízkou tendenci se přizpůsobovat, tak činí s ohledem na pocit vlastní důležitosti, mají strach z neúspěchu a nechtějí být závislí na druhých lidech (Mikšík, 2004). Ve spojení s třetím kritériem zkoumání vývojového konceptu narcismu se takové interakce jeví jako adaptivní v reakci na vývojové výzvy a mohou být způsobeny právě nutností zvýšeného zaměření na sebe sama (Hill & Roberts, 2011). Přítomnost vývojových výzev či jiných turbulentních období u respondentů by mohla značit negativní korelace narcismu se stabilností. Nízké skóry na škále stabilnosti jsou spojeny s profilem jednotlivce, který tíhne ke změně, má zvýšenou potřebu riskovat a je otevřený vůči nové zkušenosti. Interpretace pozitivní korelace narcismu s kontaktivností je v kontextu hledání uplatnění, uznání a usilování o společenské přijetí a vliv (Mikšík, 2004) nasnadě. Souběžná tendence k průbojnosti a afiliaci koresponduje s popisem regulace sebeúcty u normálního narcismu a metaforou Kernberga (2000), že dobíjení baterie self vede sekundárně k dobíjení baterie libidinózních investic do objektů. Souhrnně lze normální narcismus terminologií dotazníku PASKO popsat jako profil jedince s vysokou průbojností, nízkou adaptabilitou, nízkou stabilností a vysokou kontaktivností.

9.5 Narcismus a gender

Zjištění, že jsou muži oproti ženám narcistnější, není nijak překvapivé, jelikož je tato skutečnost v kontextu zkoumání narcismu již téměř axiomem (Grijalva et al., 2015; Kállay & Mihoc, 2021; Twenge, 2009; Valashjardi et al., 2020). Muži dosáhli v NPI průměrného skóru 11,42 (SD = 7,14) a ženy 9,44 (SD = 5,56).

Při srovnání hodnot míry účinku s bakalářskou prací ($d = 0,54$) však pozorovaný rozdíl mezi pohlavími není tak markantní ($d = 0,33$), což může být způsobeno odlišnou skladbou či věkovým rozsahem souboru. Spekulativně by bylo možné uvažovat o snižování rozdílů v narcismu mezi muži a ženami kvůli sblížení genderových rolí (Grijalva et al., 2015, Twenge, 2009). Jelikož je pokles těchto rozdílů sledován souběžně s poklesem průměrných skóreů na úrovni celého souboru, je však tato možnost spíše nepravděpodobná a k fenoménu sblížení genderových rolí nedochází v takové míře jako ve Spojených státech.

Velmi neočekávané bylo explorativní zjištění, že škála CRo významně koreluje s narcismem pouze u ženského souboru ($N = 411$; $r = 0,12$), ale nikoliv u mužského ($N = 147$; $r = 0,05$). Toto zjištění však není možné spolehlivě interpretovat vzhledem k nerovnosti rozsahu souborů a možným specifikům ženského souboru. Na druhou stranu, mužský narcismus je častěji spojován s grandiozitou NPI a příslušným stylem výchovného stylu, který k jeho rozvoji vede (Valashjardi et al., 2020), což se na aktuálním výzkumném souboru nepodařilo potvrdit. Nabízí se vysvětlení, že nad vlivem výchovy převládá vliv genderových stereotypů (Grijalva et al., 2015). Ženský narcismus je častěji definován jako vulnerabilní (Green et al., 2021), což je v rozporu s explorativním zjištěním, že faktor CRo je ve významné souvislosti se skórem NPI.

9.6 Metodologie, limity, doporučení

Z metodologického hlediska je nutné zmínit, že pro zachycení pravých vývojových změn nejsou příčně sekční studie tou nejspolehlivější volbou. Hill & Roberts (2018) jednoznačně potvrzují, že fluktuace narcismu během života je nejlépe sledovatelná longitudinálními studii, které nejsou závislé pouze na sebezposuzovacích metodách (jako v aktuální práci) a jsou schopny zachytit zcela konkrétní transakce mezi osobností a prostředím nebo vliv aktuálně působících sociálně-kulturních faktorů (např. Chopik & Grimm, 2019; Grosz et al., 2019; Wetzel et al., 2020).

Budoucí výzkumná snažení zabývající se narcismem by mohla těžit ze souběžného zapojení nástroje k měření grandiózního a vulnerabilního narcismu (Miller et al., 2017) – např. Narcissistic Personality Inventory (NPI) a Pathological Narcissism Inventory (PNI). Užití nástrojů k měření dvou typů narcismu by mohlo pomoci objasnit několik otázek:

- (a) otázku adaptivity a maladaptivity narcismu v daných kontextech;
- (b) otázku rozdílu mezi mužským a ženským narcismem možným zachycením projevů ženského narcismu, který může být vlivem nerovné validity NPI ve vztahu k pohlaví (Pechová & Dostál, 2018) opomíjen a zaměňován za hraniční poruchu osobnosti vzhledem k její podobnosti s vulnerabilním narcismem (Green et al., 2021);
- (c) otázku nelineárního vztahu grandiózního a vulnerabilního narcismu, jak ji popsali Jauk & Kaufman (2018) anebo Krizan & Herlache (2018) při popisu integrativního pojetí narcismu NSM.

Nedostatky svého výzkumu shledávám ve spoléhání se pouze na sebeposuzovací metody, ve kterých mohlo dojít ke zkreslení výpovědi některých respondentů. Druhým nedostatkem může být skutečnost, že výzkum a sběr dat probíhal pouze na internetu a respondenti se jej zúčastnili pouze na základě dobrovolnosti, příležitostného výběru či metody sněhové koule. Metody pro výběr respondentů se proto odrazily ve specifickém sociodemografickém profilu výzkumného souboru, který tvoří převážně ženy (73,66 %), vysokoškolsky vzdělaná populace (53,58 %), osoby mladší 35 let (67 %) a respondenti z Moravy a Slezska (více než 60 %). Ačkoliv byl celkový rozsah výzkumného souboru pro statistickou analýzu dostatečný (N = 558), není výzkumný soubor příliš reprezentativní.

Na druhou stranu se domnívám, že se aktuálnímu výzkumu podařilo rozlišit mezi vybranými etiologickými faktory narcismu – rodičovskou výchovou a vývojovými aspekty interakčních tendencí užitím parciálních korelací. Oproti bakalářské práci (Štefek, 2020) se také podařilo zachytit vztah narcismu a věku u výzkumného souboru většího věkového rozsahu. Přínos této práce by mohl spočívat v dalším přiblížení tématu narcismu ve vývojové perspektivě českému prostředí. Vývojové aspekty narcismu jsou v zahraničních studiích stále častěji zkoumány v opozici ke generačním faktorům a téma nabývá podobného významu jako téma narcismu v kontextu sociálních sítí a sebe prezentaci.

10 ZÁVĚRY

Na základě výsledků dosažených v rámci diplomové práce lze formulovat tyto závěry:

- ✓ Čím jsou lidé starší, tím jsou méně narcističtí.
- ✓ Rodičovský výchovný styl, který dítě nadhodnocuje, má slabou, ale statisticky významnou souvislost s vyšší mírou narcismu v dospělosti.
- ✓ U rodičovského výchovného stylu, který dítě podhodnocuje, nebyla nalezena souvislost s mírou narcismu v dospělosti.
- ✓ Osobnostní rysy průbojnost a kontaktivnost jsou v pozitivním vztahu s narcismem.
- ✓ Osobnostní rysy adaptabilita a stabilita jsou v negativním vztahu s narcismem.
- ✓ Muži jsou více narcističtí než ženy.

11 SOUHRN

Diplomová práce navazuje na mou předchozí bakalářskou práci (Štefek, 2020), ve které jsem se zabýval vývojovým konstruktem narcismu (Hill & Roberts, 2011), v němž je narcismus definován jako proměnlivý a adaptivní osobnostní rys ve službách vývoje.

Tato práce sleduje podobné cíle, zejména prozkoumat směr a intenzitu závislosti narcismu na věku a přidružených sociálních interakcích. K dosažení výzkumných cílů však volí odlišný metodologický přístup. Teoretická část práce byla pro širší výzkumné zaměření přepracována, rozšířena a prohloubena. Výzkumný plán má charakter korelační studie, jež zkoumá závislost narcismu na věku, vlivu rodičovské výchovy a vybraných osobnostních rysech, které jsou spjaty s určitými vývojovými charakteristikami týkajícími se narcismu.

Práce je členěna na teoretickou a výzkumnou část. Teoretická část má tři kapitoly. Kapitola první je věnována obecným i konkrétním konceptualizacím narcismu v psychologii. Druhá kapitola se zabývá třemi nejvýznamnějšími etiologickými faktory narcismu a kapitola třetí pojednává o interakčních tendencích osobností a proměnách osobnostních rysů v kontextu vývojových charakteristik sledovaných vývojových období. Ve výzkumné části bylo stanoveno celkem sedm hypotéz, jejichž platnost byla ověřována pomocí parciálního korelačního koeficientu a t-testem pro dva nezávislé výběry.

První kapitola začíná pojednáním o Narcisovi (Graves, 2004), po němž narcismus nese své jméno. Čtenář je obeznámen, jakým způsobem se narcismus stal významným tématem psychoanalytického bádání zásluhou Sigmunda Freuda (1971) a jak se pohled na narcismus proměňoval napříč historií psychoanalýzy v rukou nejvýznamnějších teoretiků narcismu Kernberga (2000), Kohuta (1991), kulturních psychoanalytiků (Fromm, 1996; Horney, 2000) či soudobých představitelů psychoanalytické obce (McWilliams, 2015). Napříč koncepcemi je patrný posun ve vnímání narcismu, který byl zpočátku chápán jako sexuální perverze a dnes je vnímán zejména jako porucha regulace sebeúcty. Psychoanalytici položili základy ke zkoumání rozličných etiologických vlivů narcismu (zejména vlivu rodičovských postav), přispěli ke vzniku diagnostické jednotky narcistické poruchy osobnosti a k porozumění širších sociálně-kulturních faktorů.

V rámci první kapitoly je čtenář seznámen také s mnohočetnou typologií narcismu, jejíž odlišení je významné jak pro jednotný přístup psychologického výzkumu, tak pro rozvoj dílčí nástrojů k jejich měření (Cain et al., 2008). Soudobá akademická psychologie rozlišuje dle závažnosti či povahy různé typologie narcismu: (a) normální (adaptivní) vs. patologický

(maladaptivní); (b) individuální vs. kolektivní; (c) grandiózní (velkolepý) vs. vulnerabilní (zranitelný) (Sedikides, 2020). Význam jednotlivých termínů je přitom přenositelný mezi klinickým přístupem k narcismu pracujícím s diagnózou poruchy osobnosti a neklinickým přístupem osobnostních a sociálních psychologů, kteří narcismus zkoumají spíše jako rys osobnosti (Cain et al., 2008). V současné době existují také snahy o vytvoření integrativních pojetí, které by do budoucna mohly pomoci unifikovat přístupy ke zkoumání narcismu či upřesnit vztah mezi jednotlivými typy narcismu stanovením společného narcistického jádra (Jauk & Kaufman, 2018; Krizan & Herlache, 2018). V závěru kapitoly je také představen nejužívanější nástroj k měření narcismu na světě, který je použit i v této práci, Narcissistic Personality Inventory (NPI; Raskin & Hall, 1979), a rozdíl mezi narcismem u mužů a žen. Téměř všechny dosavadní výzkumy potvrzují, že muži jsou více narcističtí než ženy (Green et al., 2021; Grijalva et al., 2015; Valashjardi et al., 2020).

Ve druhé kapitole jsou popsány tři nejvýznamnější oblasti etiologie narcismu – rodičovská výchova, sociálně-kulturní faktory a celoživotní vývojové aspekty (Sedikides, 2020). Druhá oblast sociálně-kulturních faktorů není podchycena výzkumně, ale je nutné ji brát v potaz. Náleží k ní vlivy produktů kultury, efekt místního vlivu a generační rozdíly (Twenge, 2011).

Etiologie rodičovské výchovy vychází ve své podstatě z psychoanalytických teorií (Kohut, 1991). V rámci diplomové práce jsem se věnoval duální typologii rodičovských stylů výchovy – rodičovskému podhodnocování a nadhodnocování (Otway & Vignoles, 2006; Sedikides, 2020), které jsou spojovány s poměrně nově pojmenovaným prvkem rodičovské výchovy – invalidací (Huxley & Bizumic, 2016). Studie předpokládají, že rozvoj narcismu je spojen s vlivem obou forem rodičovské výchovy. Grandiózní narcismus, který je v práci sledován, je však spojován spíše s vlivem rodičovského nadhodnocování vedoucímu k rozvoji grandiózního self. Inventář Childhood Recollections, který byl vytvořen v rámci uvedené studie (Otway & Vignoles, 2006) pro mapování dvou typů rodičovské výchovy, byl převzat a využit pro účely diplomové práce.

Postuláty vývojového konstruktů narcismu (Hill & Roberts, 2011) předpokládají, že je narcismus proměnlivý osobnostní rys, který vykonává v průběhu vývoje osobnosti adaptivní funkci. Mobilizace narcistických tendencí je dle autorů spojena s náročnými přechodovými obdobími, s plněním normativních vývojových úkolů a s obdobími vývojových krizí. Nejvyšší úroveň narcismu proto dosahují osoby ve věku adolescence či vynořující se dospělosti. Poté autoři předpokládají pokles narcismu s přibývajícím věkem.

Mechanismy osobnostní změny stojící za poklesem narcismu jsou popsány ve třetí kapitole. Hill & Roberts (2011) totiž popisují, že k poklesu narcismu dochází po osvojení dospělých sociálních rolí, které nahrazují asertivní a průbojné osobnostní tendence. Kapitola proto pojednává o teorii sociálních investic (Lodi-Smith & Roberts, 2007) a mechanismech změny osobnostních rysů (Lodi-Smith & Roberts, 2012) v souvislosti s interakčními tendencemi osobnosti v různých fázích socializace (den Boer et al., 2019). Termín interakční tendence osobnosti byl převzat od českého psychologa Oldřicha Mikšíka, jehož dotazníková metoda PASKO (Mikšík, 2004) byla ve výzkumu využita k zachycení čtyř osobnostních tendencí – průbojnosti, adaptability, stabilnosti a kontaktivnosti. V závěru kapitoly jsou popsány longitudinální studie narcismu a vybrané vývojové charakteristiky spjaté s narcismem.

Pro statistické testování pomocí parciálního korelačního koeficientu bylo stanoveno šest hypotéz, které předpokládaly: existenci negativního vztahu narcismu s věkem (H1) a škálou adaptability (H4) a existenci pozitivního vztahu s rodičovským nadhodnocováním (H2), průbojností (H3), stabilností (H4) a kontaktivností (H6). Ke srovnání narcismu u mužů a žen (H7) byl použit párový t-test. Soubor osmi proměnných vybraných ke kontrole při parciální korelaci tvořily dle teorie proměnné: pohlaví, věk, průbojnost, adaptabilita, kontaktivnost, rodičovské nadhodnocování a podhodnocování.

Testování všech hypotéz dosáhlo statistické významnosti v očekávaném směru s výjimkou stabilnosti, jejíž vztah s narcismem byl nalezen ve směru obráceném. Výsledky výzkumu potvrdily předpoklady, že narcismus: (1) s věkem klesá ($r = -0,2$); (2) je ve slabé souvislosti s rodičovským nadhodnocováním ($r = 0,11$); (3) je v dotazníku PASKO charakterizován vysokou průbojností i kontaktivností, nízkou adaptabilitou i stabilností a (4) u mužů dosahuje vyšších hodnot NPI než u žen. Výsledky jsou zpětně diskutovány s teorií.

Nedostatkem výzkumu je především spoléhání se na sebeposuzovací inventáře, které mohou zkreslovat získané výsledky. Za další nedostatek lze považovat užití metody pro výběr respondentů do výzkumu – dobrovolnost, příležitostný výběr a metoda sněhové koule, jež se odrazily ve specifickém nereprezentativním profilu výzkumného souboru ($N = 558$).

LITERATURA

- Ackerman, R. A., Witt, E. A., Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., & Kashy, D. A. (2011). What Does the Narcissistic Personality Inventory Really Measure? *Assessment*, 18(1), 67–87. <https://doi.org/10.1177/1073191110382845>
- Ahadzadeh, A. S., Ong, F. S., & Wu, S. L. (2021). Social media skepticism and belief in conspiracy theories about COVID-19: the moderating role of the dark triad. *Current Psychology*, 1. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02198-1>
- Alarcón, R. D., & Sarabia, S. (2012). Debates on the narcissism conundrum: Trait, domain, dimension, type, or disorder? *Journal of Nervous and Mental Disease*, 200(1), 16–25. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e31823e6795>
- American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic And Statistical Manual Of Mental Disorders* (3. vydání).
- American Psychiatric Association. (1987). *Diagnostic And Statistical Manual Of Mental Disorders* (3. revidované vydání).
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic And Statistical Manual Of Mental Disorders* (4. vydání).
- Ames, D. R., Rose, P., & Anderson, C P. (2006). The NPI-16 as a short measure of narcissism. *Journal of Research in Personality*, 40(4), 440–450. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.03.002>
- Arnett, J. J. (2013). The Evidence for Generation We and Against Generation Me. *Emerging Adulthood*, 1(1), 5–10. <https://doi.org/10.1177/2167696812466842>
- Arnett, J. J. (2014). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties* (2. vydání). Oxford University Press.
- Bach, B., & First, B. M. (2018). Application of the ICD-11 classification of personality disorders. *BMC Psychiatry*, 18:351. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1908-3>
- Bartoš, F. (2009). Narcismus: Teorie, výzkumy a možnosti jeho měření. *Antropowebzin*, 5(1), 1–11.
- Bartoš, F. (2010). Škála měřící intenzitu neklinického narcismu: konstrukce a zjištění. *Sociologický časopis*, 46(1), 101-124.
- Bartoš, V., Cahlíková, J. Bauer, M., & Chytilová, J. (2020). Dopady pandemie koronaviru na duševní zdraví. *IDEA anti COVID-19*, 2020:22. <https://idea.cerge-ei.cz/studies/dopady-pandemie-koronaviru-na-dusevni-zdravi>

- Berenson, K. R., Ellison, W. D., & Clasing, R. (2017). Age Differences in the Desirability of Narcissism. *Journal of Individual Differences*, 38(4), 230–240.
<https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000240>
- Bianchi, E. C. (2018). Narcissism and the Economic Environment. In A. D. Hermann, A. B. Brunell, & J. D. Foster (Eds.). *Handbook of Trait Narcissism*, 157–164. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92171-6_17
- Bonelli, M. R. (2018). *Mužský narcismus*. Portál.
- Brummelmann, E., Thomaes, S., Nelemans, S. A., Orobio de Castro, B., Overbeek, G., & Bushman, B. J. (2015). Origins of narcissism in children. *PNAS*, 112, 3659–3662. <https://doi.org/10.1073/pnas.1420870112>
- Cain, N. M., Pincus, A. L., & Ansell, E. B. (2008). Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. *Clinical Psychology Review*, 28(4), 638–656. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2007.09.006>
- Carlson, E. N. (2013). Honestly arrogant or simply misunderstood? Narcissists' awareness of their narcissism. *Self and Identity*, 12, 259–277.
<https://doi.org/10.1080/15298868.2012.659427>
- Carter G. L., & Douglass, M. D. (2018). The Aging Narcissus: Just a Myth? Narcissism Moderates the Age-Loneliness Relationship in Older Age. *Frontiers in Psychology*, 9:1254. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01254>
- Cisek, S. Z., Sedikides, C., Hart, C. M., Godwin H. J., Benson, V., & Liversedge, S. P. (2014). Narcissism and consumer behavior: a review and preliminary findings. *Frontiers in Psychology*, 5:232. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00232>
- Coleman, S. R. M. (2020). A commentary on potential associations between narcissism and trauma-related outcomes during the coronavirus pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), S41-S42.
<http://dx.doi.org/10.1037/tra0000768>
- Chopik, W. J., & Grimm, K. J. (2019). Longitudinal Changes and Historic Differences in Narcissism From Adolescence to Older Adulthood. *Psychology and Aging*, 34(8), 1109–1123. <https://doi.org/10.1037/pag0000379>

- den Boer, L., Klimsta, T. A., Branje, S. J. T., Meeus, W. H. J., & Denissen, J. J. A. (2019). Personality Maturation during the Transition to Working Life: Associations with Commitment as a Possible Indicator of Social Investment. *European Journal of Personality*, 33(4), 456–467. <https://doi.org/10.1002/per.2218>
- Edelstein, R. S., Newton, N. J., & Stewart, A. J. (2012). Narcissism in Midlife: Longitudinal Changes in and Correlates of Women's Narcissistic Personality Traits. *Journal of Personality*, 80(5), 1179–1204. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2011.00755.x>
- Emmons, R. A. (1984). Factor Analysis and Construct Validity of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 48(3), 291–300. http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa4803_11
- Erikson, E. H. (2015). *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka*. Portál.
- Findley, D., & Ojanen, T. (2013). Agentic and Communal Goals in Early Adulthood: Associations with Narcissism, Empathy, and Perceptions of Self and Others. *Self and Identity*, 12(5), 504–526. <http://dx.doi.org/10.1080/15298868.2012.694660>
- Foster, J. D., Campbell, W. K., & Twenge, J. M. (2003). Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality*, 37, 469–486. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00026-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00026-6)
- Freud, S. (1971). *Vybrané spisy III*. Avicenum.
- Freud, S. (1997). *Nové přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Psychoanalytické nakladatelství.
- Freud, S. (1998). *Nespokojenost v kultuře*. Hynek.
- Freud, S. (2020). *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Portál.
- Fromm, E. (1967). *Člověk a psychoanalýza*. Svoboda.
- Fromm, E. (1996). *Lidské srdce*. Mladá fronta.
- Fromm, E. (1997). *Anatomie lidské destruktivity*. Lidové noviny.
- Fromm, E. (2009). *Cesty z nemocné společnosti*. EarthSave.
- Fromm, E. (2014). *Mít, nebo být?*. Aurora.
- Fromm, E. (2015). *Umění milovat*. Portál.
- Fromm, E. (2016). *Umění být*. Portál.
- Gentile, B., Miller, J. D., Hoffman, B. J., Reidy, D. E., Zeichner, A., & Campbell, W. K. (2013). A Test Of Two Brief Measures of Grandiose Narcissism: The Narcissistic Personality Inventory NPI-13 and NPI-16. *Psychological Assessment*, 25(4), 1120–1136. <https://doi.org/10.1037/a0033192>

- Gamache, D., Savard, C., Leclerc, P., Payant, M., Berthelot, N., Côté, A., Faucher, J., Lampron, M., Lemieux, R., Mayrand, K., Nolin, C. M., & Tremblay, M. (2021). A Proposed Classification of ICD-11 Severity Degrees of Personality Pathology Using the Self and Interpersonal Functioning Scale. *Frontiers in Psychiatry*, 12:628057. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.628057>
- Gnambs, T., & Appel, M. (2018). Narcissism and Social Networking Behavior: A Meta-Analysis. *Journal of Personality*, 86:2. <https://doi.org/10.1111/jopy.12305>
- Graves, R. (2004). *Řecké mýty*. Levné knihy.
- Grosz, M. P., Göllner, R., Rose, N., Spengler, M., Trautwein, U., Rauthmann, J. F., Wetzel, E., & Roberts, B. W. (2019). The Development of Narcissistic Admiration and Machiavellism in Early Adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116(3), 467–482. <http://dx.doi.org/10.1037/pspp0000174>
- Green, A., MacLean, R., & Charles, K. (2021). Female Narcissism: Assessment, Aetiology, and Behavioural Manifestations. *Psychological Reports*, 0(0), 1–32. <https://doi.org/10.1177/00332941211027322>
- Grijalva, E., Newman, D. A., Tay, L., Donnellan, M. B., Harms, P. D., Robins, R. W., & Yan, T. (2015). Gender Differences In Narcissism: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin*, 141(2), 261–310. <https://doi.org/10.1037/a0038231>
- Grubbs, J. B., Exline, J. J., McCain, J., Campbell, W. K., & Twenge, J. M. (2019). Emerging adult reactions to labeling regarding age-group differences in narcissism and entitlement. *PLoS ONE*, 14(5), Článek e0215637. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215637>
- Hartmann, H. P. (2009). Psychoanalytic Self Psychology and Its Conceptual Development in Light of Developmental Psychology, Attachment Theory and Neuroscience. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1159, 86–105. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2009.04476.x>
- Hartmann, H. P. (2015). Narzissmus und Spiegeln [Narcissismus a zrcadlení]. *Zeitschrift Für Psychodrama Und Soziometrie*, 14(2), 225–236. <https://doi.org/10.1007/s11620-015-0281-1>
- Hill, L. P., & Roberts, W. B. (2011). Examining „Developmental Me“: A Review of Narcissism as a Life Span Construct. In W. K. Campbell, & J. D. Miller (Eds.), *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder*, 191–201. Wiley.

- Hill, L. P. & Roberts, W. B. (2018). Narcissism as a Life Span Construct: Describing Fluctuations Using New Approaches. In A. D. Hermann, A. B. Brunell, & J. D. Foster (Eds.). *Handbook of Trait Narcissism*, 165–172. Springer.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-92171-6_18
- Horney, K. (2007). *Neurotická osobnost naší doby*. Portál.
- Horney, K. (2000). *Neuróza a lidský růst*. Triton.
- Horney, K. (2004). *Ženská psychologie*. Triton.
- Horton, S. R. (2011). Parenting as a Cause of Narcissism: Empirical Support for Psychodynamic and Social Learning Theories. In Campbell, W. K., & Miller, J. D. (Eds.), *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder*, 181–90, Wiley.
- Huprich, K. S. (2020). Personality Disorders in the ICD-11: Opportunities and Challenges for Advancing the Diagnosis of Personality Pathology. *Current Psychiatry Reports*, 22:40. <https://doi.org/10.1007/s11920-020-01161-4>
- Huxley, E., & Bizumic, B. (2016). Parental Invalidation and the Development of Narcissism. *The Journal of Psychology*, 0(0), 1–18.
<https://doi.org/10.1080/00223980.2016.1248807>
- Jauk, E. & Kaufman, S. B. (2018) The Higher the Score, the Darker the Core: The Nonlinear Association Between Grandiose and Vulnerable Narcissism. *Frontiers in Psychology*, 9:1305. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01305>
- Johnson, L. K. (2020). Narcissistic people, not narcissistic nations: Using multilevel modelling to explore narcissism across countries. *Personality and Individual Differences*, 163:11079. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110079>
- Kállay, É., & Mihoc, R. A. (2021). Exploring age and gender differences in narcissism and perfectionism and their mental-health correlates. *Psychologia–Paedagogica*, 66(1), 5–36. <https://doi.org/10.24193/subbyped.2021.1.01>
- Kernberg, O. (1992). *Aggression in personality disorders and perversions*. Yale University Press.
- Kernberg, O. (1999). *Normální a patologická láska*. Portál.
- Kernberg, O. (2000). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Rowman & Littlefield.

- Kılıckaya, S., Ucar, N., & Nazlıgöl, M. D. (2021). A Systematic Review of the Association Between Parenting Styles and Narcissism in Young Adults: From Baumrind's Perspective. *Psychological Reports*, 0(0), 1–21.
<https://doi.org/10.1177/003329412111041010>
- Kohut, H. (1991). *Obnova self*. Psychoanalytické nakladatelství.
- Krizan, Z., & Herlache, A. D. (2018). The Narcissism Spectrum Model: A Synthetic View Of Narcissistic Personality. *Personality and Social Psychology Review*, 22(1), 3–31.
<https://doi.org/10.1177/1088868316685018>
- Kubarych, T. S., Deary, I. J., & Austin, E. J. (2004). The Narcissistic Personality Inventory: factor structure in a non-clinical sample. *Personality and Individual Differences*, 36(4), 857-872. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00158-2](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00158-2)
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie* (2. aktualizované vydání). Grada.
- Lasch, C. (2016). *Kultura narcismu*. Triton.
- Lečbych, M. (2016). *Rorschachova metoda*. Grada.
- Lipovetsky, G. (2008). *Éra prázdnoty*. Prostor.
- Levy, K., Elisson, W., & Reynoso, J. (2011). A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality. In W. K. Campbell, J. D. Miller (Eds.), *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder*, 3–13. Wiley.
- Lodi-Smith, J., & Roberts, B. W. (2007). Social Investment and Personality: A Meta-Analysis of the Relationship of Personality Traits to Investment in Work, Family, Religion, and Volunteerism. *Personality and Social Psychology Review*, 11(1), 68–86. <https://doi.org/10.1177/1088868306294590>
- Lodi-Smith, J., & Roberts, B. W. (2010). Getting to Know Me: Social Role Experiences and Age Differences in Self-Concept Clarity During Adulthood. *Journal of Personality*, 78(5), 1383–1410. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00655.x>
- Lodi-Smith, J., & Roberts, B. W. (2012). Concurrent and Prospective Relationships Between Social Engagement and Personality Traits in Older Adulthood. *Psychology and Aging*, 27(3), 720–727. <https://doi.org/10.1037/a0027044>
- Lodi-Smith, J., Spain, S. M., Cologgi, K., & Roberts, B. W. (2017). Development of Identity Clarity and Content in Adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112(5), 755–768. <http://dx.doi.org/10.1037/pspp0000091>
- MacDonald, P. (2014). Narcissism in the modern world. *Psychodynamic Practice*, 20(2), 144–153. <http://dx.doi.org/10.1080/14753634.2014.894225>

- McCain, J. L., & Campbell, W. K. (2018). Narcissism and social media use: A meta-analytic review. *Psychology of Popular Media Culture*, 7(3), 308–327. <https://doi.org/10.1037/ppm0000137>
- McWilliams, N. (2015). *Psychoanalytická diagnóza*. Portál.
- Mikšík, O. (2004). *Dotazník PASKO: Zjišťování interakčních tendencí a sebepojetí osobnosti*. Psychodiagnostika Brno.
- Mikšík, O. (2009). *Psychika osobnosti v období závažných životních a společenských změn*. Karolinum.
- Miller, J. D. & Campbell, W. K. (2008). Comparing Clinical and Social-Personality Conceptualizations of Narcissism. *Journal of Personality*, 76(3), 494–476. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00492.x>
- Miller, J. D., Lynam, D. R., Hyatt, C. S., & Campbell, W. K. (2017). Controversies in Narcissism. *Annual Review of Clinical Psychology*, 13(1), 291–315. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032816-045244>
- Miller, J. D., Maples, J. L., Buffardi, L., Cai, H., Gentile, B., Kisbu-Sakarya, Y., Kwan, V. S. Y., LoPilato, A., Pendry, L. F., Sedikides, C., Siedor, L., & Campbell, W. K. (2015). Narcissism and United States' culture: The view from home and around the world. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(6), 1068–1089. <https://doi.org/10.1037/a0039543>
- Millová, K. (2020a). Mladá dospělost. In M. Blatný (Ed.). *Psychologie celoživotního vývoje*, 117–140. Karolinum.
- Millová, K. (2020b). Moderní teorie vývoje. In M. Blatný (Ed.). *Psychologie celoživotního vývoje*, 39–62. Karolinum.
- Možný, I. (2002). *Sociologie rodiny*. Sociologické nakladatelství.
- Möttus, R., Allik, J., Hřebíčková, M., Kööts-Ausmess, L., & Realo, A. (2016). Age Differences in the Variance of Personality Characteristics. *European Journal of Personality*, 30(1), 4–11. <https://doi.org/10.1002/per.2036>
- MZČR. (2020, 25. srpna). *Dopady krize způsobené koronavirem SARS-CoV-2 a duševního zdraví populace ČR – zpráva pracovní skupiny Rady vlády pro duševní zdraví*. <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/2020/01/Dopady-krize-zp%C5%AFsoben%C3%A9-koronavirem-SARS-CoV-2-a-du%C5%A1evn%C3%ADho-zdrav%C3%AD-populace-%C4%8CR.pdf>

- Národní ústav duševního zdraví. (2020, 12. června). *Volební preference a způsob sledování médií mají vliv na duševní zdraví během pandemie COVID-19.*
<https://www.nudz.cz/files/pdf/tz-volebni-preference-zpusob-sledovani-medii-covid-19.pdf>
- Newton, N. J., Herr, J. M., Pollack, J. I., & McAdams, D. P. (2014). Selfless or Selfish? Generativity and Narcissism as Components of Legacy. *Journal of Adult Development, 21*(1), 59–68. <https://doi.org/10.1007/s10804-013-9179-1>
- Nowak, B., Brzóška, P., Piotrowski, J., Sedikides, C., Žemojtel-Piotrowska, M., & Jonason, P. K. (2020). Adaptive and Maladaptive behavior during the COVID-19 pandemic: The roles of Dark traits, collective narcissism, and health beliefs. *Personality and Individual Differences, 167*:110232.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110232>
- Otway, L. J., & Vignoles, V. L. (2006). Narcissism and Childhood Recollections: A Quantitative Test of Psychoanalytic Predictions. *Personality and Social Psychology Bulletin, 32*(1), 104–116. <https://doi.org/10.1177/0146167205279907>
- Ovidius (2005). *Proměny*. Plot.
- Pechová, O., & Dostál, D. (2018). *Narcismus jako rys osobnosti*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Pincus, A. L., Ansell, E. B., Pimentel, C., Cain, N., Wright, A., & Levy, K. (2009). Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. *Psychological Assessment, 21*(3), 365–379. <https://doi.org/10.1037/a0016530>
- Pincus, L. A., & Lukowitsky, M. R. (2010). Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder. *Annual Review of Clinical Psychology, 6*(1), 421–446.
<https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.121208.131215>
- Pincus, L. A. & Roche, J. M. (2011). Narcissistic Grandiosity and Narcissistic Vulnerability. In W. K. Campbell, & J. D. Miller (Eds.), *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder*, 31–40. Wiley.
- Pines, M. (1983). On Mirroring in Group Psychotherapy. *Group, 7*(2), 3–17.
<https://doi.org/10.1007/BF01458246>
- Plháková, A. (2011). *Úvod do psychoanalytických teorií*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Praško, J. (2015). *Poruchy osobnosti*. Portál.

- Preti, E., Di Pierro, R., Fanti, E., Madeddu, F., & Calati, R. (2020). Personality Disorders in Time of Pandemic. *Current Psychiatry Reports*, 22:80.
<https://doi.org/10.1007/s11920-020-01204-w>
- Raboch, J. (Ed.). (2015). *DSM-5: diagnostický a statistický manuál*. Hogrefe.
- Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590. <https://doi.org/10.2466/pr0.1979.45.2.590>
- Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1981). The Narcissistic Personality Inventory: Alternative Form Reliability and Further Evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality Assessment*, 45(2), 159–162.
https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4502_10
- Raskin, R. N., & Terry, H. (1988). A Principal-Components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(5), 890–902.
https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4502_10
- Reynolds, E & Lejuez, C. (2011). Narcissism in the DSM. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder*, 14–21. Wiley.
- Roberts, B. W., Edmonds, G. E., & Grijalva, E. (2010). It is developmental me not generation me: Developmental changes are more important than generational changes in narcissism. *Perspectives in Psychological Science*, 5, 97–102.
<https://doi.org/10.1177/1745691609357019>
- Roberts, B. W., Walton, K. E., & Viechtbauer, W. (2006). Patterns of Mean-Level in Personality Traits Across the Life Course: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies. *Psychological Bulletin*, 132(1), 1–25. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.1>
- Roche, J. M., Pincus, L. A., Lukowitsky, R. M., Ménard, S. K., & Conroy, E. D. (2013). An Integrative Approach to the Assessment of Narcissism. *Journal of Personality Assessment*, 95(3), 237–248. <https://doi.org/10.1080/00223891.2013.770400>
- Röhr, H. P. (2008). *Narcismus–vnitřní žalář*. Portál.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem*. Portál.
- Sedikides, C. (2020). In Search of Narcissus. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(1), 67–80.
<https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.10.010>
- Sélešová, P., Bob, P., Kukla, L., & Ptáček, R. (2013). Historie konceptu narcismu z psychodynamické perspektivy. *Československá psychologie*, 57(1), 30–41.

- Semenyna, S. W. (2018) Narcissism. In T. Shackelford & V. Weekes-Shackelford (Eds.), *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*, Springer.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-16999-6_675-1
- Sheldon, P., & Bryant, K. (2016). Instagram: Motives for its use and relationship to narcissism and contextual age. *Computers in Human Behavior*, 58, 89–97.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2015.12.059>
- Sillamy, N. (2001). *Psychologický slovník*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Svoboda, M. (Ed.), Humpolíček, P., & Šnorek, V. (2013). *Psychodiagnostika dospělých*. Portál.
- Šolcová, I. (2020). Krize středního věku?. *Československá psychologie*, 64(6), 716–722.
- Štefek, V. (2020). *Narcismus ve vývojové perspektivě* [Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci]. Informační systém Univerzity Palackého.
<https://stag.upol.cz/StagPortletsJSR168/CleanUrl?urlid=prohlizeni-prace-detail&praceIdno=237946>
- Thomaes, S., & Brummelman, E. (2018). Parents' Socialization of Narcissism in Children. In A. D. Hermann, A. B. Brunell, & J. D. Foster (Eds.). *Handbook of Trait Narcissism*, 143–148. Springer.
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Portál.
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., & Robins, R. W. (2008). Is “Generation Me” Really More Narcissistic Than Previous Generations? *Journal of Personality*, 76(4), 903–918. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00508.x>
- Tschanz, B. T., Morf, C. C., & Turner, C. W. (1998). Gender Differences in the Structure of Narcissism: A Multi-Sample Analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Sex Roles*, 38(9–10), 863–870. <https://doi.org/10.1023/A:1018833400411>
- Twenge, J. M. (2009). Status and Gender: The Paradox of Progress in an Age of Narcissism. *Sex Roles*, 61(5–6), 338–340. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9617-5>
- Twenge, J. M. (2011). Narcissism and Culture. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder*, 202–209. Wiley.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K., & Gentile, B. (2012). Generational Increases in Agentic Self-evaluations among American College Students, 1966–2009. *Self & Identity*, 11(4), 409–427. <https://doi.org/10.1080/15298868.2011.576820>

- Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Campbell, W. K., & Bushman, B. J. (2008). Egos Inflating Over Time: a Cross-Temporal Meta-Analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal Of Personality*, 76(4), 875–902.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00507.x>
- Valashjardi, A., MacLean, R., & Charles, K. (2020). Recollections of parenting styles in the development of narcissism: The role of gender. *Personality and Individual Differences*, 167:110246. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110246>
- Vater A., Moritz S., & Roepke S. (2018) Does a narcissism epidemic exist in modern western societies? Comparing narcissism and self-esteem in East and West Germany. *PLoS ONE*, 13(1), Článek e0188287. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0188287>
- Vater, A., Schröder-Abé, M., Ritter, K., Renneberg, B., Schulze, L., Bosson, K. J., & Roepke, S. (2013). The Narcissistic Personality Inventory: A Useful Tool for Assessing Pathological Narcissism? Evidence From Patients With Narcissistic Personality Disorder. *Journal of Personality Assessment*, 95(3), 301–308.
<https://doi.org/10.1080/00223891.2012.732636>
- Wink, P. (1992). Three narcissism scales for the California Q-set. *Journal of Personality Assessment*, 58, 51–66. http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa5801_5
- Wetzel, E., Brown, A., Hill, P. L., Chung, J. M., Robins, R. W., & Roberts, B. W. (2017). The Narcissism Epidemic Is Dead; Long Live The Narcissism Epidemic. *Psychological Science*, 28, 1833–1847. <https://doi.org/10.1177/0956797617724208>
- Wetzel, E., Grijalva, E., Robins, R. W., & Roberts, B. W. (2020). You’re Still so Vain: Changes in Narcissism From Young Adulthood to Middle Age. *Journal of Personality and Social Psychology*, 119(2), 479–496.
<https://doi.org/10.1037/pspp0000266>
- Yakeley, J. (2018). Current understanding of narcissism and narcissistic personality disorder. *BJPsych Advances*, 24(5), 305–315. <https://doi.org/10.1192/bja.2018.20>
- Zajenkowski, M., Maciantowicz, O., Szymaniak, K. & Urban, P. (2018). Vulnerable and Grandiose Narcissism are Differentially Associated With Ability and Trait Emotional Intelligence. *Frontiers in Psychology*, 9:1606.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01606>

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Abstrakt v českém jazyce

Příloha 2: Abstrakt v anglickém jazyce

Příloha 3: Úvodní část dotazníku

Příloha 4: Narcissistic Personality Inventory (NPI-40 CZ)

Příloha 5: Korelace mezi jednotlivými škálami dotazníku PASKO

Příloha 6: Childhood Recollections (CR)

Příloha 7: Závěrečná část dotazníku

Příloha 1: Abstrakt v českém jazyce

Abstrakt diplomové práce

Název práce: Narcismus: vývojové aspekty a interakční tendence osobnosti

Autor práce: Bc. Václav Štefek

Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Počet stran a počet znaků: 88 stran a 209 628 znaků

Počet příloh: 7

Počet titulů použité literatury: 137

Abstrakt:

Tato práce se zabývá dvěma etiologickými faktory narcismu – vývojovým vlivům a vlivům rodičovských výchovných stylů. Byla realizována korelační studie závislosti narcismu na věku (užitím Narcissistic Personality Inventory), škálách dotazníku PASKO (průbojnosti, adaptabilitou, stabilitou, kontaktivností), rodičovském nadhodnocování a rodičovském podhodnocování (užitím inventáře Childhood Recollections). Sběr dat probíhal formou internetového dotazování. Respondenti se výzkumu účastnili na základě dobrovolnosti, pomocí příležitostného výběru a metody sněhové koule. Výzkumný soubor se skládal z 558 respondentů (411 žen, 117 mužů) věku od 18 do 76 let. Výsledky parciálních korelací při kontrole vlivu vybraných proměnných potvrdily šest ze sedmi stanovených hypotéz. Narcismus je negativně korelován s věkem, adaptabilitou a stabilitou a pozitivně korelován s průbojností, kontaktivností a rodičovským nadhodnocováním. Párový t-test také potvrdil, že muži jsou narcistnější než ženy. Výsledky výzkumu jsou diskutovány v kontextu teorie sociálních investic.

Klíčová slova: narcismus, Narcissistic Personality Inventory, PASKO, teorie sociálních investic, rodičovské výchovné styly

Abstract of thesis

Title: Narcissism: developmental aspects and interaction tendencies of personality

Author: Bc. Václav Štefek

Supervisor: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Number of pages and characters: 88 pages and 209 628 characters

Number of appendixes: 7

Number of references: 137

Abstract:

This work is concerned with two etiological factors of narcissism – developmental influences and influences of parenting styles. A correlation study of dependence of narcissism on age (using Narcissistic Personality Inventory), scales of PASKO questionnaire (assertiveness, adaptability, steadiness, contactivity), parental overvaluation and parental undervaluation (using Childhood Recollections inventory) was carried out. Data collection was carried out by means of internet questioning. The respondents participated in the research on a voluntary basis and occasional and snowball sampling were used. The research sample consisted of 558 respondents (411 women, 177 men) aged 18 to 76 years. The results of partial correlations in the control of the influence of selected variables confirmed six out of seven established hypotheses. Narcissism is negatively correlated with age, adaptability, and stability, and positively correlated with assertiveness, contactivity, and parental overvaluation. The paired t-test also confirmed that men are more narcissistic than women. The results of the research are discussed in the context of social investment theory.

Key words: narcissism, Narcissistic Personality Inventory, PASKO, social investment theory, parenting styles

Sebeposuzovací osobnostní inventář

Dobrý den,

mé jméno je Václav Štefek a jsem studentem 2. ročníku navazujícího magisterského studia psychologie na Univerzitě Palackého v Olomouci. Rád bych se na Vás obrátil s prosbou o účast ve výzkumu, který je součástí mé magisterské diplomové práce.

Jedná se o vyplnění inventáře, který má několik částí: vstupní sociodemografické údaje, sebeposuzovací inventář, dotazník PASKO a dotazník věnující se vzpomínkám na Vaše dětství.

Dovolím si Vás také informovat, že inventář je určen osobám starším 18 let a jeho vyplnění Vám zabere asi 15 minut. Veškeré Vámi uvedené informace zůstanou zcela anonymní a budou použity pouze pro výzkumné účely.

Velice Vám děkuji za ochotu a poctivost při vyplňování dotazníku.

Vstupní sociodemografické údaje

Před vyplněním osobnostních dotazníků bych Vás rád požádal o vyplnění následujících údajů, které mohou být použity k vyhodnocení výzkumu:

- Jakého jste POHLAVÍ?
- Kolik je Vám LET?
- Ve kterém kraji v SOUČASNOSTI bydlíte?
- Jaké je Vaše NEJVYŠŠÍ DOSAŽENÉ VZDĚLÁNÍ?
- Jaký je Váš HLAVNÍ AKTUÁLNÍ status?
- Která z možností nejlépe vystihuje Váš SOUČASNÝ RODINNÝ STAV?
- Máte dítě/děti?
- Kolik je dítěti/dětem aktuálně let?
- Vychováváte/vychovával/a jste toto dítě/tyto děti?
- Hlásíte se k nějaké církvi nebo náboženské společnosti?
- Pokud ano, uveďte, prosím, k jaké:
- Pokud ano, jste praktikující věřící (účastníte se někdy bohoslužeb či jiných náboženských aktivit)?

Příloha 4: Narcissistic Personality Inventory (NPI-40 CZ)

Narcissistic Personality Inventory (NPI-40 CZ)

Následující inventář sestává z páru dvou protichůdných tvrzení, se kterými se můžete, ale nemusíte identifikovat. Zamyslete se, se kterým výrokem se můžete identifikovat a označte jej. Pokud se můžete identifikovat s oběma tvrzeními, vyberte prosím to, které je Vám bližší.

1A. Mám přirozený talent ovlivňovat ostatní.

1B. Nejsem dobrý/á v ovlivňování ostatních.

2A. Skromnost není moje vlastnost.

2B. Ve své podstatě jsem skromný člověk.

3A. Udělal/a bych téměř cokoli, abych se předvedl/a.

3B. Jsem spíše opatrný člověk.

4A. Někdy mě uvádí do rozpaků, když mi lidé lichotí.

4B. Víím, že jsem dobrý/á, protože mi to všichni neustále říkají.

5A. Představa, že bych měl/a vládnout světu, mě k smrti děsí.

5B. Svět by byl lepší, kdybych mu vládl/a.

6A. Pro všechno si obvykle umím najít výmluvu.

6B. Snažím se přijímat důsledky svého chování.

7A. Raději splývám s davem.

7B. Jsem rád/a středem pozornosti.

8A. Budu úspěšný/á.

8B. Na úspěchu mi příliš nezáleží.

9A. Nejsem lepší ani horší než většina lidí.

9B. Myslím si, že jsem výjimečný člověk.

10A. Nejsem si jistý/á, zda bych byl/a dobrým vůdcem.

10B. Považuji se za dobrého vůdce.

11A. Jsem průbojný/á.

11B. Přeji si, abych byl/a více průbojný/á.

- 12A. Jsem rád/a, když jsem autoritou pro ostatní.
12B. Nevadí mi následovat ostatní.
- 13A. Shledávám jednoduchým manipulovat s lidmi.
13B. Nemám rád/a, když zjistím, že manipulují s lidmi.
- 14A. Trvám na respektu, který mi náleží.
14B. Obvykle se mi dostane respektu, který si zasloužím.
- 15A. Nijak rád/a nevystavuji své tělo na obdiv.
15B. Rád/a vystavuji své tělo na obdiv.
- 16A. Umím číst v lidech jako v otevřené knize.
16B. Někdy je těžké porozumět lidem.
- 17A. Pokud se cítím být schopný/á, jsem ochoten/ochotna vzít na sebe odpovědnost za rozhodování.
17B. Rád/a na sebe беру odpovědnost za rozhodování.
- 18A. Chci být prostě jen šťastný/á.
18B. Chci učinit něco mimořádného.
- 19A. Moje tělo není nijak výjimečné.
19B. Rád/a se dívám na svoje tělo.
- 20A. Snažím se na sebe neupoutávat pozornost.
20B. Obvykle se předvádím, jakmile k tomu mám příležitost.
- 21A. Vždycky vím, co dělám.
21B. Někdy si nejsem jistý/á tím, co dělám.
- 22A. Někdy závisím na druhých, kteří za mě mohou něco udělat.
22B. Mállokdy závisím na druhých, kteří za mě mohou něco udělat.
- 23A. Někdy vyprávím zábavné historky.
23B. Každý rád naslouchá mému vyprávění.
- 24A. Hodně od lidí očekávám.
24B. Rád/a dělám věci pro druhé lidi.
- 25A. Nebudu spokojený/á, dokud nedostanu, co mi náleží.
25B. Jsem spokojený/á s tím, čeho se mi dostává.

- 26A. Lichotky mě uvádějí do rozpaků.
26B. Jsem rád/a, když se mi lichotí.
- 27A. Chci mít moc.
27B. Mít moc mě samo o sobě nezajímá.
- 28A. Nezajímám se o nové výstřelky a módu.
28B. Rád/a začínám s novými výstřelky a módními trendy.
- 29A. Rád/a se na sebe dívám do zrcadla.
29B. Nijak zvláště mě nebaví dívat se na sebe do zrcadla.
- 30A. Jsem opravdu rád/a středem pozornosti.
30B. Necítím se dobře, když jsem středem pozornosti.
- 31A. Svůj život si můžu žít, jak chci.
31B. Lidé vždy nemohou žít svůj život tak, jak by chtěli.
- 32A. Být autoritou pro mě až tak moc neznamená.
32B. Lidé vždy poznají, že jsem autoritou.
- 33A. Rád/a bych byl/a vůdčí osobnost.
33B. Není pro mě rozdíl, jestli jsem vůdčí osobnost nebo ne.
- 34A. Hodlám být skvělým člověkem.
34B. Doufám, že budu úspěšný/á.
- 35A. Lidé někdy věří tomu, co jim říkám.
35B. Umím kohokoli přimět, aby věřil tomu, čemu já chci.
- 36A. Jsem rozený vůdce.
36B. Být vůdcem je vlastnost, která se rozvíjí dlouho.
- 37A. Přeji si, aby jednou někdo napsal moji biografii.
37B. Nemám rád/a, když lidé z jakýchkoli důvodů strkají nos do mého života.
- 38A. Jsem rozmrzelý/á, když si lidé nevšimnou mého zevnějšku.
38B. Nevadí mi splynout s davem.
- 39A. Jsem schopnější než ostatní lidé.
39B. Od ostatních lidí se toho můžu hodně naučit.
- 40A. Jsem skoro stejný/á jako každý/á druhý/á.
40B. Jsem mimořádný člověk.

Tabulka 8: Korelace mezi jednotlivými škálami dotazníku PASKO

	PA	PB	PC	AA	AB	AC	SA	SB	SC	KA	KB	KC	DIS	SPO	UVZ	OBZ	TRF
PA	1,00																
PB	-0,72	1,00															
PC	0,91	-0,93	1,00														
AA	-0,60	0,57	-0,64	1,00													
AB	0,66	-0,74	0,77	-0,67	1,00												
AC	-0,69	0,71	-0,77	0,92	-0,91	1,00											
SA	-0,22	0,15	-0,19	-0,13	-0,09	-0,03	1,00										
SB	0,39	-0,52	0,51	-0,30	0,21	-0,28	-0,53	1,00									
SC	-0,34	0,37	-0,38	0,08	-0,17	0,13	0,88	-0,85	1,00								
KA	-0,05	-0,10	0,04	-0,40	0,20	-0,33	-0,57	0,44	-0,59	1,00							
KB	-0,06	-0,08	0,02	0,20	-0,25	0,25	0,46	-0,48	0,54	-0,59	1,00						
KC	-0,01	-0,02	0,01	-0,35	0,25	-0,33	-0,59	0,52	-0,64	0,91	-0,85	1,00					
DIS	0,78	-0,79	0,86	-0,60	0,72	-0,72	-0,33	0,58	-0,50	0,21	-0,19	0,24	1,00				
SPO	0,13	-0,21	0,19	-0,35	0,29	-0,35	-0,41	0,46	-0,50	0,63	-0,56	0,66	0,33	1,00			
UVZ	-0,31	0,27	-0,31	0,22	-0,28	0,27	0,65	-0,56	0,69	-0,56	0,53	-0,61	-0,38	-0,37	1,00		
OBZ	-0,72	0,71	-0,78	0,71	-0,72	0,78	-0,11	-0,20	0,03	0,00	-0,08	0,04	-0,64	-0,09	0,13	1,00	
TRF	0,57	-0,59	0,63	-0,53	0,60	-0,62	-0,23	0,44	-0,37	0,22	-0,24	0,28	0,63	0,30	-0,38	-0,48	1,00

Pozn.: P – průbojnost; A – adaptabilita; S – stabilita; K – kontaktivnost; DIS – disinhibovanost; SPO – spontánnost; UVZ – uvážlivost, OBZ – obezřetnost; TRF – troufalost.

Childhood Recollections (CR)

Původní znění položek

1. When I was a child I often felt my parents were „cold“ toward me.
2. When I was a child I sometimes felt that my parents wished I wasn't around.
3. *When I was a child my parents were always there for me.*
4. *When I was a child I knew that my parents could always be depended on to provide love.*
5. When I was a child I sometimes wondered if my parents secretly felt spiteful toward me.
6. *When I was a child I never felt rejected by my parents.*
7. When I was a child I did not receive much warmth or affection from my parents.
8. When I was a child my parents often acted in an indifferent manner to me.
9. When I was a child my parents sometimes acted in an aggressive way to me.
10. When I was a child my parents often did not seem aware of my presence.
11. *When I was a child my parents thought I was very special and important.*
12. Looking back, I feel that my parents sometimes put me on a pedestal.
13. When I was a child my parents believed I had exceptional talents and abilities.
14. When I was a child my parents praised my for virtually everything I did.
15. When I was a child my parents rarely criticized me.

Úvodní instrukce k inventáři a český překlad položek

V poslední části bych Vám rád předložil pár tvrzení týkajících se vzpomínek na Vaše dětství. S uvedenými tvrzeními můžete na uvedené škále v různé míře souhlasit či nesouhlasit.

1. Když jsem byl/a dítě, často jsem měl/a pocit, že se vůči mně rodiče chovají chladně.
2. Když jsem byl/a dítě, někdy jsem měl/a pocit, že si rodiče nepřejí, abych je obtěžoval/a svou přítomností.
3. *Když jsem byl/a dítě, rodiče tady pro mě vždy byli.*
4. *Když jsem byl/a dítě, věděl/a jsem, že na poskytování rodičovské lásky se mohu vždy spolehnout.*
5. Když jsem byl/a dítě, někdy jsem přemýšlel nad tím, jestli ke mně rodiče tajně chovají zášť.

6. *Když jsem byl/a dítě, nikdy jsem se necítil rodiči odmítnutý/á.*
7. Když jsem byl/a dítě, nedostalo se mi příliš vřelosti a náklonnosti ze strany rodičů.
8. Když jsem byl/a dítě, rodiče se ke mně často chovali lhostejně.
9. Když jsem byla/dítě, rodiče se mnou někdy jednali agresivním způsobem.
10. Když jsem byl/dítě, často jsem měl/a dojem, že si rodiče nejsou vědomi mé přítomnosti.
11. *Když jsem byl/a dítě, rodiče si mysleli, že jsem velmi výjimečný/á a důležitý.*
12. Při ohlédnutí zpět, mám pocit, že mě rodiče někdy stavěli na piedestal.
13. Když jsem byl/a dítě, rodiče věřili, že mám výjimečný talent a schopnosti.
14. Když jsem byl/a dítě, rodiče mě chválili prakticky za vše, co jsem udělal/a.
15. Když jsem byl/a dítě, rodiče mě zřídka kdy kritizovali.

Poznámka

Položky 1 až 11 se vztahují k chladnému rodičovství a podhodnocování, položky 12 až 14 k rodičovskému nadhodnocování. Inverzně skórované položky jsou vyznačeny kurzívou.

Příloha 7: Závěrečná část dotazníku

Děkuji Vám za vyplnění inventáře!

Velice si vážím Vaší ochoty účastnit se výzkumu a na závěr bych Vám rád podal zbytek informací o výzkumu a záměru mé magisterské diplomové práce.

Narcismus: vývojové aspekty a interakční tendence osobnosti

Sebeposuzovací inventář, který jste vyplnili, se pravým jménem nazývá Narcissistic Personality Inventory a využívá se pro měření neklinického narcismu. Pro povahu výzkumného tématu Vám byl skutečný záměr výzkumu představen až nyní. Přijměte prosím mou omluvu za opodstatněné zatajení informací a také mi dovoluňte přiblížit cíle mého výzkumu.

Výsledek Vašeho inventáře poslouží k bližšímu porozumění narcismu a jeho roli ve vývoji osobnosti člověka. Při následné analýze dat budu zkoumat, jaký má narcismus vztah k sociodemografickým údajům (zejména věk a pohlaví), interakčním osobnostním tendencím (měřené dotazníkem PASKO - např. průbojnost či adaptivnost) či Vámi hodnocené rodičovské výchově.

Přejete-li si však od výzkumu odstoupit, můžete tak učinit bez udání důvodu. Pro vyřazení Vašich výsledků, prosím, uveďte svůj nesouhlas níže v boxu Odstoupení z výzkumu.

Ještě jednou Vám děkuji a přeji hezký zbytek dne.

Kontakt

Máte-li jakékoliv dotazy, připomínky či komentáře k inventáři, neváhejte se na mě obrátit.

Václav Štefek

vaclav.stefek02@upol.cz